

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

6/2010

číslo 98

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	6
EKONOM A TEORETIK SOCIALISMU M. I. TUGAN-BARANOVSKIJ (PAVEL SIRŮČEK).....	6
Ani Tugan-Baranovskij nebyl dost prorokem (J. Heller).....	18
DIMENZE POSTOJŮ A SOCIÁLNÍHO MYŠLENÍ PŘEMYSLA PITTRA (JAROSLAV ŠETEK)	21
3. RECENZE A OHLASY	28
KAPITOLY (NEJENOM HOSPODSKÉ) Z HISTORIE ŽIŽKOVSKÉ (PAVEL SIRŮČEK)	28
KRIMINOLOGICKÉ A BEZPEČNOSTNÍ ASPEKTY MIGRACE (JAROSLAV ŠETEK)	35
4. K TEORII REDISTRIBUČNÍCH SYSTÉMŮ	36
TEORIE HER, BANKOVNICTVÍ, RIZIKO A NEJISTOTA (IVO STÁŇA)	36

MARATHON

Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík

jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Vladimír Prorok

e-mail: prorok@vse.cz

Pavel Sirůček

e-mail: sirucek@vse.cz

Radim Valenčík (224933149)

e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16

110 00 Praha 1

tel.: 224933149

e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává časopis Marathon 6/2010. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zaslán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).

- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (1/2011) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. ledna 2011.

- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.

- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R.Valenčík).

- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.

- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.

- V časopisu jsou uveřejňovány materiály vzniklé při řešení projektu GA ČR Teorie redistribučních systémů (vedený pod číslem 402/09/0086).

- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.

- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované, zpravidla včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Příprava na 100. číslo časopisu Marathon

Připomínáme, že se blíží vydání **100.** (!) čísla našeho časopisu. Podle propočtu by se mělo současně jednat o první číslo roku 2011, které bude vydáno 15. ledna 2011 a jehož uzávěrka bude měsíc před tím, tj. 15. prosince 2010. Jako vhodné téma se nám zdá **Sebereflexe naší společenské reality** v několika aspektech – z hlediska civilizace (kam jsme došli a co dál), z hlediska smyslu, z hlediska toho, o co jde apod. Uvítáme příspěvky na dané téma, které vždy v úvodní poznámce stručně představíme (formou prezentace hlavní myšlenky) a pak nejlepší z nich do kulatého čísla zařadíme, ostatní, které projdou recenzním řízením) budeme publikovat průběžně v dalších číslech.

K obsahu tohoto čísla

V části Hlavní materiály uveřejňujeme příspěvky věnované tentokrát zajímavým a méně známým osobnostem, jejichž odkaz rozhodně stojí za připomenutí. Svědčí o tom mj. i reakce J. Hellera na obsáhlé pojednání o životě a díle M. Tugana-Baranovského zpracované P. Sirůčkem. Další ze zajímavých osobností je P. Pitr, kterému byl nedávno věnován i seminář filozofické sekce Sysifa.

Tradičně obsáhla recenze P. Sirůčka je o monografii pojednávající o životě na Žižkově před 100 léty. Část Recenze a ohlasy je doplněna podnětným ohlasem J. Šetka na pojednání M. Popové o migraci, které jsme uveřejnili v minulém čísle.

Závěrečná část přináší pokračování diplomové práce I. Stáni věnované teorii redistribučních systémů.

Co přinesl 13. ročník mezinárodní odborné konference Lidský kapitál a investice do vzdělání

Ve dnech 23. – 24. září 2010 proběhl 13. ročník mezinárodní odborné konference **Lidský kapitál a investice do vzdělání**. Uspořádala jej Vysoká škola finanční a správní pod záštitou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Odborným garantem konference byl doc. Radim Valenčík, CSc. Jednalo se o pokračování jedné z nejdelších tradic vědeckých setkání v ČR. První proběhlo již v roce 1998. Garantem byla Bankovní akademie.

V každém roce se snažíme přinést něco nového. Proto bylo letos zvoleno následující zaměření: **Nezbytnost, aktuálnost a vzájemná podmíněnost reforem systémů veřejného sociálního investování a pojištění – cesta k zajištění kvalitního vzdělání, péče o zdraví, stability penzijního systému**. Účastníci konference tak byli vyzváni k tomu, aby se snažili ukázat a analyzovat souvislosti mezi reformami v takových oblastech společenského života, jakými jsou vzdělání, péče o zdraví, zabezpečení ve stáří apod. Tomu odpovídala i rozčlenění jednání konference do čtyř bloků:

1. blok: **Nutnost reforem systémů sociálního investování a sociálního pojištění z hlediska konkurenceschopnosti**

2. blok: **Financování investic do vzdělání a zdraví, problematika reforem v této oblasti**

3. blok: **Penzijní systém, prodloužení doby dožití a možnosti prodloužení produktivního uplatnění, vzájemná podmíněnost reforem systému sociálního investování a sociálního pojištění**

4. blok: **Hry o reformy systémů sociálního investování a sociálního pojištění**

V každém z bloků vystoupili odborníci z ČR i ze zahraničí. Byl dán prostor pro diskusi. V návaznosti na předešlý ročník byl formou zařazení 4. bloku otevřen prostor pro uplatnění teorie her při analýze některých problémů, s nimiž se příprava i realizace reforem setkávají. Konference přinesla mj. následující poznatky:

- Souvislost mezi reformami v jednotlivých oblastech systémů sociálního investování a sociálního pojištění je významná, projevuje se stále více a lze očekávat, že jí praxe bude věnovat stále větší pozornost.

- V pojetí reforem bude stále významnější roli hrát vzdělání a jeho vliv na ekonomiku v návaznosti na proces konstituování znalostní, resp. vzdělanostní společnosti.

- Velmi intenzivní diskuse lze očekávat v oblasti reformy systému důchodového pojištění, kde se vyhraňují odlišné koncepce.

- období produktivního uplatnění člověka, ve kterém hrají důležitou roli systémy sociálního investování, zejména péče o zdraví a kvalitní vysokoškolské vzdělání i správně pojaté a zaměřené celoživotní vzdělávání.

- Konflikt zájmů v oblasti reforem nemá jen politickou dimenzi, ale projevují se v něm i zájmy různých lobby, zejména pak v oblasti diskuzí a kroků při přípravě reformy penzijního pojištění.

- K analýze konfliktů zájmů v oblasti reforem lze účinně využít teorii her a jako její součást i teorii redistribučních systémů.

Celkově lze říci, že obsah příspěvků i průběh diskusí prokázaly trend stále užší obsahové a problémové návaznosti. Na konferenci vystoupilo se svými příspěvky více než 30 odborníků a zúčastnilo se jí téměř 70 osob včetně studentů VŠFS. Bylo možné se seznámit s tím, jak uvedenou problematiku vidí např. prof. V. Čechám, prof. P. Matějů, prof. J. Vostatek, prof. Sekerka, ing. A. Michl, ing. M. Workie, doc. R. Valenčík a další.

Stručná charakteristika jednotlivých příspěvků

V úvodním vystoupení nazvaném **Současné pojetí vzdělání a co lze od něj očekávat** V. Čechám nastolil otázku, zda jde jen o profesní přípravu, nebo hlubší smysl vzdělání. Poukázal na určité změny přístupy k vysokým školám, kdy dosud se kladl důraz umožnění studia stále většímu počtu studentů, nyní se uvažuje o snížení počtu studentů i vysokých škol. Příspěvek má podobu powerpointové prezentace.

Příspěvek N. O. Kaymové **How Exchange Rate Volatility Affects On the Main Export Goods of Uzbekistan?** se zabývá mj. úlohou vzdělání v ekonomickém vývoji Uzbekistánu. K tomu používá matematický aparát na bázi produkčních funkcí. Je uveden v anglickém i ruském jazyce. Příspěvek má charakter článku v recenzovaném sborníku.

Příspěvek P. Matějů **Investice do lidského kapitálu ve světle výzkumu studentů** se zabývá návratností investic do vzdělání. Podle něj populace studentů vysokých škol je z hlediska sociálního původu výrazně vychýlena směrem k vyšším sociálním skupinám (jak z hlediska vzdělání rodičů, tak jejich sociálně-ekonomického statusu). Sociální nerovnosti v přístupu k vysokoškolskému vzdělání jsou u nás ve srovnání s

jinými evropskými zeměmi velmi vysoké a mají tendenci se spíše zvyšovat. Téměř dvě pětiny studentů uvádí, že nedostatek financí může ohrozit pokračování jejich studia. Toto ohrožení studia připouští více než polovina studentů pocházejících z rodin s nejnižším sociálně ekonomickým statusem. Míra individuální návratnosti investic do VŠ vzdělání (IRR, NPV) přímo vybízí k zavedení spoluúčasti (školného), odložené školné je přijatelnější než přímé, optimální výše školného (očima studentů) se jeví okolo 15 tisíc ročně. Hladina nerovnosti, struktura zdrojů pro financování studia a ekonomická situace studentů vyžadují co nejrychlejší implementaci systému finanční pomoci studentům – půjčky, granty, stipendia. Jakákoli vratná finanční pomoc musí mít kontingenční formu splácení – klasické hypoteční systémy vyvolávají obavy a odpor a nebudou fungovat (zejména tam, kde je jich nejvíce třeba).

Príspevek A. Michla **Jak dopadne česká reforma?** se zabývá vývojem veřejného dluhu ČR. Přináší původní data. Jejich analýzou dospívá k závěru, že tendenci k zadlužování ještě dlouho nezastavíme. Príspevek má podobu prezentace v pdf.

Príspevek R. Valenčík **Reformy systémů sociálního investování a sociálního pojištění (otázky)** nastoluje řadu otázek týkajících toho, zda současné reformy byly odstartovány správným způsobem. Formou kladení těchto otázek dospívá k poněkud skeptickému závěru. Podle něj budou reformy perspektivní teprve tehdy, až budou plně využívat roli vzdělání jako hlavní zdroj ekonomického růstu. Príspevek má podobu powerpointové prezentace.

Príspevek A. Bušíkové **Role of Universities in Preparing Human Capital in the context of a Knowledge-based economy** se zabývá hodnocením kvality vzdělání z hlediska konstituování společnosti založené na jeho roli a raftingem univerzit v uvedeném kontextu. Príspevek má charakter článku v recenzovaném sborníku. Je uveřejněn včetně powerpointové prezentace.

Príspevek J. Fučíkové **Řízení diverzity jako nástroj zvyšování zaměstnanosti i zaměstnatelnosti** z celé řady aspektů rozebírá pojem diverzity, kterou chápe jako možnost využívání specifických vlastností každého člověka. Úkolem státu by proto mělo být pomáhat tomuto konceptu dostat se do širšího povědomí lidí, urychlit proces přijímání managementu diverzity za jednu ze základních premis řízení lidských zdrojů. Príspevek má charakter článku v recenzovaném sborníku. Je uveřejněn včetně powerpointové prezentace.

Príspevek E. Lapinové a K. Jakab **Špecifika ľudského kapitálu na Slovensku a výdavky Slovenska na vzdelávanie v európskom kontexte** analyzuje některá specifika lidského kapitálu a jeho reprodukce v podmínkách SR. Přináší údaje o výdajích na vzdělání analyzované i z územního a regionálního hlediska. Príspevek má charakter článku v recenzovaném sborníku.

Príspevek K. Maršíkové **Reforma financování veřejných vysokých škol v Anglii** se zabývá celoevropským problémem nedostatku finančních prostředků v oblasti financování veřejného vysokého školství. Nedostatek financí se pak odráží v kvalitě a možnostech, které veřejné vysoké školství studentům, ale i pedagogům, přináší. Existují země, které již přistoupily k podpoře VŠ vzdělávání ze soukromých zdrojů formou placení školného. Příkladem úspěšného zavedení školného na veřejných vysokých školách je Anglie, která může být zajímavým příkladem pro ostatní země, které o tomto kroku uvažují, např. tedy i pro Českou republiku. Shrnuje hlavní kroky reformy v Anglii a zhodnotit její existenci za prvních několik let existence. Príspevek má charakter článku v recenzovaném sborníku.

Príspevek M. Workie **Does Human Capital Boost Labor Productivity? (Some Stylized Facts and Causalities)** se zabývá analýzou vztahu mezi některými charakteristikami lidského kapitálu a produktivitou práce. Na základě provedených srovnání mezi různými zeměmi dospívá k pozitivní odpovědi. Príspevek má charakter článku v recenzovaném sborníku. Je uveřejněn včetně powerpointové prezentace.

Príspevek J. Mertla **Investice do (vysokoškolského) vzdělání v prostředí omezených zdrojů** se zabývá různými přístupy k financování vzdělání. Vyslovuje domněnku a uvádí argumenty v její prospěch, že odložené školné, zejména v současné navrhované podobě jako řešení problémů, které by přineslo školné „standardní“, vhodným řešením není. Príspevek má charakter článku v recenzovaném sborníku. Je uveřejněn včetně powerpointové prezentace.

Príspevek B. Sekerky a D. Staré **Kvantitativní aspekty v důchodovém pojištění** se zabývá riziky dlouhodobého kapitálu v uvedené oblasti. Pojistné fondy totiž mohou pro organizátory představovat výhodný zdroj zisku na úkor pojištěných. Obdobu můžeme vidět např. u bankovního sektoru, který na úkor vkladatelů navyšuje zisky tím, že poskytuje na krátkodobé vklady záporný reálný úrok a navíc využívá různých poplatků.

Snahy o centralizaci moci v Evropské unii, mohou vyústit v oslabování moci vlád členských států a není jisté, převezme-li Evropská unie záruky členských zemí týkající se penzijního pojištění. Příspěvek má charakter článku v recenzovaném sborníku.

Příspěvek J. Šulce **Pár poznámek k rizikům poslední verze penzijní reformy** považuje za rizika následující: Sahá se do I. pilíře, který byl záměr destabilizován; vytváří se II. pilíř za cenu oslabení pilíře prvního, aniž bude mít přidanou hodnotu; přehlíží se III. pilíř, kde jsou sice problémy, ale všechny jsou řešitelné. Navrhuje řešit problémy tam, kde jsou, tj. využít penzijní připojištění a stabilizovat I. pilíř. Příspěvek má podobu powerpointové prezentace.

Příspěvek J. Vostatka **Panevropský penzijní systém a „dětská penze“** prezentuje kritický rozbor různých přístupů v reformě penzijního systému v ČR a v návaznosti na to dává vlastní návrh s následujícími charakteristikami: 1) Koncentrace na základní pilíř – NDC (pojistné NDC: 14 – 16 % z mezd, další pojistné na sociální invalidní pojištění cca 4 % z mezd; snížení dnešního celkového pojistného důchodového pojištění o 8 – 10 % z mezd). 2) Možný nárůst pojistného za nemocenské pojištění a na státní politiku zaměstnanosti (placení pojistného do NDC). 3) Náhrada rozpočtových příjmů: daň z příjmů (či jinak). 4) Dnešní základní výměra důchodu (2 170 Kč) – do sociálního pilíře. 5) Náhradní doby pojištění za výchovu dětí: financování ze státního rozpočtu přes sociální pilíř nebo přes NDC. 6) Jednorázová reforma, zachování dosavadních důchodových nároků. Příspěvek má podobu prezentace v pdf.

Příspěvek T. Kosičky **Úvod do kontextuálních her** je věnován jednomu z perspektivních směrů rozvoje teorie her. Ukazuje, jak na sebe mohou některé hry vzájemně navazovat a jak je to vnímáno hráči. To umožňuje vysvětlit některé zdánlivé paradoxy mezi teorií a experimenty. Příspěvek má podobu stručné úvahy.

Příspěvek J. Mihalčinové a J. Benesche **Podmínky, které ovlivňují výkonnost ekonomického systému z pohledu teorie her II** uvádí jednu ze zajímavých aplikací teorie redistribučních systémů. Vychází z příspěvku předneseného na mezinárodní vědecké konferenci Matematické modely v ekonomii, která se konala v srpnu 2010 a reaguje na dotazy, které zde k němu zazněly. V závěru je shrnut přínos příspěvku k teorii redistribučních systémů. Příspěvek má charakter článku v recenzovaném sborníku. Je uveřejněn včetně powerpointové prezentace.

Příspěvek J. Miholy **Vlastnosti a zvláštnosti redistribuční plochy a jejich souvislost s objasněním některých aspektů lidského chování** podrobně analyzuje matematické a geometrické vlastnosti redistribuční plochy z hlediska procesu vyjednávání. Příspěvek má charakter článku v recenzovaném sborníku. Je uveřejněn včetně powerpointové prezentace.

Příspěvek R. Valenčíka **Hry o reformy a reformy** ukazuje možnost aplikování teorie her (zejména teorie redistribučních systémů a kontextuálních her) k analýze reforem. Shrnuje dosavadní výsledky a ukazuje toho, jaké problémy bude možné v dané oblasti řešit. Příspěvek má podobu powerpointové prezentace.

Příspěvek F. Zicha **Několik poznámek k problematice sociálního kapitálu - aneb sociální kapitál, nebo potenciál?** se zabývá různými kontexty použití pojmu sociální kapitál a sociální potenciál. Ukazuje některá úskalí použití těchto pojmů. Příspěvek má charakter fundované eseye.

Příspěvek L. Žáka **Několik poznámek k problematice redistribučních systémů (RDS)** rozlišuje hry uvedeného typu na parazitní, kompatibilní, nekompatibilní a predátorské. Důležitým úkolem celé teorie redistribučních systémů je podle něj nalezení základní hry. V praxi se totiž jen obtížně můžeme nadít toho, že tuto „metahru“ nalezneme na úrovni známých her, a proto je třeba prostředí her modelovat vícerozměrně. Příspěvek má charakter fundované eseye.

2. Hlavní materiály

Ekonom a teoretik socialismu M. I. Tugan-Baranovskij

Pavel Sirůček

V roce 2009 uplynulo 90 let od smrti ruského ekonoma, historika a sociologa M. I. Tugan-Baranovského (1865-1919). Proslul především výzkumy ekonomických krizí a kapitalistického cyklu a též pracemi o družstevnictví. Značné množství textů věnuje i otázkám socialismu. Konzultace telegraficky mapuje zejména jeho myšlenky z oblasti koncepcí cyklického vývoje a následně detailněji představuje méně známé příspěvky k teorii socialismu a jejich vývoj. Úvahy Tugan-Baranovského mohou být inspirací nejen k diskuzím o socialismu 21. století.

Život a dílo „revizionistického“ marxisty Tugan-Baranovského

Rusko-ukrajinský akademik, politik a publicista Michail Ivanovič Tugan-Baranovskij¹ se narodil 8. 1. 1865² ve vesnici Soljanovka, v ruské Charkovské gubernii. Umírá v 54 letech, 21. 1. 1919.³ Byl ukrajinsko-tatarského původu a pocházel ze šlechtické rodiny. Roku 1888 absolvuje Fyzikálně-matematickou fakultu Charkovské univerzity. Vzdělání si doplňuje na poznávacím pobytu v Londýně (1892) a v roce 1894 získává magisterský titul z politické ekonomie na Moskevské univerzitě. Magisterská práce o krizích je brzy publikována jako [16] a stává se známou i překládanou (podrobněji dále).⁴ Roku 1898 obdržel na Moskevské univerzitě doktorát. Doktorskou disertaci tvoří originální studie „*Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem*“, která bývá označována za jeho klíčové dílo z oblasti ekonomické historie. Zkoumá problematiku nevolnictví a svobody práce, koncepce industrializace, rozvoje apod.

Aktivně se zúčastňoval politického dění i řady akademických diskuzí, např. mezi narodniky a marxisty - zejména koncem 90. let 19. století a z pozic tzv. legálního marxismu. Následně se idealisticky obrací k neokantovství a k myšlenkám kooperativismu, především družstevního socialismu. Stává se propagátorem těchto idejí a působí též jako redaktor časopisu *Vestnik kooperacii* či sborníku *Novyje ideji v ekonomike*. Všestranně analyzuje teoretické i praktické problémy družstevnictví. Rozpracoval jeho základní principy: materiální zainteresovanost, dobrovolnost, využití práce pouze členy družstva (1916 aj.). Publikuje v Rusku, v Německu a v roce 1919 se objevuje i první publikace na Ukrajině atd.

V období 1901-05 se věnuje veřejnému dění v Poltavském regionu, včetně působení v místních vrcholných orgánech. Do roku 1917 vystupuje i za politickou stranu kadetů, a neúspěšně za ni kandiduje do Dumy. Následně se angažuje ve straně UPSF⁵, ve které se v listopadu 1917 stává generálním tajemníkem. V bouřlivých dobách sklonku I. SV (v období 1917-18) Tugan-Baranovskij též působí coby ministr financí samostatné Ukrajinské republiky. Náležel k zakladatelům Ukrajinské akademie věd, byl prezidentem Ukrajinské ekonomické asociace aj. Je jmenován coby známý představitel ukrajinského národního hnutí.

V akademické sféře pracuje jako soukromý docent politické ekonomie na Sankt Petěrburské univerzitě (1894-99), odkud je však odejit pro liberální smýšlení a politickou nespolehlivost. Opětovně zde pracuje v období 1905-15. Působil jako soukromý docent a profesor na ekonomických katedrách několika místních polytechnik a obchodních institutů i na soukromé univerzitě v Moskvě. Od roku 1913 je profesorem Petěrburského polytechnického institutu. V letech 1917-19 zastává funkci děkana právnické fakulty Kyjevské univerzity.

Je řazen k nejvýznamnějším postavám ruské ekonomické vědy na přelomu 19. a 20. století. Náleží ke klíčovými představitelům ruského nemarxistického ekonomického učení, resp. do etapy kritického osvojování si cizích podnětů. Byl učitelem řady známých ruských a sovětských ekonomů, které v mnohém ovlivnil. K žákům i

¹ V anglické transkripci figuruje ruská verze jména jako Michail Ivanovich Tugan-Baranovsky, ukrajinská verze coby Myhaylo Tuhán-Baranovsky.

² Někde figuruje jako datum narození 20. 1. 1865.

³ Bývá tradičně uváděno, že umírá na palubě lodi plující do Francie poblíž Oděsy. Jinde se však píše o vagoně vlaku ukrajinské delegace mířící na Versailleskou konferenci.

⁴ Jeho prvním opublikovaným vědeckým textem je stať „*Učenie o predelnoj poleznosti chozjajstvennyh blag kak pričina ich cennosti*“ v časopise *Juridičeskij Vestnik* (1890, č. 10). Do angličtiny překládáno jako „*The study of a marginal utility of consumer goods as the reason for their value*“. Kritizuje zde pracovní teorii hodnoty i marginalistickou koncepci užitečnosti. Dále píše biografické poznámky ze života P. J. Proudhona (1891) aj.

⁵ Politická strana, jejíž název je do anglického jazyka překládán jako Ukrainian Party of Socialist-Federalist.

pokračovatelným náleželi např. A. V. Čajanov, L. N. Jurovskij či N. D. Kondratěv.⁶ Ve své vědecko-výzkumné činnosti je sám ovlivněn politickou ekonomikou K. H. Marxe, navazuje i na C. Mengera, marginalisty a autory mladší německé historické školy (blíže [13], [14]). Orientuje se na problematiku teorie ekonomických cyklů a krizí, koncepcí hodnoty a rozdělování, dějin ekonomického myšlení, vývoje ruské ekonomiky, dějin socialistických učení a koncepcí družstevního aj. socialismu. Je považován i za předchůdce teorie rozdělování M. Kaleckého (podrobněji viz [13], [14]). Bývá mu totiž připisováno autorství myšlenky, že rozdělování národního důchodu za monopolního kapitalismu závisí na poměru sil a politické moci mezi dělníky a kapitalisty [3].

Tugan-Baranovskij bývá označován za tzv. legálního marxistu. Tito znali a studovali učení Marxe (a F. Engelse), ale k jeho základním idejím se explicitně příliš nehlásili.⁷ Náležel k nim i další významný ekonom P. B. Struve.⁸ Jednalo se o intelektuální skupinu, působící v 90. letech 19. století. Považovali kapitalismus za reformovatelný systém, který je schopen dlouhodobého evolučního vývoje. Vznášeli výhrady k Marxovu (a později k Leninovu) programu násilného odstranění kapitalismu. Odmítali marxismus nejen z teoretických, ale i etických pozic. Inspirace nacházeli v západoevropském neokantovství, ruských náboženských tradicích, reformátorských myšlenkách družstevních koncepcí či koncepcích autorů spojených s německou historickou školou (W. Sombart, L. Brentano aj.). Z hlediska „pravověrného“ marxismu byly jejich názory kritizovány a odmítány jako revizionistické. A jednoho z největších revizionistů (vedle E. Bernsteina a K. Kautskyho) reprezentoval právě Tugan-Baranovskij. A jeho ekonomické názory byly řazeny k buržoazním koncepcím (např. cyklu),

V knize „*Očerki iz novějšej istorii političeskoj ekonomiji*“ (1903) Tugan-Baranovskij poprvé v Rusku vyzdvihuje tezi o politické ekonomii jako teorii kapitalismu a jen kapitalismu.⁹ Pokud není ekonomika tržní, má se jednat o teologii. Před tím (1901-02 a 1903) již publikuje kapitoly z historie politické ekonomie v časopise *Narodnoje bogatstvo*, kde i nastiňuje historii ekonomických doktrín v Rusku. V práci „*Očerki iz novějšej istoriji političeskoj ekonomiji i socializma*“ (1914), mimo jiné, označuje za iluzi Marxovu představu o možnosti naprosté rovnosti mezi lidmi. Kritizuje též centralistický charakter marxistické koncepce a za jádro žádoucího uspořádání označuje družstevní socialistické obštiny.

Dílo „*Osnovy političeskoj ekonomiji*“ (1909 aj. - vychází v několika edicích) bývá uváděno jako hlavní příspěvek v oblasti ekonomické teorie. O eklektickou syntézu pracovní teorie hodnoty (D. Ricarda, s některými prvky Marxe) s teorií mezního užítu se ostatně pokouší již v roce 1890. Dále zde řadí socialismus mezi harmonické soustavy, kde zájmy jednotlivých hospodářství nejsou nevyhnutelně v rozporu. Důraz je kladen na rovnoprávnost, rovnou účast na společenské práci a rovné právo disponovat výsledky této práce na základě společenského nakládání s výrobními prostředky. Zkoumá dva modely socialismu: peněžní a naturální. Při úvahách o socialismu kombinuje družstevní principy s etickým přístupem. Do své definice socialismu integruje ideu Kanta o nejvyšší a samostatné hodnotě člověka. Věří v rovnocennost všech lidských osobností, což však nevyklučuje nerovnost individuí.

V práci z roku 1918 („*Socializm kak položitelnoje učenije*“ [22]) konstatuje, že sladění ocenění podle užitečnosti a vynaložené práce vytváří základnu pro plánování za socialismu. Práci a užitečnost označuje za základní prvky plánu v socialismu.¹⁰ Jak bude níže dokladováno, stavěl centrální plánování proti ekonomické

⁶ Tito, mimo jiné, prokazovali i kritizovali naturální koncepci sovětské ekonomiky. Tehdejší mladý sovětský systém považovali za nutně naturální, který z důvodu přežití ostatně ani jiný být nemůže. Pokud ovšem bude bolševický stát muset zbožně-peněžní vztahy a tržní struktury obnovit (což tak učinil v období NEPu), bude to, podle nich, znamenat příznání porážky. A počátek toho, aby si kapitalistické („*přirozené*“) stimuly již našly cestu k postupnému ovládnutí celého hospodářství. Ve svých úvahách dospěli ke koncepci smíšené ekonomiky. Což se později většinou z nich i stalo osudným [2], [3]. Uvedené problémy jsou stále značně aktuální (pozn. PS).

⁷ P. M. Sweezy konstatuje, že Tugan-Baranovskij nikdy netvrdil, že je marxistou. A naopak mnohé z Marxových myšlenek (např. i ohledně krizí) kritizuje a zamítá. Sr. [15], s. 160. Vztah k Marxovi podrobněji též viz dále.

⁸ Petr Bergardovič Struve (1870-1944) - nemarxistický ruský ekonom a politik (ministr v „*bílých*“ vládách po roce 1917). Posléze emigroval a též nějakou dobu vydával v Praze časopis „*Russkaja mysl*“. Od tzv. legálního marxismu dospěl až k liberalismu a proslul zejména coby dobový kritik narodníků, marxistů i bolševické teorie a praxe. S Marxem se ztotožňoval v koncepci zespoličenštění a rozvoje výrobních sil, koncentrace výroby i její anarchie za kapitalismu. Za iluzi však považoval učení o zbídačování nižších tříd společnosti a vykořisťování malých kapitalistů velkými, a tudíž i odmítal teorii o socialistickém poslání proletariátu. Samotného Marxe označoval za sociálního utopistu. Dílo P. B. Struveho však více méně zapadlo (blíže viz např. [3]).

⁹ Tezi o politické ekonomii coby vědě o živelně se vyvíjejícím kapitalistickém hospodářství, která zaniká s jeho zánikem, považují marxisté za falešnou. Ztotožňování politické ekonomie jako takové s politickou ekonomikou kapitalismu se stalo též i jednou z překážek hlubšího rozvoje politické ekonomie socialismu. Tugan-Baranovskij tezi nejdříve vztahoval k předkapitalistickým způsobům hospodaření, později ji rozšiřuje i na socialistické.

¹⁰ „*Mezní užitečnost a pracovní hodnota - to jsou dva základní prvky pro sestavení plánu socialistického hospodářství*“ (volně přeloženo podle [22], s. 100). Uvedené rezonuje se dvěma modely socialismu, o kterých přemýšlí. O peněžním a naturálním, kde se normuje, ale musí být využívány i hodnotové kategorie v podobě nákladů práce. Modely socialismu přitom člení na socialismus v užším smyslu (zůstává osobní vlastnictví, existují i peníze a ceny spotřebních předmětů) a komunismus (coby ryze naturální hospodářství s rovnostářskými tendencemi, kde jsou zrušeny i osobní důchody a osobní

svobodě jednotlivce. Centralismus nepovažuje za slučitelný s hospodářskou iniciativou a odpovědností jednotlivců. Centrální řízení může zvyšovat bohatství, ale cena za to je nepřijatelná. V zájmu svobody je nezbytné tak jeho doplnění o prvky socialismu municipálního, družstevního i anarchosyndikalistického [3]. Tugan-Baranovskij se stal známý i coby propagátor kooperativismu, resp. družstevnictví.

Centrum by za socialismu mělo při plánování řídit stejnými principy jako soukromý hospodář v naturálním systému. Tugan-Baranovskij využívá Mengerovo schéma klesajícího mezního užítku (viz např. [14]) k vyvození závěru, že pokud společnost disponuje určitým počtem pracovních jednotek pro výrobu daného výrobku, bude společenská práce rozdělena nejvýhodněji tehdy, když dosáhne nejvyššího celkového užítku. Věřil, že za socialismu (v užším smyslu) zůstane zachována subjektivní hodnota, která bude cenu určovat společně s pracovními náklady. Za socialismu bude velikost subjektivní hodnoty určována stejnými faktory jako za kapitalismu. S rozdílem, že vliv práce bude rozhodující.¹¹ Dospívá přitom ke koncepci dvou regulátorů: Jednak jde o princip subjektivní hodnoty regulující výrobu prostřednictvím zákona nabídky a poptávky (tedy regulací cen na trhu). A za druhé o princip pracovní hodnoty, kdy jeho sférou je regulování rozdělování podle práce mezi odvětví [3].¹²

Z rozsáhlé publikační činnosti M. I. Tugana-Baranovského bývají připomínány práce: „*Promyšlenyje krizisy v sovremennoj Angliji, ich pričiny i vlijanie na narodnuju žizn'*“ (1894, zde překládáno jako „*Průmyslové krize v současné Anglii, jejich příčiny a vliv na život národa*“), „*Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem*“ (1898, zde překládáno jako „*Ruská továrna v minulosti a současnosti*“), „*Osnovnaja ošibka abstraktnoj teorii kapitalizma Marksa*“ (stať, 1899), „*Očerki iz novějšej istorii političeskoj ekonomiji*“ (1903, zde jako „*Studie z novověkých dějin politické ekonomie*“), „*Teoretičeskije osnovy marksizma*“ (1905, zde jako „*Teoretické základy marxismu*“), „*Sovremennyj socializm v svojom istoričeskom ratvitiji*“ (1906, 1910 aj., zde jako „*Moderní socialismus ve svém historickém vývoji*“), „*Osnovy političeskoj ekonomiji*“ (1909, 1918 - český „*Základy politické ekonomie*“, Plamja, 1927), „*Periodičeskije promyšlenyje krizisy: Istorija anglijskich krizisov, obščaja teorija krizisov*“ (1913), „*Socialnaja teorija raspredelenija*“ (1913), „*Ekonomičeskaja priroda kooperativov i ich klassifikatsija*“ (1914), „*Očerki iz novějšej istoriji političeskoj ekonomiji i socializma*“ (1914, zde jako „*Studie z novověkých dějin politické ekonomie a socialismu*“), „*Socialnije osnovy kooperatsiji*“ (1916, 1921), „*Bumažnyje děnki i metall*“ (1917), „*Socializm kak položitelnoje učenije*“ (1918, zde jako „*Socialismus jako pozitivní učení*“) aj.

Koncepce krizí a hospodářského cyklu u Tugan-Baranovského¹³

M. I. Tugan-Baranovskij doplňuje dobové - značně pestré - spektrum osob levicovějšího smýšlení (obdobně jako Parvus¹⁴, S. De Wolff, K. Kautsky, R. Luxemburgová, L. D. Trockij či N. D. Kondratěv) se zájmem o pravidelnosti a nepravdivosti ekonomického vývoje, resp. cyklický vývoj moderních kapitalistických ekonomik [4], [5], [7], [11], [25].

vlastnictví). Základem rozdílů je způsob rozdělování vyrobeného produktu. K jeho klasifikaci modelů socialismu, resp. socialistických koncepcí podrobněji viz dále.

¹¹ Podle Tugan-Baranovského za socialismu „*bude vliv pracovního faktoru bezprostřednější a rozhodující*“ (volně přeloženo podle [22], s. 101 - 102).

¹² „*Bezprostředním regulátorem ceny za socialismu bude tak stejně jako za kapitalismu poměr společenské poptávky a společenské nabídky; za hranicemi trhu bude za socialismu regulátorem společenské nabídky pracovní hodnota každého výrobku, zatímco za kapitalismu jsou tímto regulátorem kapitalistické výrobní náklady*“ (volně přeloženo podle [22], s. 106). Peníze pak budou jenom smluvenými papírovými znaky bez vnitřní hodnoty [3]. Též sr. s textem Tugan-Baranovského „*Bumažnyje děnki i metall*“ (Sankt Petěrburg, 1917). Zde odmítá kvantitativní teorii peněz I. Fishera a jeho teorie krizí vychází z teorie hodnoty, která je přímým protikladem teorie cen např. G. K. Cassela. Na obdobných pozicích se později pohybuje i N. D. Kondratěv [2].

¹³ Též viz Barnett, V.: Tugan-Baranovsky as a pioneer of trade cycle analysis. *Journal of the History of Economic Thought*, December 2001, s. 443 - 466. Též sr. Barnett, V.: Tugan-Baranovsky, the Methodology of Political Economy, and the „*Russian Historical School*“. *History of Political Economy*, Spring 2004, s. 79 -101.

¹⁴ Postava revolucionáře Parvuse zůstává ve skrytu nejen z hlediska počátků zkoumání dlouhých vln. Zahaleno tajemstvím dodnes zůstává angažmá v politické aj. sféře (viz knihu Zbyňka Zemana „*Parvus - Helphand. Muž, který financoval Lenina*“. Praha, Paseka 1999). Alexander Lazarevič Israel Helphand (1867-1924) v 80. letech 19. století emigruje z Ruska a působí v německé sociální demokracii. Později pracuje i v Rusku (menševický časopis *Načalo*) a podílí se i na revoluci 1917. Píše díla o světové ekonomice, podporuje Trockého s koncepcí permanentní revoluce. Náleží k prvním autorům potvrzujícím existenci období dlouhodobých ekonomických expanzí a depresí (tedy dlouhodobých výkyvů coby imanentní vlastnosti kapitalismu, postihujících všechny sféry ekonomiky). Příčiny hledá v rozšiřování světového trhu, který podléhá proměnám a zvyšuje světovou produkci na vyšší úroveň. Nástin teorie podává v roce 1901, první zmínky obsahuje i text z roku 1896 a i další příspěvky (1908). Koncepce však neobsahuje vysvětlení bodů obratu a její empirická podpora a datování jsou vágní. I proto Parvusův vklad k teorii dlouhých vln zapadl. Na některé jeho úvahy navazuje L. D. Bronštejn (Trockij), který však reaguje především na N. D. Kondratěva (bližší viz [2], [4], [5]). Nicméně někdy bývá uváděno, že dlouhodobý cyklus by měl být zván (minimálně u marxistů) právě Parvusovým jménem (sr. [25], s. 61).

Tugan-Baranovskij je v literatuře známý především svými výzkumy kapitalistického střednědobého průmyslového cyklu a zkoumáním hospodářských krizí¹⁵. A to včetně např. koncepce „volných zápujčnických fondů“, krizí z „disproporcionality“, analýzy kolísání cen zemědělské produkce v duchu „kumulativní“ teorie nebo i zkoumání dlouhodobějšího cyklického vývoje atd. Dokonce bývá též označován za autora, který v ruské literatuře zformuloval a jako první prezentoval hypotézu o dlouhých vlnách ve vývoji kapitalismu.

Jako jedna z prvních „klasických“ prací o hospodářských cyklech a krizích bývá uváděna i jeho studie „Promyšlenyje krizisy v sovremennoj Angliji, ich pričiny i vlijanie na narodnuju žizň“ (Sankt Petěrburg, 1894¹⁶, německy „Studien zur Theorie und Geschichte der Handelskrisen in England“, Jena, 1901). Stala se jednou z průkopnických prací empirického bádání v této oblasti. Připomínán je též pozdější text „Periodičeskije promyšlenyje krizisy: Istorija anglijskich krizisov, obščaja teorije krizisov“ (Sankt Petěrburg, 1913).

K jeho hlavním teoretickým přínosům náleží teorie hospodářského cyklu založená na nesouladu peněžní a reálné akumulace kapitálu. Uvedený nesoulad chápe coby zdroj cyklického pohybu kapitalistické ekonomiky. Rozlišuje mezi reálnou a peněžní akumulací. Za krize má být pokles peněžní akumulace díky fixním důchodům (vlastníků půdy, obligací atd.) mírnější než pokles akumulace reálné. Tímto vzniká relativně nadměrná peněžní akumulace, která stimuluje investice a vytváří východisko z krize. Naproti tomu v časech konjunktury reálná akumulace předstihuje peněžní, a tímto má být připravován nástup krize.^{17 18}

V literatuře se lze setkávat s mnoha různorodými členěními příčin ekonomických cyklů, resp. klasifikacemi jejich teorií; příčiny různého charakteru i dimenze se přitom mohou vzájemně prolínat a kombinovat. Zejména u střednědobých ekonomických cyklů¹⁹ bývají uváděni i stoupenci teorií poukazujících současně na faktory reálné i peněžní povahy. A zde, mezi mnoha jinými, figuruje též koncept Tugan-Baranovského (podrobněji [9], [11], [12]).

Některé dřívější klasifikace „teorií konjunkturálních“ [26] hovoří dokonce z hlediska původu o „ruské škole“. A připomínají zde především právě M. I. Tugan-Baranovského (a M. Buňatana).²⁰ V kontextu rozdělení těchto koncepcí, podle toho, kde hledají příčiny, je přístup Tugan-Baranovského označován za myšlenkového

¹⁵ Tento příspěvek velmi volně zachází s pojmy jako cyklus (hospodářský, průmyslový, konjunkturální, obchodní aj.), kolísání, fluktuace, vlna, resp. s termíny krize, konjunktura atd. Terminologické i definiční problémy v oblasti ekonomických, resp. sociálně-ekonomických, cyklů a vln přetrvávají dodnes. Blíže [9], [11], [12], [13].

¹⁶ O průmyslových krizích v Anglii pojednává také práce jiného významného ruského národohospodáře té doby M. Buňatana „Ekonomičeskije krizisy“. Obě tyto monografie, zachycující určitý časový úsek, bývaly v dané oblasti označovány za klíčové. Podle V. Vrábka: „Nejvýznamnější profily, se kterými se nacházíme v hospodářské konjunkturu Tugan-Baranovskij, Buňatan, Lescure, napsali i historické vyličení různých úseků hospodářských konjunktur“ ([26], s. 35). Ke koncepci a přínosu M. Buňatana též viz dále.

¹⁷ V. Vrábek popisuje jádro konceptu takto: „Tugan Baranovskij užívá ke znázornění účinků kapitálů nahromaděných u bank příkladu parního válce. Kapitály u bank nahromaděné a čekající na podnikatele - dlužníka působí jako pára. Když tlak páry (= kapitálu) dosáhne určitého tlaku, tlačí píst do parního válce a tlačí jej až do jeho konce. Pára unikne a píst se vrací na své místo. Tak také nahromaděné kapitály. Když dosáhnou určitého objemu, výroba se dá do pohybu. Když kapitály byly vyčerpány, výroba se vrací do dřívější polohy. V kapitalistické společnosti spotřeba nereguluje produkci, nýbrž naopak. Prosperita nevzniká proto, že spotřeba stoupá. Naopak stoupání spotřeby má svůj důvod a pramen z zvýšené výroby a zvýšená výroba pramení z rychlé akumulace kapitálů a akumulace kapitálů z nerovného rozdělení sociálního důchodu. Nespravedlivá remunerace pracující třídy je základní příčinou vzrůstu kapitálu (ve formě vysokých zisků, z nichž větší část může být ušetřena)“ ([26], s. 108). Též viz následující pozn.

¹⁸ Pokud jde o otázku vypuknutí krize: „... Tugan Baranovskij vyžaduje k tomu pojem prudkosti (krize vypukne jako bouře“ ([26], s. 44). Vrábek následně koncepci Tugan-Baranovského podrobuje kritice a konstatuje: „Jádrem této teorie tvoří podklad pro teorii tak zv. produkční školy konjunkturální (Arthur Spiethof, G. Cassell)“ (tamtéž, s. 108). Též viz předcházející pozn.

¹⁹ J. A. Schumpeter rozlišuje ekonomické cykly krátkodobé (které označil Kitchinovým jménem s délkou 3 - 5 let), typické cykly střednědobé (Juglarovy, trvající 7 - 11 let) a dlouhodobé Kondratěvy cykly (dlouhé vlny) v délce 45 - 60 let. Uvedené členění, s mírnými odlišnostmi, resp. doplněními, v podstatě přejímají i moderní ekonomické učebnice. Ke klasifikacím ekonomických cyklů blíže viz [6], [9], [11], [12], [13]. Též sr. [25], [26].

²⁰ „Význam ruské školy nebyl dosud doceněn, počíná se však zejména v americké literatuře oceňovati. Uznává se, že konjunkturální teorie Tugana-Baranovského byla podkladem pro představitele německé vědy o konjunkturu Spiethofa, z něhož čerpalo množství cizích, nejen německých, ale i jiných theoretiků. Z druhého představitele ruské konjunkturální vědy Buňatana recipoval v podstatě celou jeho nauku francouzský představitel konjunkturální vědy Aftalion, což sám také potvrdil. I když se jedná o teorie, které v obou případech byly jednak Spiethofem, jednak Aftalionem upraveny a doplněny, jádro zůstává M. Tugana-Baranovského a Buňatana. Tim není ovšem řada ruských theoretiků zabývajících se otázkami konjunktury vyčerpána. Budeme míti příležitost, seznámíme se s teorií Pervušina, Kondratěva a dotknouti se jiných“ ([26], s. 22). A dále Vrábek pokračuje: „Výtka Wagemanova, že ruská škola je astronomickou, tyká se patrně mimořádné schopnosti a lehkosti, s jakou ruští badatelé luští problémy národohospodářské za pomoci vyšší matematiky. Tato zvláštní schopnost Rusů se mezi theoretiky anglo-saskými zvlášť a s obdivem zdůrazňuje ...“ (tamtéž).

otce skupiny teorií nalézajících hlavní příčinu ve výrobě.²¹ Tugan-Baranovskij přitom zkoumal především cykly v délce 7 - 11 let.²²

Tugan-Baranovskij a Buňat'an jsou všeobecně pokládáni i za autory tzv. kumulativní teorie.²³ Její základ může být zjednodušeně vyjádřen větou: „*Má-li sedlák - má každý*“. V literatuře bývala diskutována především v kontextu „*zemědělských teorií konjunkturálních*“ [26].²⁴ Tugan-Baranovskij se věnoval i vysvětlením historicky a statisticky doložitelného kolísání zemědělské výroby a jejích výnosů, resp. agrárních krizí či zemědělských cyklů. Uvedené patřilo dobově i k populárním tématům zkoumání. Jednostranná vysvětlení kolísání v úrodách pouze vlivy počasí byla postupně hodnocena jako nedostatečná, složitěji začal být posuzován též i vliv výkyvů v zemědělství na celkovou ekonomickou aktivitu [26]. Právě také Tugan-Baranovskij méně pravidelná kolísání v úrodách zprvu nespojuje s pravidelnými „*průmyslovými konjunkturami*“. Později však i on již empirickými daty dokladuje vazby zemědělství a ostatních odvětví a souvislosti s celkovým ekonomickým vývojem [10], [26].

Podrobným rozбором a silnou kritikou vysvětlení krize, nazývaným teorie krize z „*disproporcionality*“ Tugan-Baranovského²⁵ se zabývá P. M. Sweezy. Koncepce si měla dobově klást za cíl vyvrátit Marxovy argumenty o poklesu míry zisku a teorii nedostatečné spotřeby lidových pracujících mas (viz [15], s. 157 - 184). Sweezy dále upozorňuje na „*odpovědnost*“ Tugan-Baranovského za to, že mezi socialisty byla teorie disproporcionality, objasňující vznik krizí na tomto základě, značně populární (sr. tamtéž, s. 159). Coby revizionista ve své koncepci Tugan-Baranovskij kritizuje mnohé myšlenky Marxe a dochází k závěru, že zánik kapitalismu není v žádném smyslu ekonomickou nutností.²⁶ Dále má Tugan-Baranovskij podsouvat Marxovi ideu neustálého zhoršování ekonomických krizí, což má vyústit ve velkou krizi vedoucí k zániku kapitalismu (blíže [15], s. 159 aj.).

Tugan-Baranovskij náleží taktéž k prvním autorům, kteří se přes pokusy o teoretické vysvětlení ekonomických výkyvů (především střednědobých cyklů) a hospodářských krizí probíhajících od počátku 19. století, dopracovali i k hypotéze o fluktuacích, resp. cykličnosti v delších časových horizontech. A může být uváděn i mezi jmény, u kterých začíná moderní historie zkoumání dlouhodobých ekonomických (ale i sociálně-ekonomických) cyklů, resp. dlouhých vln. Patří mezi první autory, kteří zformulovali explicitní zmínky o dlouhých vlnách v rámci analýzy ekonomických krizí a cyklického vývoje. Zde lze uvést práce „*Periodičeskije promyšlenmyje krizisy: Istorija anglijskich krizisov, obščaja teorije krizisov*“ z roku 1913 či „*Bumažnyje džengi i metall*“ z roku 1917 (podrobněji viz [2], [4], [5]).

V monografii z roku 1913 přímo analyzuje i dlouhodobé fluktuace v dynamice cen a vysvětluje je pomocí změn podmínek světového obchodu a na základě technologických změn v průmyslu. V pozdějším textu z roku 1917 dospívá k závěru, že tato dlouhodobá kolísání jsou vyvolány stejnými příčinami jako výkyvy v rámci cyklů střednědobých.²⁷

Nejen v oblasti dlouhodobých cyklů byl důležitý vliv na jednoho z jeho žáků - na N. D. Kondratěva.²⁸ Tugan-Baranovskij vedl seminář z politické ekonomie, který navštěvoval též student Kondratěv. Na Kondratěva

²¹ „... jsou možny dva hlavní případy: Příčina se hledá ve výrobě (produkcionisté) anebo se příčina hledá ve spotřebě (konsumpcionisté). Obě teorie jsou vlastně ruského původu. Tugan-Baranovski je myšlenkovým otcem školy prvé, Buňat'an druhé“ ([26], s. 36).

²² „Podle Tugana-Baranovského kolísaly konjunkturální cykly mezi 7 - 11 lety, podle Buňat'ana mezi 9 - 11 lety ...“ ([26], s. 41).

²³ Koncepce byla využívána a rozpracovány např. A. Aftalionem, J. Lescurem, R. G. Hawtreym, A. C. Pigouem aj. (podrobněji viz [26], s. 138 aj.).

²⁴ „Podle kumulativní teorie každé stoupání (klesání) cen jedněch statků má za následek, že táhne - vleče za sebou ve stejném směru i ceny ostatních statků - bez zřetele na to, zda se „na straně peněz“ něco děje. Oblíbeným důkazem pro tuto teorii je právě klesání (stoupání) cen zapříčiněné velkou (špatnou) úrodou. Mechanismus způsobí (za předpokladu celkem správného, že zemědělské výrobky mají malou elasticitu poptávky ...) zvýšení kupní síly zemědělců a tím i zvýšení poptávky po průmyslových výrobcích. Tato zvýšená poptávka ... způsobuje druhoité zvýšení cen těchto zemědělců poptávaných výrobků, čímž se zvyšuje kupní síla producentů těchto výrobků. Tito přenášejí pak svoji kupní sílu na další kategorie, až na konec se rozšíří na veškeré národní hospodářství“ ([26], s. 138). Proti této, jak uvádí „na první pohled nesprávné a nedomyšlené“ koncepci staví V. Vrábek „*teorie kompensatorní*“, uvádějící, že „v případě zvýšení kupní síly producenta (v našem případě zemědělce) musí nastati někde úbytek kupní síly (v našem případě u konsumenta)“ (tamtéž).

²⁵ Viz výše vzpomínanou práci Tugan-Baranovského z roku 1894 [16] či text „*Teoretické základy marxismu*“ (německy „*Theoretische Grundlegendes Marxismus*“ z roku 1905, též [18]).

²⁶ „Podle Tugana neměl Marx jednu, nýbrž dvě teorie zániku, z nichž základem první byla sestupná tendence míry zisku a základem druhé nedostatečná spotřeba. Tugan se domníval, že se mu podařilo vyvrátit obě tyto teorie. Proto dospěl k definitivnímu závěru, že zánik kapitalismu není v žádném případě ekonomickou nutností“ ([15], s. 194). Taktéž tato interpretace Sweezyho je však diskutabilní (pozn. PS). Ke kritice kapitalismu a jeho zániku v díle Tugan-Baranovského podrobněji též viz dále.

²⁷ A zejména pak „... změnami konjunktury trhu zboží“ (volně přeloženo podle [2], s. 474). Uvedené teze však Tugan-Baranovskij dále již nerozvíjel. Staly se však inspirací zejména pro Kondratěva [2]. Též viz [5], [25].

²⁸ Pohnutý osud a nenaplněné ambice N. D. Kondratěva jsou typické pro představitele ruského, resp. později sovětského nemarxistického ekonomického myšlení nedlouho před a po VŘSR a ve 20. letech. Byl 2x odsouzen (1930 a 1938) i

měl učitel silný vliv a tento se v jistém slova smyslu stal i jeho pokračovatelem [2], [5]. S originálními pracemi Kondratěva z 20. let jsou spojeny první propracovanější důkazy existence dlouhých vln i pokus o teoretické zarámování.²⁹ Kondratěv zdůrazňoval pravidelný cyklický charakter dlouhých vln a tyto spojoval s vnitřními příčinami a faktory kapitalistickému systému. Pokusil se o nástin teoretického modelu, kde stavěl na obměně dlouhodobých kapitálových statků a potřebném kapitálu (resp. změnách velikost disponibilního kapitálu), v návaznosti a v duchu úvah právě Tugan-Baranovského [2].

Při pokusu o teorii dlouhých vln se N. D. Kondratěv odvolává na dlouhodobé „*cykly investic*“ - spojené se získáváním základních kapitálových statků, vyžadujících obrovských investic a dlouhé doby na výstavbu [2]. Na konci období expanze již nestačí úspory, resp. akumulace je příliš drahá, pro potřeby obnovy základních kapitálových statků - což vede ke zvratu dlouhodobého cyklu, spojeným s poklesem cen i úrokové míry. V období sestupné fáze dlouhé vlny (období dlouhodobé deprese) úspory a akumulace rostou a postupně vedou i k oživení ekonomického života. V tomto smyslu se navrácí k vysvětlení tradičního střednědobého cyklu u svého učitele a předchůdce Tugan-Baranovského.³⁰ Toto vysvětlení je ale v případě dlouhých vln neprokázané a bylo oště kritizováno (ve smyslu potřebnosti důkazu, proč mohou úspory po dlouhou dobu zůstat nevyužity, a proč je toto spojeno s růstem investičních potřeb právě v oblasti základních kapitálových statků atd. [5]). Příspěvky Kondratěva jsou vnímány jako zajímavější a propracovanější než u Tugan-Baranovského, obsahují podrobnou statistickou analýzu a kritický přístup k vysvětlení dlouhodobých cyklů a výkyvů ekonomických veličin pomocí „mimoekonomických“ faktorů [2], [4], [5], [11], [25].

Kondratěvovo teoretické objasnění dlouhých vln je podobné i modelu jednoho z holandských průkopníků dlouhodobé problematiky S. De Wolffa ([4], [5], [7], [25]) - délka dlouhé vlny je spojována se životností, produkční dobou a investičními náklady pro jednotlivé typy kapitálových statků. Otázkou ovšem zůstává, proč se investice do těchto statků objevují ve shlicích, a nikoli nepřetržitě. Odpověď na otázku si Kondratěv v podstatě vypůjčuje právě od Tugan-Baranovského, z jeho „*teorie volných zápůjčních fondů*“ z roku 1901 [4]. Na počátku fáze expanze existuje velká poptávka po zápůjčním kapitálu, který je k dispozici za nízkou úrokovou mírou. A kromě toho je nízká i cenová hladina a existuje vysoký sklon k úsporám. S růstem investic do základních kapitálových statků dochází k postupnému vyčerpání disponibilních fondů a k růstu úrokové míry (roste i cenová hladina), což vede k poklesu investic. Snížení investic je pak doprovázeno poklesem cen a úrokové míry; celková úroveň ekonomické aktivity se začíná postupně snižovat. Během sestupné fáze pak sklon k úsporám opět vzroste - zvláště u těch subjektů, jejichž reálný příjem se zvýšil díky poklesu cenové hladiny. Rostoucí nabídka úspor, zvětšující se akumulace, nízká úroková míra a pokles cen pak vytváří podmínky eventuální nové vzestupné fáze (blíže [2], [4], [5], [6], [9]).

Rozpracování teorie socialismu, jeho pojetí a ideové zdroje u Tugan-Baranovského

Interdisciplinární zkoumání problematiky socialismu u M. I. Tugan-Baranovského ústí v teorii družstevního socialismu, kterou zakládá na etické koncepci představitele německé klasické filozofie I. Kanta. Družstevní kooperaci, resp. družstevní podobu socialismu, považuje Tugan-Baranovskij za formu, jež je v souladu se svobodou jednotlivce. Centrální plánování a řízení (systém „*státního socialismu*“) označoval za formy rozporné se svobodou jednotlivce a za podoby socialismu vylučující hospodářskou iniciativu i odpovědnost lidí.

Tugan-Baranovskij se o teorii socialismu zajímal po celý život. Široce pojímanému problému socialismu věnuje relativně značné množství prací. Lze vydělit dvě etapy (související s ruskými revolucemi), během nichž rozpracovával teorii socialismu nejintenzivněji [1]. První z nich (1903-06) zahajuje práce „*Studie z novověkých dějin politické ekonomie a socialismu*“ z roku 1903 [19]. Zde analyzuje existující socialistické směry. Etapu

rehabilitován (1962 a 1987). Na objektivní docenění však mnohé jeho myšlenky čekají dodnes, včetně např. nártu neoklasického modelu ekonomického růstu z vězení ve 30. letech (blíže [2], [4], [5], [11]).

²⁹ Nikolaj Dmitrijevič Kondratěv (1892-1938) - ruský a sovětský ekonom a statistik, zaměřený na zemědělskou problematiku, ekonomickou dynamiku a teorii plánování. Pomocí statistické analýzy formuloval a rozpracoval hypotézu dlouhých vln cyklického charakteru v ekonomickém vývoji kapitalistických ekonomik a vyvozoval z jejich existence různé závěry. Součástí příspěvků z ekonomické dynamiky a zkoumání konjunktur byly studie týkající se explicitně dlouhých vln („*velkých cyklů konjunktury*“), pojímaných nejen jako fenomén oběhu, ale i výroby; studii položil faktické základy zkoumání dlouhých vln na Západě. Ucelenou a obecně přijímanou teorii dlouhých vln však ani on ještě nevytvořil. Podrobněji viz [2], [4], [5], [7], [8], [9], [11], [13]. Sr. též [25].

³⁰ Kondratěv navazuje i na kritiku kvantitativní teorie u Tugan-Baranovského (text „*Bumažnyje děngi i metall*“) v protikladu ke stanovisku např. G. K. Cassela. A to ve vztahu jak ke kvantitativní teorii peněz, tak i interpretaci dlouhodobých výkyvů cenové úrovně (sr. [2], s. 208 - 210, 482). U Kondratěva, stejně jako u Tugan-Baranovského, akumulace peněžního kapitálu závisí na výkyvech cenové úrovně a působení těchto výkyvů na úspory. Především pak subjektů s fixními důchody. V tomto mechanismu akumulace však Kondratěv analyzuje ještě jeden faktor - výkyvy cen zemědělské produkce ve vztahu k cenám průmyslových výrobků a jimi vyvolané změny ve spotřebě a v úsporách. Na rozdíl od Tugan-Baranovského však akumulaci peněžního kapitálu nepovažoval Kondratěv za samostatně působící faktor vyvolávající cyklické výkyvy (podrobněji viz [2], s. 486).

završuje text „*Moderní socialismus ve svém historickém vývoji*“ [17]. Během druhé etapy (1917-18) věnuje zvláštní pozornost nejen otázce možnosti budování socialismu v Rusku, ale i vytváření vlastního modelu socialistického uspořádání Ruska po vítězství. V období 1906-17 se zabývá hlavně zkoumáním družstevního hnutí v Rusku a v zahraničí, resp. rozpracováním teorie družstevnictví. Tato analýza mu umožnila i nový pohled na problémy socialismu z poněkud jiného uhlu. Což v letech 1917-18 využívá k vytváření vlastního modelu socialismu. A zde bývá uváděna studie z roku 1918 „*Socialismus jako pozitivní učení*“ [22].

M. I. Tugan-Baranovskij pojímá socialismus coby ideál spravedlivé společnosti, odrážející snahy mnoha generací myslitelů usilujících o zrušení vykořisťování člověka člověkem. Věřil, že základem socialismu coby učení o spravedlivé společnosti musí být etická idea. A tuto měl nejlépe zformulovat I. Kant - ideu o stejné hodnotě každé osobnosti, o lidské osobnosti jako cíli. Obdobně jako mnozí tehdejší ruští intelektuálové inklinoval k neokantovství, které se na přelomu 19. a 20. století značně rozšířilo v Západní Evropě a Rusku. Myšlenka lidské osobnosti jako cíli - coby páteří teorie socialismu - zůstává věrný po celý život. Definování společných filozofických základů I. Kanta, a též F. M. Dostojevského, věnuje stať „*Tři velké etické problémy. Mravní názory Dostojevského*“ ([20], s. 3 - 30).

Jeho vztah k marxismu není jednoznačný - během života se marxismu vzdaluje či naopak přibližuje.³¹ Marxismus přitom obecně neodmítá a např. dialekticky přistupuje k řešení řady komplikovaných teoretických problémů ekonomické analýzy. V otázce objektivní nutnosti a zákonitosti přechodu od kapitalistického k socialistickému uspořádání společnosti zastává pozici Marxovou, ale při popisu samotné socialistické společnosti a jejích stavebních principů se idealisticky převážně opírá o myšlenky zformulované Kantem [1].

Samotnou ideu rovnocennosti lidské osobnosti však nepovažuje za dostačující k plnému porozumění socialismu, a tím méně k vypracování programu jeho vybudování. Řešení vyžaduje stanovení cíle socialistické společnosti. K němu se opět nejvíce přibližuje I. Kant.³² Samotná idea rovnosti je založena v Kantově ideji o rovnocennosti lidské osobnosti.³³ Princip rovnosti přitom nutně předpokládá existenci práva každého člověka na svobodu. Zdůvodnění nachází v Kantově učení o právu.³⁴ Idea rovnosti a svobody jako rozvíjení ideji o rovnocennosti lidské osobnosti se stala základem představ Tugan-Baranovského o socialismu.

„Dialektická“ kritika kapitalistického systému u Tugan-Baranovského

Výstavbu teorie socialismu začíná Tugan-Baranovskij kritikou kapitalistického řádu a věnuje ji několik studií. Analyzuje vývoj kapitalismu v Západní Evropě i Rusku a nachází zde směr jeho nahrazení socialismem. V knize „*Průmyslové krize v současné Anglii, jejich příčiny a vliv na život národa*“ ([16], podrobněji viz dále) polemizuje s národníky, kteří neuznávali možnost rozvoje kapitalismu v Rusku a operují s regresivní povahou kapitalismu. Tugan-Baranovskij zdůvodňuje teze o progresivnosti kapitalistického výrobního způsobu a poukazuje na rozvoj výrobních sil v porovnání s předcházejícími způsoby hospodaření. Uvedené silně zaznívá taktéž ve studii „*Ruská továrna v minulosti a současnosti*“ [24].³⁵

Zachování kapitalistického soukromého vlastnictví (nehledě na jeho progresivní roli z hlediska rozvoje výrobních sil) však vytváří stav, při kterém vlastnictví věci umožňuje vládnout lidem. To mění značnou část

³¹ „Někteří recenzenti mé knihy shledali v ní návrat k marxismu. Na to odpovím, že můj vztah k Marxovi zůstává stejný jako předtím: není ani vztahem odpůrce ani žáka, nýbrž samostatného badatele. Mnohé vědecké názory jsem od Marxe přijal, ale také mnohé jsem odmítl, protože nepovažuji za povinnost jít v něčích šlépějích, nýbrž hledám svou vlastní cestu“ (volně přeloženo podle předmluvy ke 2. vydání práce [23], s. VI).

³² „Kant ve svých dílech o morálce a právu dal zrod teorii pohledu na svět, který v praxi našel vyjádření ve slavném revolučním požadavku „svobody, rovnosti, bratrství“. Z této trojice je pro socialismus obzvláště důležitá druhá zásada, zásada rovnosti, která je kořenem socialismu“ (volně přeloženo podle [21], s. 8).

³³ „V každém člověku, dokonce i v tom špatném, je něco, co má absolutní hodnotu, nejvyšší hodnotu: to je lidská podstata ... Nejhorší člověk je z tohoto pohledu roven nejlepšímu člověku, neboť oba jsou ve stejné míře lidé, nositelé svatyně lidské osobnosti“ (dtto, s. 9).

³⁴ „Existuje jen jedno přirozené lidské právo. Protože svoboda (nezávislost na donucovacím působení libovůle) je podle obecného zákona slučitelná se svobodou jiných lidí je jediným prvotním právem, které je vlastní každému člověku z toho důvodu, že je člověkem. Přirozená rovnost, tj. právo jedné osoby nemít vůči druhé osobě povinnost větší než ta, kterou má druhá osoba vůči první; dále, právo člověka být svým pánem - všechna tato práva jsou základem přirozené svobody a nemohou být od něj oddělena. Takže v tomto smyslu všichni jsou si rovni od přírody ačkoli se liší svými vlastnostmi a přednostmi. Jsou si rovni svým právem na život a štěstí, musíme v rovné míře respektovat zájmy všech, jsou si rovni díky absolutní hodnotě, kterou má každá osobnost. Jedině z tohoto hlediska lze považovat princip rovnosti za základ správného soužití lidí. Zavrhneme-li učení o absolutní hodnotě lidské osobnosti - pak veškeré demokratické požadavky naše doby budou planým žvaněním. Proto je třeba uznat ideu rovnocennosti lidské osobnosti za základní etickou ideu moderního socialismu“ (dtto, s. 9 - 10).

³⁵ „Naše kulturní zaostávání se zmenšuje díky rozvoji kapitalismu ... A proto máme následující prognózu: úspěchy ruského kapitalistického průmyslu za poslední dobu jsou jenom slabým počátkem mocného rozvoje ruského kapitalismu, který bude následovat později“ (volně přeloženo podle [24], s. 295).

populace v pouhý prostředek dosahování cílů bohatých vrstev.³⁶ Hlubinný rozpor mezi základy kapitalistického uspořádání a etickou normou se projevuje především v antagonismu zájmu vládnoucích a pracujících tříd. Tento se projevuje zejména v třídním boji. Tugan-Baranovskij sdílí Marxovu teorii třídního boje a na její základě rozpracovaný zákon vývoje kapitalistické společnosti. Tento považuje za nutným prvek úvah o konci kapitalismu. Těž sdílí Marxovu tezi o tom, že nositelem socialistických idejí v kapitalistické společnosti je proletariát. A především tato třída musí revolučním bojem zničit základní rozpor kapitalismu a naplnit požadavky nového socialistického ideálu [1].

V analýzách vývoje kapitalismu v Rusku a západních kapitalistických zemích vyděluje dvě základní příčiny, které nutně vedou kapitalismus k zániku a nahrazení socialismem. A to: rozšíření řad proletářů, růst jejich uvědomělosti a organizovanosti na jedné straně, a osvojení si sociálního ideálu na straně druhé. Dospívá k závěru, že rozvoj výroby na přelomu 19. a 20. století se urychluje, zvláště pod vlivem vznikajících kapitalistických monopolů. Koncentrace průmyslové výroby je zákonitě doprovázena zvýšením produktivity práce v mechanizované velkovýrobě. Růst produktivity ve velkých podnicích vede ke konkurenčnímu vytlačování malých. Výsledkem je zesílení procesu proletarizace obyvatelstva.

Tugan-Baranovskij vychází ze statistik a dokladuje proletarizaci obyvatelstva coby důsledek rozvoje výroby, resp. jako nutnou zákonitost vývoje kapitalismu ve všech zemích, včetně Ruska. Zesílení proletarizace vede k rozšíření třídního antagonismu „do šířky“, kdy zvětšuje jeho sociální základnu nárůstem počtu proletářů. Zároveň s posílením proletarizace ve vyspělých kapitalistických zemích probíhá proces, ve kterém si proletariát uvědomuje svou společenskou roli. Zejména růst uvědomělosti proletariátu jako třídy, nárůst organizovanosti a jednoty, uvědomění a formulování třídních zájmů zesiluje třídní antagonismus kapitalistické společnosti. A to v konečném důsledku povede k nahrazení kapitalismu socialistickým řádem.

Při tom Tugan-Baranovskij věnuje značnou pozornost vztahu vývoje kapitalismu a zlepšení postavení proletariátu, resp. vývoji sociálních hnutí v kapitalistických zemích jako důsledku tohoto vývoje. Jako jeden z prvních si všímá nezanedbatelného zlepšování postavení proletariátu s vývojem kapitalismu. Statistickou analýzou dokladuje významné rozrůstání skupin obyvatelstva s nejvyššími a středními příjmy a postupné zmenšování skupin s příjmy nízkými.³⁷ Analýza sociálního složení skupiny se střední úrovní příjmů prokázala, že tato skupina roste hlavně díky růstu počtu dobře placených dělníků. Podle Tugan-Baranovského je tento proces zákonitým ve vývoj kapitalismu, ačkoli vypadá na první pohled paradoxně. Rozvoj kapitalismu vede nejenom k množstevnímu nárůstu proletariátu, ale též k jeho větší organizovanosti a celistvosti, což umožňuje úspěšněji čelit tlaku kapitalistického systému.³⁸ Zlepšení sociálně-ekonomického postavení dělnické třídy přináší růst její kulturní úrovně a uvědomělosti i správné stanovení třídních zájmů. Dělnická třída vypracovává nový sociální ideál a pouští se do jeho dosažení. Vývoj forem třídního boje (typu parlamentního boje ve vyspělých zemích, rozvoje družstevního hnutí či upevnění odborů) potvrzuje prognózy M. I. Tugan-Baranovského z této oblasti. Tyto podoby boje dělnické třídy proti kapitálu vedly k poklesu závislosti na kapitálu, resp. k částečnému podkopání ekonomické moci kapitálu [1].

V otázce perspektiv a budoucnosti kapitalismu byla pozice Tugan-Baranovského poněkud specifická. Operuje sice s existencí ekonomické nutnosti jeho nahrazení socialismem, nicméně je přesvědčen, že kapitalismus sám o sobě má značné vnitřní rezervy, které mu pomáhají překonat i nejhroší hospodářské situace (např. periodické krize). Věří, že kapitalistický systém nebude zničen náhodnou souhrou přirozených a živelných sil.

V dané době dominují mezi socialisty dvě hlavní skupiny ekonomických teorií, které se dotýkají zhroutení kapitalismu. První tvrdí, že kapitalismus se nebude moci rozvíjet donekonečna a zahyne v důsledku nedostatečnosti trhů. Sem náleží ekonomické názory na rozvoj kapitalismu ruských národních³⁹ nebo teorie

³⁶ „Teorie vykořisťování práce dokazuje, že při moderním uspořádání společnosti celé společenské třídy - které tvoří většinu společnosti - jsou odsouzeny být prostředkem bohatství jiných společenských tříd, nesrovnatelně menších. Takový stav věci je v rozporu s etickou idejí rovnocennosti osobnosti“ (volně přeloženo dle [21], s. 27).

³⁷ „... všude rychle roste počet velkých vlastníků. Ale zároveň se rozrůstá střední třída a roste její příjem. Oproti tomu početné skupiny nemajetného obyvatelstva se zmenšují co do objemu. Celkově lze pozorovat pomalý pokles bídy nižších tříd obyvatelstva, rychlý růst velkých vlastníků a jejich příjmů a stabilitu středních tříd společnosti“ (volně přeloženo podle [21], s. 49).

³⁸ Tugan-Baranovskij poukazuje zejména na organizovaný boj anglické dělnické třídy, který umožnil dosáhnout značného zlepšení jejich ekonomického a sociálního postavení [1].

³⁹ Liberální národnici (N. K. Michajlovskij, V. V. Voroncov aj.) dokazovali nemožnost a „umělost“ kapitalismu v podmínkách hospodářsky zaostalého Ruska. Jejich ideové zpátečnictví kritizuje V. I. Lenin. Čini tak ve svých vůbec prvních ekonomických pracích „Nové ekonomické proudy v životě rolníků“ (1893) a „O tzv. otázce trhů“ (1893). Národnici popírali možnost přeměny ruského hospodářství na kapitalistické, neboť věřili, že pro rozvoj kapitalismu jsou potřebné zahraniční trhy, na které již Rusko nemohlo proniknout. Tzv. otázku trhů v pojetí národních nedůsledně kritizoval dřívěji i G. V. Plechanov. Neopodstatněnost národnické interpretace problémů kapitalistické realizace prokazuje Lenin v textu „O tzv. otázce trhů“. Sr. též s následujícími poznámkami.

akumulace kapitálu R. Luxemburgové.⁴⁰ Otázce kapitalistického trhu se M. I. Tugan-Baranovskij podrobněji věnuje i v jedné ze svých klíčových studií [16]. Dokazuje zde, že kapitalismus svým rozvojem sám sobě vytváří trh, a z tohoto hlediska nemá omezení růstu a rozvoje.⁴¹

Druhá koncepce spojovala omezenost rozvoje kapitalismu se zákonem sestupné tendence míry ziskové, který objevil a zformuloval Marx. Tugan-Baranovskij však zde s Marxem nesouhlasil. Opíral se o teorii ekonomické konjunktury, která tvrdí, že pohyb zisku závisí především na dynamice cen výrobků a příslušných výrobních nákladů. Kapitalistická výrobní jednotka usiluje o maximální zisk při omezených zdrojích. Zvláštní rolí v procesu růstu ziskovosti kapitalistické výroby hraje růst společenské produktivity práce, která z jedné strany umožňuje zesílit moc kapitálu a zvýšit jeho životaschopnost, z druhé strany zlepšovat postavení dělnické třídy a snižovat napětí třídního boje cestou jistých ústupků. Proto nástup socialismu je možný jen jako důsledek aktivního a trvajících boje proletariátu s kapitalismem ve všech směrech.⁴² Představy Tugan-Baranovského lze aplikovat též na tendence vývoje socialistického myšlení, kdy s nárůstem nutnosti socialistických transformací budou otázky uspořádání nové společnosti stále více získávat na aktualitě. A zejména ve směru vypracování představy o budoucí společnosti se bude rozvíjet socialistické myšlení a teorie socialismu [1].

Uspořádání a cesta k socialistické společnosti podle Tugan-Baranovského

Na základě studie existujících socialistických teorií Tugan-Baranovskij v nich vydělil tři základní strukturální prvky: kritiku existujícího kapitalistického řádu; představy o budoucím socialistickém uspořádání a cestách dosažení socialismu [1]. A když vytváří svou teorii socialismu, přidržuje se stejné struktury. Nejdříve zdůvodňuje přechodný ráz kapitalismu, nutnost a zákonitost vystřídaní uspořádáním jiným, které bude více naplňovat sociální ideály lidstva. Dále charakterizuje budoucí hospodářské a sociální uspořádání, které bude muset zabezpečovat realizaci požadavků socialistického ideálu. A konečně načrtává praktická doporučení k transformaci existující kapitalistické společnosti v socialistickou.

V základní konturách kritiky kapitalismu se pozice Tugan-Baranovského zásadně od marxismu příliš neliší, ale jeho představy o socialistické společnosti jsou již originální. Svě vize budoucího společenského uspořádání považoval za pokračování utopického socialismu, nicméně s přihlédnutím k dosažené úrovni chápání podstaty kapitalistických vztahů a jejich rozpornosti. Překonání základního rozporu kapitalismu musí, podle Tugan-Baranovského, vést k tomu, že v nové socialistické společnosti bude za hlavní společenský cíl považován rozvoj jednotlivce.⁴³ Pro vyřešení úkolu je potřeba zničení soukromého vlastnictví výrobních prostředků jako základu vykořisťování člověka člověkem, jako báze pro porušování základní etické zásady - hodnoty a rovnocennosti lidské osobnosti. Přechod výrobních prostředků do rukou celé společnosti zabezpečuje v podstatě rovnost všech členů.⁴⁴ Řešení problému rovnosti předpokládá podstatnou transformaci ekonomického systému.⁴⁵ Lidi si přitom nejsou rovni ze své podstaty, ale socialistické společenské uspořádání předpokládá rovnost všech členů. Proto musí především odstranit závislost každého na podstatě této nerovnosti a zabezpečit co nejlépejší uspokojení

⁴⁰ Rosa Luxemburgová (1870-1919) - teoretička marxistické politické ekonomie a významná politička, činitelka mezinárodního dělnického hnutí i spoluzakladatelka Komunistické strany Německa. Kapitalismus označovala za hlavní příčinu mezinárodního napětí a nestability. Argumentovala, že kapitalismus musí expandovat do nerozvinutých zemí, neboť trpí chronickým nedostatkem agregátní poptávky („*Die Akkumulation des Kapitals*“, 1913). V důrazu na poptávkové omezení kapitalistického systému v jistém ohledu předběhla koncepci J. M. Keynesa (sr. [13]). Její dílo (česky *Dílo I., II.* Praha, SNPL 1955) mělo značný vliv i např. na M. Kaleckého.

⁴¹ „... samotná výroba vytváří trh zboží a nepotřebuje žádný jiný trh. Nicméně existující organizace národního hospodářství a především volná konkurence značně ztěžuje proces rozšíření výroby a akumulace národního bohatství“ (volně přeloženo dle [16], s. 438). Zmiňované lze vsadit i do kontextu nejen dobových diskuzí ohledně tzv. Sayova zákona trhů (resp. problémů realizace za kapitalismu, teorií podpotřeby apod.). Prakořeny úvah o poptávkovém omezení systému lze nalézt u B. Mandevilla, u merkantilistů, v koncepcích „třetích“ osob či zemí (T. R. Malthus, J. Ch. L. Simonde de Sismondih) nebo ruských narodníků (podrobněji [13]).

⁴² „Ale lidstvo nedostane nové společenské uspořádání jako dar náhodné souhry ekonomických sil: musí se uvědoměle dopracovat k tomuto novému řádu - vybojovat si ho. Kapitalismus nikdy nezemře přirozenou smrtí - může mu být zasažena smrtící rána jen myšlenkou a lidskou vůlí“ (volně přeloženo podle [18], s. 229).

⁴³ „Na rozdíl od existujících systémů hospodářství usiluje socialismus o přenesení co největší části hospodářských starostí z jednotlivce na společnost. A to lze přirovnat k osvobození lidské osobnosti, protože jeho všestranný rozvoj je z hlediska socialismu konečným a hlavním cílem společenského svazu“ (volně přeloženo podle [21], s. 21).

⁴⁴ Na socialismus je tudíž třeba nahlížet „jako na takové hospodářské uspořádání společnosti, při kterém díky stejné povinnosti a stejnému právu všech se podílet na práci a stejné rovnému právu všech užívat výsledků této práce není možné vykořisťování jedněch členů společnosti jinými“ (dtto, s. 10).

⁴⁵ „Nestačí prohlásit všechny lidi za rovnoprávné - je třeba je učinit reálně rovnoprávnými, je třeba zajistit, aby reálně mohli užívat svých práv; jelikož základem individuálního a společenského života je hospodářství, mimo které není možné reálně zabezpečit právo, socialismus pochopitelně dospívá k požadavku transformace moderního uspořádání hospodářství“ (volně přeloženo podle [17], s. 18).

všech lidských potřeb. Přičemž nejde o zabezpečení rovnosti ve spotřebě na základě nivelizujícího principu rozdělování, nýbrž na základě hojnosti společenského bohatství. Pro dosažení této hojnosti je potřeba obrovského růstu společenské produktivity práce. Tugan-Baranovskij prohlašuje, že socialismus je možný jen v tom případě, že socialistická přeměna způsobí nárůst „*hospodářského množství národního bohatství*“ [1].

První krok spatřuje ve stanovení úměrnosti rozvoje společenské výroby, což nechápe pouze v úzce ekonomickém smyslu, ale vnímá i dimenzi sociální.⁴⁶ Kapitalismus, založený na soukromém vlastnictví, sice disponuje možnostmi i značnými úspěchy v rozvoji výrobních sil, leč není schopen zajistit harmonický rozvoj celého národního hospodářství. Což se zákonitě odráží v hospodářských krizích. A dosažení cíle socialistické společnosti musí odpovídat určitá struktura společenské výroby. A Tugan-Baranovskij usiluje o zpracování varianty struktury společenské výroby za socialismu. Vychází přitom z učení utopických socialistů.

Člení socialismus na socialismus v užším slova smyslu (se složkami socialismus státní, odborový, komunální a syndikalistický), a na komunismus (zahrnující komunismus státní, komunální a syndikalistický).⁴⁷ Tyto systémy se od sebe značně odlišují, především způsobem rozdělování vyrobeného produktu. Za socialismu se do společenského vlastnictví dostanou pouze výrobní prostředky. Spotřební předměty (s výjimkou těch, které patří celé společnosti, a které užívají buď všichni, nebo skupiny lidí za úplatu) mohou být v osobním vlastnictví jednotlivých členů společnosti. Za socialismu má být velikost spotřeby normována pomocí peněz prostřednictvím systému rozdělování spotřebního zboží. Peníze i ceny spotřebních komodit tudíž stále existují. Naopak za komunismu kategorie osobní důchod či osobní vlastnictví již neexistují a jde o systém naturální. Mimo to socialismus v užším slova smyslu a komunismus mají i odlišné systémy organizace společenského hospodářství [1].

Po analýze různých teorií socialismu dospívá k závěru, že ani jedna plně nevyhovuje požadavkům socialistického ideálu. Podle jeho názoru naplnění úkolu stanovení rozumných rozměrů společenské výroby a významného růstu výrobních sil nejpřesněji odpovídá systém státního socialismu.⁴⁸ Ideje státního socialismu měly přitom největší podporu v kruzích marxistů. Systém státního socialismu předpokládá soustředění společenského hospodářství v rukou státu. Hlavní podíl výrobních prostředků a společensky vyrobených statků před jejich přechodem do individuální spotřeby je v rukou státu. Tento systém má být schopen v nejvyšší míře pozvednout společenskou produktivitu práce. Čím je ekonomická jednotka větší, tím je víc prostoru k realizaci hospodářského plánování a tím cíleněji se používají všechny zdroje.⁴⁹ Socialistický stát si zachovává politickou moc, protože jinak není možná složitá organizace společenského hospodářství ve velkém měřítku. Systém státního socialismu si zachovává donucovací prvky až do té doby, než se člověk sám nenaučí upřednostňovat společenské zájmy před svými vlastními.⁵⁰ Tento systém sice dodává společenské výrobě proporce a plánovitost i zabezpečuje přizpůsobení výroby společenským potřebám, ale zachovává si prvky donucování. A je v rozporu s ideou úplného a svobodného rozvoje lidské osobnosti.

Systém státního socialismu neodpovídá socialistickému ideálu též proto, že s nárůstem centralismu a ústředních organizací roste ohrožení svobody jednotlivců.⁵¹ A taktéž tvorba společenského bohatství - byť jakkoli pozitivní - může probíhat i díky nedocení lidské osobnosti. A právě tak tomu má být při přílišné centralizaci hospodářských funkcí. Člověk se pak stává nástrojem společenského celku, jednoduchým kolečkem obrovského státního stroje a jeho postavení se jenom málo čím liší od postavení při kapitalismu. Nicméně nehledě na to, že centralismus státního socialismu neodpovídá ideálu lidské svobody, je nutné se s ním smířit, protože přináší množství kladných momentů, především v oblasti ekonomiky [1].

Za účelem oslabení negativních tendencí centralismu navrhuje doplnit do systému státního socialismu prvky jiných socialistických systémů, které zabezpečují větší svobodu lidské osobnosti. Jedním z takových má být systém komunálního socialismu. Tato soustava, stejně jako státní socialismus, je sice založena na donucování, leč stupeň donucování je tady menší. A to z důvodu, že velikost orgánů místní samosprávy a centralizace moci je menší.

V textu [22] poukazuje na to, že orgány místní samosprávy musí mít vlastní hospodaření, pomocí kterého plní své ekonomické funkce. Dále navrhuje využít v budoucí společnosti prvky odborového socialismu. Tento

⁴⁶ „... největší úkol socialismu bude spočívat v dosažení úměrnosti společenské výroby“ (dtto, s. 257).

⁴⁷ Klasifikaci existujících teorií socialismu Tugan-Baranovskij podává v 8. kapitole studie [22]. Jinde bývají uváděny jeho tři typy socialismu: státní (jednotkou hospodaření je stát), syndikalistický (značná role státu spojená s autonomií výrobních jednotek) a komunální (systém, při kterém role státu není značná).

⁴⁸ „Při systematické organizaci hospodářství obrovského celku - státu - produktivita společenské práce může stoupnout na úroveň, která není vůbec dosažitelná při uspořádání hospodářství pouze uvnitř menší obštiny nebo výrobního spolku“ (volně přeloženo podle [22], s. 67).

⁴⁹ „Socialistická organizace hospodářství může způsobit obrovský rozvoj výrobních sil v případě, že vzniká v širším rámci moderního státu“ (volně přeloženo podle [17], s. 225).

⁵⁰ Což Tugan-Baranovskij uvádí v práci [22].

⁵¹ „Centralismus vždy přináší byrokracii, odtrženost společného mechanismu od reálného života, ignorování jeho individuálních odlišností. Úměrně tomu roste role donucovacího principu moci v uspořádání společenského života. To je neodstranitelný hřích jakéhokoli centralismu“ (volně přeloženo podle [22], s. 82).

předpokládá uspořádání, při kterém společenská výroba je v rukou jednotlivých profesionálních skupin, které prakticky nekontrolovaně nakládají s výrobními prostředky ve svém vlastnictví. Nicméně silná stránka systému spočívá v tom, že výrobní proces se dostává do kontroly ze strany dělníků. Dělníci se stávají nejenom „*obsluhou výroby*“, ale přes systém participace v řízení výroby i jeho bezprostředními vlastníky. Účast na řízení je zajištěna přes stálé zastoupení skupiny dělníků v řídicích orgánech podniku spolu s manažerem, jmenovaným státními orgány.

Zde hovoří i o tom, že v moderním hospodářském životě existuje forma organizace práce, která nejvíce odpovídá ideálu svobodného rozvoje člověka. Svobodnou hospodářskou organizací současnosti má být, ve větší či menší míře, především celá sféra družstevnictví. Ze své podstaty družstva vznikají samovolně, bez jakéhokoli vnějšího donucení. Zakládají se na vzájemném souhlasu členů a svobodě vstupování a vystupování z organizace. Stát coby vlastník výrobních prostředků je může dávat do dočasného užívání pracovním kolektivům. Kolektivy zase mají vůči státu jisté závazky.

Podle Tugan-Baranovského právě kooperativní družstevní systém má velké potence ke zvyšování produktivity práce v porovnání s výše zmiňovanými dalšími způsoby organizace socialistické ekonomiky. Nejpriznivější oblastí jeho rozšíření má být oblast společenské výroby, ve které je člověk určujícím prvkem výroby. To jsou sféry, kde převládá manuální práce, s vysokou individualizací výroby. Tyto reprezentuje především zemědělství, kde právě družstevní kooperace bude jedinou cestou, jak transformovat malé zemědělské statky v socialistickou zemědělskou výrobu.⁵²

Později „*se společnost musí úplně přeměnit v dobrovolný spolek svobodných lidí - změnit se v naprosto svobodné družstvo. To je sociální ideál, který v plné míře nikdy nebude naplněn, ale v přibližování se ke kterému spočívá historický proces lidstva*“ (volně přeloženo podle [23], s. 505). A právě v tom spočívají základní rysy struktury společenského hospodářství za socialismu v pojetí teoretika socialismu M. I. Tugan-Baranovského. Coby ekonom přitom předpokládal, že takovýto systém sloučí přednosti velkého centralizovaného hospodářství s co největší svobodou všech členů společnosti [1].

Při tvorbě teorie socialismu řešil i problém rozdělování za socialismu. Přístup k řešení označoval za mimořádně důležitý pro pochopení socialismu a pro jeho přerod v komunismus. Jestliže výroba za socialismu a komunismu spočívá na neměnném základě (společenském vlastnictví výrobních prostředků), pak vztahy rozdělování v průběhu rozvoje socialismu a jeho přerodu v komunismus prodělávají důležité změny. A co více, systémy rozdělování za socialismu a komunismu jsou vybudovány na odlišných principech. Za socialismu se zachovává princip normování spotřeby jednotlivých členů společnosti v závislosti na účasti v procesu tvorby statků. Za komunismu, když je dosaženo určitého stupně rozvoje společenské výroby a kulturní úrovně členů společnosti, takové normování již není potřebné. Zároveň základem rozdělování, jak za socialismu, tak i za komunismu je sociální ideál, který odmítá nucené rozdělování a jako nejvyšší princip navrhuje rozdělování podle potřeb [1].

Lidské potřeby rozděluje na dvě skupiny. Do první náleží omezené potřeby. Tyto převážně souvisí s fyziologickými procesy a prostředím, ve kterém člověk žije (potrava, oblečení, bydlení apod.). Do skupiny druhé patří neomezené potřeby: potřeba luxusních předmětů (která ovšem může být omezená sociálními momenty, jako úctou k jiným, strachem ze společenského mínění), duševní potřeby, jejichž neomezený rozvoj je v zájmu společnosti a osobnosti. Vzhledem k tomu, že rozvoj společenské výroby za socialismu není dostatečný pro zabezpečení principu rozdělování podle potřeb, se tudíž předpokládá normování příjmů jednotlivých členů společnosti, ale svoboda spotřeby v rámci důchodu není omezená. Tugan-Baranovskij předpokládal, že i za socialismu může být zabezpečeno uspokojení určitých potřeb nezávisle na úrovni příjmů. K takovým patří potřeba vzdělání, ochrana zdraví aj. Jak se společenská výroba bude rozvíjet, společnost bude postupně odbourávat normování (prostřednictvím důchodu) stupně uspokojování potřeb, nejdřív duševních a poté i jiných.⁵³

Ačkoli přechod k socialismu je zákonitým výsledkem společenského vývoje je, podle Tugan-Baranovského, však možný pouze v důsledku stálého a aktivního boje dělnické třídy. Vzhledem k tomu problém „*uskutečnění socialistického řádu*“ získává zvláštního významu v souvislosti s organizací třídního boje dělnické třídy. Tugan-Baranovskij zdůrazňoval, že Marx učinil převrat v teorii socialismu tím, že správně vyřešil otázku, kdo a jak povede lidstvo k socialismu. Marx definoval taktiku a strategii boje proletariátu, rozpracoval učení o nejbližších a vzdálenějších cílech jeho třídního boje.⁵⁴

⁵² „*Takže socialistická společnost vedle donucovací organizace společenského hospodářství státem a místní samosprávou bude muset umožnit rozvoj také svobodným hospodářským organizacím na bázi pracovní kooperace. Tato pracovní kooperace v průmyslové sféře způsobí vznik výrobních družstev a v agrární sféře pracovních obščin s poměrně komplikovaným vnitřním kooperačním řádem*“ (volně přeloženo podle [22], s. 93).

⁵³ „*Takže, ve společnosti lze tušit širokou kombinaci socialistických a komunistických principů, přičemž další rozvoj bude spočívat v postupném vytlačování socialismu (v užším slova smyslu) komunismem do té doby, než společenské hospodářství nezíská zcela komunistickou povahu*“ (volně přeloženo podle [22], s. 98).

⁵⁴ „*Více než půl století které uplynulo od vydání „Komunistického manifestu“ bylo oslavou nové politiky socialismu a přesvědčivým empirickým důkazem její úspěšnosti a účelnosti*“ (volně přeloženo dle [17], s. 237).

Tugan-Baranovskij souhlasil s marxistickou tezí, že proletariát hraje roli hrobníka kapitalismu a domníval se, že uchopení politické moci proletariátem je zcela vzdáleným strategickým cílem.⁵⁵ V této souvislosti potom obrovský význam dostávají ty podoby třídního boje, které napomáhají řešit mnohé úkoly dělnického hnutí v rámci existujícího řádu. Podle jeho názoru pro to, aby socialismus zvítězil, jsou důležité nejenom objektivní ekonomické předpoklady, ale taktéž hnutí usilující o pracovní zákonodárství, rozvoj odborů a dělnických družstev. Uvedené formy třídního boje proletariátu podle hlubokého přesvědčení M. I. Tugan-Baranovského posiluje organizovanost dělnické třídy, pomáhá aktivně čelit kapitálu. Zároveň tyto umožňují, aby se proletariát lépe připravil na svůj tvůrčí a organizační úkol, který získá na aktualitě poté, co se proletariát zmocní politické moci [1].

Teoretické dědictví po ekonomu a teoretikovi socialismu M. I. Tugan-Baranovském zůstává dodnes aktuální a v mnohém i inspirativní, a to nejen v oblasti koncepcí socialismu. Fascinuje přesnost některých prognóz tohoto vědce, kdy řadu tezí jeho modelů lze kriticky aplikovat též na problémy dávnější i nedávné socialistické minulosti, na přelomový dnešek i na možné nekapitalistické perspektivy zítřka. Namátkou např. na otázky struktury, a to nejen vlastnické, socialistického hospodářství. Přínosné jsou úvahy o státním sektoru, s rolí státních ústředních orgánů i místních rad, o participaci pracovníků na řízení, nutném rozvoji kooperace či o významu sektoru družstevního.⁵⁶ Studie Tugan-Baranovského mohou přispět též do aktuálních diskuzí o pluralitě socialistických vlastnických forem a jejich úloze při dosahování hlavního cíle socialismu - svobodného a všestranného rozvoje každé osobnosti. Nejznámější oblastí působení M. I. Tugan-Baranovského však stále zůstává sféra výzkumů hospodářského cyklu a krizí. Zde náleží k významným průkopníkům, na kterého navazovali mnozí další. Nicméně rozhodně nelze přehlížet ani dobová, ani ideologická omezení jeho díla.

Použitá a doporučená prameny:

[1] Bankov, J. B.: Razrabotka problem teorii socializma v rabotach M. I. Tugan-Baranovskogo (český překlad M. Beljajeva jako „Rozpracování problémů teorie socialismu v pracích M. I. Tugan-Baranovského“). In: *Vzgljady M. I. Tugan-Baranovskogo, A. B. Čajanova, N. D. Kondratieva, L. N. Jurovskogo i sovremennost*. Moskva, ИНИОН АН СССР 1991, s. 13 - 35.⁵⁷

[2] Kondratiev, N. D.: *Problemy ekonomičeskoj dinamiky*. Moskva, Ekonomika 1989.

[3] Půlpán, K.: Vývoj ruského nemarxistického ekonomického myšlení (1890 - 1939). *Politická ekonomie*, 1997, roč. XLV, č. 2, s. 269 - 280.

[4] Sirůček, P.: N. D. Kondratěv - zakladatel moderních koncepcí dlouhých vln. *Politická ekonomie*, 1998, roč. XLVI, č. 4, s. 575 - 588.

[5] Sirůček, P.: *Počátky analýzy dlouhých vln - přínos N. D. Kondratěva*. Doktorská disertace. Praha, IES FSV UK 1998.

[6] Sirůček, P.: *Kondratěvovy dlouhodobé cykly - inovační přístup J. A. Schumpetera*. Habilitační spis. Praha, FNH VŠE v Praze 1999.

[7] Sirůček, P.: Počátky zkoumání dlouhých vln. *Politická ekonomie*, 1999, roč. XLVII, č. 1, s. 97 - 111.

[8] Sirůček, P.: Zkoumání dlouhých vln v meziválečném období. *Politická ekonomie*, 1999, roč. XLVII, č. 3, s. 378 - 392.

[9] Sirůček, P.: Standardní a nestandardní přístupy k ekonomickým cyklům (vybrané problémy). *Politická ekonomie*, 2001, roč. XLIX, č. 1, s. 109 - 126.

[10] Sirůček, P.: Dlouhé vlny, inovace, globalizace. *Marathon*, 76, 2007, roč. 11, č. 5, s. 2 - 35. <http://www.valencik.cz/marathon>.

⁵⁵ „Aby se uchopení moci proletariátem stalo výchozím bodem socialistické transformace společnosti, pro to je třeba, aby ekonomický řád společnosti byl připraven k novým společenským formám, a aby dělnická třída si poradila s velmi obtížným organizačním úkolem tvorby nového společenského řádu, který v tomto případě jí připadne“ (volně přeloženo podle [17], s. 255).

⁵⁶ Úvahy o družstevním kapitalismu rozvíjel např. již J. S. Mill (1848 aj.). Promýšlí též i mechanismy, které by pomocí postupných reforem a vzdělávání pomáhaly vytvořit „družstevní socialismus“ budoucnosti. Tento by, podle Milla, se mohl časem přeměnit až v jakýsi decentralizovaný socialismus. Zde by výrobní prostředky vlastnila komunita, nikoli stát. O tomto a mnoha dalších ekonomických disidentech inspirativně vypráví kniha Nadi Johanisové „Kde peníze jsou služebníkem, nikoliv pánem“ (Volary, Stehlík 2008). Též viz recenzi Sirůček, P.: Inspirace nejen pro ekonomické disidenty (*Acta Oeconomica Pragensia*, 2009, roč. 18, č. 1, s. 97 - 100).

⁵⁷ Též sr. Bankov, J. B.: Teorija socializma M. I. Tugan-Baranovskogo. In: *Problemy preobrazovanija chozjastvennogo mehanizma*. Moskva, 1990, s. 50 - 64. Podrobněji též viz materiály a odkazy věnované 90. výročí úmrtí M. I. Tugan-Baranovského na <http://demoscope.ru/weekly/2009/0361/nauka01.php>, referát o jeho ekonomických názorech na http://www.5ka.su/ref/economy/1_object49230.html, materiál o přínosu k rozvoji teorie ruského družstevnictví na <http://history.nsc.ru/kapital/project/person/20.html> aj.

- [11] Sirůček, P.: Historické mezníky zkoumání ekonomických cyklů. *Marathon*, 75, 2007, roč. 11, č. 4, s. 2 - 13. <http://www.valencik.cz/marathon>.
- [12] Sirůček, P.: Inovační přístup k dlouhým vlnám. Bratislava, Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV 2007. *Ekonomický časopis*, 2007, roč. 55, č. 1, s. 54 - 68.
- [13] Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj - současnost - výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007.
- [14] Sojka, M. a kol.: *Dějiny ekonomických teorií*. Praha, Karolinum 2000.
- [15] Sweezy, P. M.: *Teorie vývoje kapitalismu*. Praha, Academia 1967.
- [16] Tugan-Baranovskij, M. I.: *Promyšlenyje krizisy v sovremmenoj Angliji, ich pričiny i vlijanie na narodnuju žizň*. Sankt Petěrburg, 1894.
- [17] Tugan-Baranovskij, M. I.: *Sovremennyj socializm v svojom istoričeskom ratvitiji*. Sankt Petěrburg, 1906.
- [18] Tugan-Baranovskij, M. I.: *Teoretičeskije osnovy marksisma*. 3. vydání. Sankt Petěrburg, 1906.
- [19] Tugan-Baranovskij, M. I.: *Očerki iz nověšej istoriji političeskoj ekonomiji i socializma..* 4. vydání. Sankt Petěrburg, 1907.
- [20] Tugan-Baranovskij, M. I.: *K lučšemu buduščemu*. Sankt Petěrburg, 1912.
- [21] Tugan-Baranovskij, M. I.: *Obščestvenno-ekonomičeskije idealy našego vremeni*. Sankt Petěrburg, 1913.
- [22] Tugan-Baranovskij, M. I.: *Socializm kak položitelnoje učenije*. Sankt Petěrburg, 1918.
- [23] Tugan-Baranovskij, M. I.: *Socialnije osnovy kooperatsiji*. 3. vydání. Moskva, 1919.
- [24] Tugan-Baranovskij, M. I.: *Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem*. Dotisk 3. vydání. Moskva, 1922.
- [25] Van Duijn, J. J.: *The Long Wave in Economic Life*. London, G. Allen and Unwin 1983.
- [26] Vrábek, V.: *Hospodářská konjunktura*. Praha, Knihovna Sborníku věd právních a státních 1947.

Ani Tugan-Baranovskij nebyl dost prorokem

Josef Heller

Patřím ke generaci, která se s marxismem seznamovala od mládí úporným studiem klasiků a mnohdy přitom zápolila s jejich složitou logikou. Při tomto „boji s klasiky“ nám už jaksi nezbyval čas a síly na autory, se kterými si klasikové ve svých pracích „vyřizovali účty“, a to leckdy značně nevybíravě. Oslnění velikostí klasiků, a v zajetí oficiální ideologií podporované představy o jejich neomylnosti, jsme přijímali jejich hodnocení oponentů se vším všudy a často bez toho, abychom si to sami ověřili. Teprve až mnohem později, když jsme se už nemuseli vyrovnávat s logikou klasiků prvoplánově, ale dospěli k určitému zvládnutí její metodologie a dokázali ji aplikovat na konkrétní zkoumané problémy, jsme tyto „dluhý“ vůči některým myslitelům napravovali. Přiznám se bez mučení, že k M. I. Tugan-Baranovskému jsem se v dalším vývoji nevrátil a jsem proto vděčný P. Sirůčkovi, že mi ho tak důkladně připomenul.

Je totiž skutečně třeba zamyslet se nad řadou podnětů vyplývajících z Tugan-Baranovského díla znovu, ve světle toho, co nás donutilo opustit právě ten původní mladistvý nekritický vztah ke konkrétním závěrům klasiků. Samozřejmě aniž bychom opustili jejich metodologii, jak se dnes děje u mnoha těch, kteří se marxismem v minulém systému zaklínali a hlavně živilí a získávali na něm tituly, aby dnes papouškovali různá překrucování a odsuzování klasiků v dílech autorů, kteří patří více či méně k ideologii buržoasní. Samozřejmě přitom musíme počítat s tím, že dostaneme různé nálepky ze strany těch, v jejichž mysli se uhnízdila naopak ideologie minulé vládnoucí třídy a dnes se považují za neomylné strážce ideové čistoty „*marxismu-leninismu*“ (ne vždy si troufnou přidat „*stalinismu*“).

U některých názorů Tugan-Baranovského nemusíme pohled něj a jeho soupeřníky příliš korigovat, pokud jde o dlouhodobé výhledy. Je to především tam, kde je příliš fascinován kapitalismem a budoucnost vidí jen jako nové a nové transformace či adaptace kapitalismu a úměrně tomu také vidí politickou ekonomii jako vědu, která se zabývá pouze kapitalismem. Jestliže ale se na tyto jeho názory podíváme v kontextu doby, ve které revolucionáři viděli kapitalismus jako už dospívající ke konečnému krachu, musíme ocenit schopnost autora vidět za horizont své doby. Vždyť skutečně kapitalismus prokázal od „leninské etapy“ imperialismu skutečně nevídanou schopnost přeměny - ke státně monopolnímu kapitalismu se sociálním státem a posléze ke globálnímu kapitalismu v neoliberální podobě. Podle našich současných poznatků ho čeká ještě jedna zásadní kvalitativní přeměna - ve společnost založenou na nové vlně vědecko-technické a informační revoluce, která doslova zmasakruje jednoduchou fyzickou i intelektuální práci a bude stát na „všeobecné“ vědecké práci vynucující si na kapitalistech zavádění prvků samosprávy. Při příchodu současné krize se opět opakovala situace, ve které se

levicoví myslitelé ocítali v Tugan-Baranovského době. Ti dnešní, zejména ti tíhnoucí ke stalinismu (tady se omlouvám za neuvážené zařazení mezi levici - osobně považují stalinismus za pravici - projev konzervativních sil z éry protosocialismu) už viděli kapitalismus na kolenou, a ono se to jaksi zase nekonalo, i když krize bude jistě pokračovat.

Stejně tak není důvod měnit něco na marxistické (leninské) kritice Tugan-Baranovského za to, že marxistický projekt rovnosti mezi lidmi považoval v podstatě za utopický. Neznám jeho dílo natolik, abych mohl posoudit, nakolik zde šlo o prosté pojmové nedorozumění - Marxova, Engelsova i Leninova představa o rovnosti je přece jasně formulována jako rovnost vlastnická a nikoli např. biologická. Lenin dokonce tuto otázku přesně charakterizuje, když ukazuje přetrvávání nerovnosti v první fázi komunismu - socialismu a hovoří např. o „buržoasním právu bez buržoasie“. Tohle nedorozumění má přesto tuhé kořeny a sám jsem se v životě mnohokrát se ztotožňováním vlastnické a jakési totální rovnosti chápané jako kasárenská uniformita musel vyrovnávat. Že u Tugan-Baranovského šlo spíše o nedorozumění, potvrzuje fakt, že přes odmítání možnosti rovnosti hlásal rovnoprávnost zapojení individuů do ekonomického života i společnosti jako takové.

Za dobou omezenost, která ovšem přežila až do současnosti, můžeme označit i některé přístupy k Marxově teorii pracovní hodnoty. Tak jako celý významný proud ekonomického myšlení, jehož některé „oudy“ jsou dokonce považovány za marxisty, tuto teorii nepochopil a, jak ukazuje P. Sirůček, ji eklekticky propojoval s teorií mezního užítku.

V rozlišování kritéria práce a užitečnosti jakožto pilířů socialistického plánování bychom však podle mého názoru mohli vidět dva relativně samostatné momenty procesu vyjevování pracovní hodnoty, z nichž jeden je možno nazvat „faktorem společenské nutnosti“ živé i mrtvé práce ve výrobním procesu včleněném do tržního mechanismu, ale i do mechanismu plánování. Na neschopnost zvládnout tento faktor fakticky dojel první pokus o socialismus - protosocialismus.

Celá linie Marxových následníků, rozvíjejících, ale především deformujících, jeho teorii pracovní hodnoty nedokázala překročit určité substanční pojetí hodnoty a práce (pokud hodnotu vůbec neopustila ve prospěch různých mezních užítků apod.). Proto se zrodil transformační problém, jehož řešení vedlo ke zcela zbytečné ztrátě energie badatelů a konec konců umožnila průnik buržoasní ideologie do jejich hlav. V jejich prospěch mluví jen fakt, že některé problémy a kategorie si možná dostatečně jasně neuvědomoval ani samotný Marx, rozhodně je nevysvětoval explicitně.

Proces vzniku hodnoty je totiž nutné chápat jako vztah, nikoli jako nějaké ukládání substance. Je to proces, kterým se vytváří jakýsi společenský konsensus (více méně vynucený nerovností v držbě výrobních prostředků opírající se o starou dělbou práce a zafixovaný politikou, často v násilné podobě, a ideologií). V rámci tohoto konsensu se uznává nerovnost postavení mezi držiteli, vlastníky výrobních prostředků a těmi ostatními, případně i nerovnost mezi různými skupinami vlastníků a různými skupinami těch ostatních. Míra práce se v této výrobě vztahové rovině manifestované na povrchu trhem a jeho kategoriemi jeví jako míra této nerovnosti. Hodnota zboží či pracovní síly je výrazem míry této nerovnosti, která rozhodně nemůže být dána pouhým uložením určitého časově měřitelného množství energie do materiální formy, ale musí být zároveň korigována mechanismem vyjadřujícím účelnost tohoto vynaložení v celospolečenském měřítku. Marx při definici hodnoty jako množství práce vynaložené ve „společensky nutné podobě“ a při svém výkladu (kde dokazuje, že nestačí jen vložit do výrobku více hodin práce, aby měl vyšší hodnotu a přinášel větší zisk), tuto společenskou nutnost reflektuje a ukazuje, že v etapě kapitalismu volné konkurence dostává každý podle průměrné hodnoty. Jelikož tento mechanismus prověřování nutnosti je součástí procesu produkce hodnoty a modifikuje ji doslova až do doby, než si výrobek strčí kupec do kapsy, nehraje roli organické složení kapitálu v jednotlivých odvětvích a tudíž neexistuje ani transformační problém - to, že se cena ustálí na průměrné hodnotě bez ohledu na rozdílné organické složení kapitálu. Není to průměrný vklad nějaké látky (práce, nota bene ještě vyjádřené v hodinách), je to konsensus tříd a vrstev ohledně rozdělování výrobních prostředků a služeb a spotřebních předmětů a služeb. A tento mechanismus samozřejmě funguje i za socialismu, ve kterém je trh, samozřejmě, pokud by existoval na té úrovni výrobních sil a společenských podmínek jako kapitalismus volné soutěže. Jenom by tam šlo o jiný konsensus, který by neumožňoval jedné třídě přivlastňovat si tržní formou nadhodnotu.

Možná právě toto vycítil Tugan-Baranovskij, když v práci z roku 1918 („Socializm kak položitelnoje učenije“) konstatuje, že sladění ocenění podle užitečnosti a vynaložené práce vytváří základnu pro plánování za socialismu. I direktivní řízení a plánování, které bude existovat v samosprávném socialismu, jehož jsem stoupencem, totiž patří k vytváření toho výše zmiňovaného konsensu. Musí z něj však být odstraněna možnost řídicího aparátu prosazovat své omezené vlastnické zájmy a funkce, jak tomu bylo v protosocialismu. Práce ve společensky nutných podmínkách (což vyžaduje odpovídající vlastnickou aktivitu zaměstnanců v celé společnosti) - to je skutečně jediný možný základ plánování za samosprávného socialismu.

V jedné věci však M. I. Tugan-Baranovskij nedosáhl ani Leninovy úrovně. Mám na mysli jeho konstatování, že socialismus patří mezi harmonické soustavy, kde zájmy jednotlivých hospodářství nejsou nevyhnutelně v rozporu. Ano, má pravdu potud, že už v protosocialismu, jak mezi socialistickými podniky, tak mezi relativně vlastnický privilegovaným řídicím aparátem a dělnickou třídou i dalšími skupinami, nebyl nesmiřitelný rozpor vykořisťovatel - vykořisťovaný. Existoval však obecný rozpor související s členitou dělbou práce rozdělovací

výrobní prostředky, a v návaznosti na ně i spotřební předměty do jednotlivých odvětví, podniků apod. a stavějící každý kolektiv do situace, kdy musel silovat o uznání své práce živé i mrtvé jako společensky nutné (tedy začlenit se do vytváření konsensu). Dále však existoval rozpor mezi lokální vlastnickou subjektivitou jednotlivých řídicích štábů a toutéž subjektivitou ostatních štábů i jiných skupin. A to všechno navíc ještě obráceno proti pouze potenciální, fakticky nerealizované subjektivitě dělnické třídy. Budu-li parafrázovat Marxe, všichni se podíleli na všeobecné prostituci s vlastnictvím, ale každý jinak a řídicí aparát a některé další skupiny zdaleka nejvíce. (sr. Heller, J., Nežil, F.: *Bojíte se socialismu?* Příbram, Periskop 2007, kap. 1.).

Je ovšem třeba vzít v úvahu fakt, že Tugan-Baranovskij nepatří k těm autorům, kteří by předjímalí později realizovaný model socialismu jakožto převažujícího státního vlastnictví s deformovaným trhem a direktivním centralizovaným řízením a plánováním bez jakéhokoli kritického zamyšlení. Cítil odpor proti byrokratickému centralismu a správně poukazuje na možné blokování iniciativy a odpovědnosti v ekonomice. V tomto smyslu se jeho předpovědi stoprocentně potvrdily, stejně jako předpovědi těch, kdo se obávali nedemokratismu a diktatury aparátu. Tugan-Baranovským propagovaná etika jako korekční mechanismus byla pouhou iluzí, která nemohla čelit ekonomickému zájmu třídy řídicího aparátu protosocialismu, který kontroloval jednotlivé podniky, jejich seskupení, instituce, rezorty apod. a politice. Vrcholně zajímavé, snad nejzajímavější v Tugan-Baranovského díle je jeho orientace na družstevnictví, na samosprávné vlastnické kolektivy.

V jeho konkretizacích představ o socialismu se znovu objevují otázky mezního užítku a subjektivní hodnoty určované užítkem a prací s akcentem na práci. Samozřejmě se mýlil v tom, že jde o subjektivní hodnotu. Této iluzi o víceméně voluntaristicky, usnesením strany, určované hodnotě propadli v rámci protosocialismu mnozí oficiální národohospodáři či politikové. Ano, hodnota za socialismu vypadala na první pohled jako určovaná subjektivními faktory, především vůlí centra, ale ve skutečnosti šlo o více či méně dokonalý odraz objektivní hodnoty utvářející se ve složitém a nepřehledném mechanismu vzájemných vztahů ekonomických subjektů, kde se tržní procesy doplňovaly direktivami z centra, ba i vlivem neoficiálních, až ilegálních mechanismů (např. faktická cena pracovní síly vyplácené pracovníkovi v rozporu s různými oficiálními normativy, aby neutekl, úplatek v obchodě jako součást skutečné hodnoty apod.). Tohle Tugan-Baranovskij předvídat nemohl a tak může být, že jeho manévrování kolem teorie mezního užítku bylo asi spíše eklektickým kompromisem než tušením nepravdivosti substanciální podoby teorie pracovní hodnoty. Faktem ovšem je, že jeho tvrzení, že v určování hodnoty za socialismu se výrazněji projeví práce bylo správné potud, že právě postavení v dělbě práce (řízená - řídicí duševní - fyzická apod.) bylo pro vliv pracovníka na utváření hodnoty významnější než třeba formální vlastnické postavení (viz úlohy podpultistů, melouchářů apod.).

V protosocialismu se rozhodně nenaplnila Tugan-Baranovského prognóza, že by se centrum při plánování mělo řídit stejnými principy jako soukromý hospodář v naturálním systému. Takhle bezprostředně společenská práce v protosocialismu, přes všechna ujišťování politických ekonomů, nebyla. Rozhodně tu také nebyla tak výrazná preference užité hodnoty, jakkoli se hledisko užité hodnoty a spotřebitelských preferencí do vlastnického jednání řídicího aparátu a do tvorby hodnoty promítalo víc než v kapitalismu, kde vládlo jako prioritní hledisko míry zisku, ať už by byl dosahován jakýmkoli užitnými hodnotami. Stručně řečeno, pro příslušníka řídicího aparátu protosocialismu nebylo rozhodující hledisko, zda se vyrobí optimální počet společensky užitečných a žádaných hodnot jako v prosté zboží výrobě, ani hledisko, při jaké výrobě lze dosáhnout maximální míry zisku. Určující bylo, nakolik půjde sladit omezený lokální zájem řídicího štábu jednoho podniku či oddělení ministerstva se zájmy ostatních dílčích útvarů. Toto hledisko bylo možno naplnit výrobou nepotřebných užitných hodnot pro pouhé formální splnění plánu - rozpracovaností výroby nebo třeba snížením plánu prostřednictvím něčího politického zásahu. Kdo nechápe, že pod těmito zdánlivě subjektivními mechanismy se skrýval velmi nedokonalý proces potvrzování společenské účelnosti podmínek vynakládání živé i mrtvé práce v daném kolektivu, potažmo proces seřazení vlastnických pozic různých kolektivů a společenských tříd a vrstev, žije patrně ve stejné iluzi jako M. I. Tugan-Baranovskij a nikdy nepochopí příčiny zániku protosocialismu. Není náhodou, že plodná myšlenka družstevního, tj. samosprávného vlastnictví otevírající cestu vlastnického jednání pro všechny příslušníky kolektivu, jakkoli rozštěpené dělbou práce, se výrazněji neodrazila v Tugan-Baranovského teorii socialismu, ve které převládly spíše otázky nadstavbové - etika a právo.

Je s podivem, že i při svém klouzání k idealismu inspirovaném novokantovstvím neodmítl ani teorii tříd a třídního boje a úlohy proletariátu, který musí zničit základní rozpor kapitalismu, viděný ovšem spíše eticky než ekonomicky. Tento úkol však ve své době prosyrcené bernsteinovským „*Cíl je mi ničím, hnutí je mi vším*“ vidí jako velice dlouhodobý

Vcelku tradičně vidí vyzrávání proletariátu a jeho hnutí v průběhu dalšího vývoje kapitalismu. Jako jiní „*revizionisté*“ jeho doby akcentuje spíše úlohu určité dělnické aristokracie a mírnějších forem boje. Souvisí to i s jeho vírou v adaptabilitnost kapitalismu, díky které odmítá i zákonitost poklesu míry zisku - což bohužel zase patří k dobově poplatným prvkům jeho teorie. Ani jeho akcent na rozvoj člověka za socialismu, odmítnutí vidět rovnost ve spotřebě nepřekračuje úroveň poznání klasiků

Zajímavé jsou však jeho některé úvahy o socialismu a komunismu. V zásadě jde o předjímaní řady prvků později se prosadivšího protosocialismu. Ve shodě s Marxem a Engelsem vidí dvě fáze vývoje nekapitalistické společnosti, postupné vytlačování prvků „*socialismu v užším slova smyslu*“ komunismem. Bez vlastní důkladné

znalosti jeho díla vidím rozpor mezi tím, že Tugan-Baranovskij ve své obavě před centralismem omezujícím iniciativu preferuje družstevnictví, a tím, že konec konců za optimální formu pro socialismus považuje státní formu vlastnictví. A to de facto kvůli potřebě vysoké úrovně společenského řízení (přítom ale i v jeho úvahách jsou momenty, kdy toto širokozáběrové společenské řízení považuje za možné i v souvislosti s úlohou odborů a družstev) a jistého monopolu politické moci státu. Čelit možným rizikům chce pouze doplněním družstevních, odborových, komunálních či syndikalistických prvků do systému. Ocenit je nutno, že chce zachovat peníze a osobní vlastnictví, tedy jistou míru poměřování účasti jedince na tvorbě materiálních statků. Pokud jde o výhled ke komunismu, v souladu s pozdější oficiální teorií protosocialismu jsou jeho představy o rozdělování (de facto podle práce a později podle potřeb) i o vymizení zbožné peněžních vztahů za komunismu.

Pokud jde o jakési celkové posouzení díla Tugan-Baranovského (nevyjadřuji se k teorii krizí či dlouhých vln, to přenechávám skutečným znalcům v této oblasti) je jeho přínos třeba vidět ve dvou rovinách:

1. V rovině dobové, kdy vlastně přispěl k modelování později zvítězivší první formy socialismu - protosocialismu, a to dříve než Lenin formuloval svůj „*Stát a revoluci*“;
2. V rovině dlouhodobého vývoje, kdy na rozdíl od klasiků zvýraznil obavu před centralismem a nedemokratičností socialismu a z něj vyplývající nedostatečné motivace k práci u občanů socialistické společnosti.

Jestliže v Leninově kritice Tugan-Baranovského bylo leccos přehnaného a nedoceňujícího, v zásadě tato kritika odpovídala situaci, kdy jedinou možnou formou socialismu mohl být protosocialismus, a jediným možným způsobem jeho nastolení násilná politická revoluce. Bohužel ani M. I. Tugan-Baranovskij, ani V. I. Lenin plně nedocenili fakt, že nejde o revoluci proletariátu, ale proletariátu vedeného rodícím se řídicím aparátem. Při vši „*družstevní*“ jasnozřivosti Tugan-Baranovskij nevytušil ani to, co je obsaženo v Marxově a Leninově díle: obavy z dopadů dělby práce a dalších mateřských znamének a z nedokonalosti společenského vlastnictví realizovaného třídou řídicího aparátu. Poznání a docenění této skutečnosti zbylo na nás a je na nás ho i všemožně rozšiřovat.

Nicméně pro další historický pokus - tentokrát úspěšný - pro samosprávný socialismus musíme využít všechny inspirace, a proto si dávám jako osobní úkol se s příslušnými oblastmi díla a odkazu M. I. Tugan-Baranovského seznámit blíže.

Dimenze postojů a sociálního myšlení Přemysla Pittra

Jaroslav Šetek

Přemysl Pitter (1895 - 1976) nebyl pouze významný sociální, charitativní a pastorační pracovník, pedagog, protestantský kazatel s ekumenickým přístupem, humanista a publicista. Dimenze jeho etických přístupů a sociálního učení jsou značně rozsáhlé. Jeho moderní pedagogické přístupy mají mnoho přívlastků - speciální, sociální, volného času apod. Jeho péče o lidské zdroje jsou typickým učebnicovým příkladem pracovníka pomáhajících profesí.

V neposlední řadě byl také historikem se zájmem o českou reformaci. Po Petru Chelčickém jej lze považovat za druhou největší osobnost v dějinách českého křesťanského pacifismu, který se za období 1. republiky projevoval značně radikálně.

Životní a profesní dráha Přemysla Pittra

P. Pitter se narodil 21. června 1895 v Praze na Smíchově v katolické rodině. Otec - Karel Pitter, vlastnil tiskařskou koncesi a stal se ředitelem tiskárny národně-sociálního dělnictva ve Školské ulici. O několik let později si založil vlastní tiskárnu ve Spálené ulici. Matka pocházela z rodiny krejčího, přestože sama nemohla dokončit ani základní vzdělání toužila po nových poznatcích. Navštěvovala různé přednášky, kulturní a vzdělávací akce, koncerty, kam brávala s sebou i svého syna Přemysla. Tak jej uvedla do prostředí, které pro něho bylo všestranně inspirační. Skýtalo značné možnosti pro všeobecný rozvoj myšlení a podporovalo pocit hrdoosti nad obrozeneckou činností velkých osobností českého národa, jako byl Josef Dobrovský, František Palacký, Alois Jirásek, Bedřich Smetana, Antonín Dvořák apod. Dozvídal se zde také o vlastenci Karlu Havlíčkovi Borovském.

Od roku 1901 docházel na obecnou školu a v roce 1906 nastoupil na první českou reálku na Novém Městě, která byla důsledkem značných potíží při studiu pro něho velkým zklamáním. To jej vedlo k zanechání studia a

vyučil se sazečem v rodinné tiskárně. Po úmrtí matky odjel v roce 1911 na otcovo naléhání studovat typografické technikum do Lipska. Studium opět nedokončil a získal pouze výuční list sazeče na linotypu a následně nastoupil do rodinné tiskárny a zaučoval se v jejím vedení.

V roce 1913 po smrti svého otce se Přemysl ujímá vedení závodu. Po počátečních podnikatelských úspěších realizoval značně nerozvážené investice, které společně s ekonomickými dopady I. světové války provázené nedostatečnými zakázkami se negativně projeví ve výsledcích hospodaření, provázené nezadržitelným zadlužováním a hrozbou krachu. Příbuzní jako podílníci zasáhli a dosadili do tiskárny nového ředitele. To vše přimělo Přemysla k rozhodnutí dobrovolně vstoupit do služeb armády, aniž by měl tušení, co bude následovat. V kontextu dalších událostí a postojů Pittra jako pacifisty a budoucího odpůrce vojenské prezenční služby, se jeho mladistvá „dobrovolnost“ vstupu na vojnu jeví téměř něčím nepředstavitelným. Kdyby tehdy nevstoupil do armády, nikdy by možná nepoznal hrůzy války a násilí, jež ho zřejmě přivedly ke změně myšlení, postojů a víře v dobro, spravedlnost a k poznání síly Boží lásky zvěčněné v Ježíši Kristu. [1] Důsledkem zásadních změn orientace Pittrových postojů v období I. světové války se z něho začala vytvářet významná osobnost českého sociálního myšlení, a to s patřičnými projevy v historických etapách vývoje Československé republiky od období 1. republiky až po nastolení komunistického totalitního režimu, který jej přinutil k odchodu do emigrace.

V roce 1926 se seznámil s Olgou Fierzovou (učitelka a tlumočnice ze Švýcarska), která byla stejně zaměřena na pomoc sociálně slabým. Ta se stala jeho celoživotní přítelkyní a spolupracovnicí a za její pomoci odešel v roce 1931 do západního Německa. Zde v letech 1932-62 působil jako pastorační a sociální pracovník v uprchlickém táboře Valka u Norimberka. V tomto období byl rovněž významným publicistou v rámci poselství demokracie pro Československo u rozhlasových stanic Svobodná Evropa z Mnichova BBC z Londýna a Radio Roma ze Říma. Z tohoto důvodu se stal předmětem zájmu tehdejší československé rozvědky, která měla vypracovaný plán jeho únosu do Československa (stejně jako akce na sociálně demokratického politika Bohumila Laušmana). Z důvodu důsledné kontrarozvědné ochrany uprchlického tábora Valka se plán rozvědce nezdařil.

V roce 1963 se přestěhoval s O. Fierzovou do Švýcarska, kde žil v městě Affoltern am Albis nedaleko Curychu. V Curychu zakládá Husův sbor Čechů a Slováků, kde působí jako kazatel zejména pro české a slovenské emigranty. Stál u zrodu Československé doplňovací školy v Curychu, která se zasloužila o výuku českého jazyka a o pěstování národních a kulturních tradic pro děti emigrantů. Po událostech 21. srpna 1968, kdy se do Švýcarska uchýlily přílivy emigrantů z Československa, našli mnozí z nich v osobě P. Pittra významného rádce a pomocníka. Ten v této době působil v čele Masarykova fondu při svazu československých spolků ve Švýcarsku. V Curychu také zemřel 15. února 1976. V jeho odkazu pokračovala O. Fierzová až do své smrti 17. července 1990.

Začátek profesní dráhy sociálního pracovníka a protestantského kazatele

Po návratu z války a vzniku samostatné Československé republiky přijal P. Pitter nabídku tehdejšího prvního československého ministra národní obrany Václava Klofáče (mj. bývalý redaktor „*České demokracie*“ a přítel rodiny Pitrových) na pracovní pozici (civilního zaměstnance) referenta sociálního oddělení válečných vysloužilců. Tato pracovní činnost jej neuspokojovala a zakrátko požádal o propuštění, přestože jako státní zaměstnanec měl garantován patřičné standardy ekonomického a sociálního zabezpečení - definitivu.

Po odchodu z ministerstva obrany toužil poznat Bibli a porozumět poselství Ježíše Krista. Z tohoto důvodu dal se zapsat mimořádné studiu (neboť neměl dosud maturitu) na Husově československé evangelické fakultě bohoslovecké. Maturitu složil až později na Vyšší škole sociální péče, kde se od roku 1924 vyučovaly již tehdy moderní teorie sociální práce s jednotlivci. Na teologické fakultě jej zaujaly přednášky tehdejších významných českých husitologů a historiků české reformace - profesorů Žilky a Hrejsy. Během studií jej zaujala osobnost české reformace, a to Husův předchůdce Jan Milíč z Kroměříže, který svými činy dovedl spojit náboženskou vroucnost s praktickou sociální činností. V tomto duchu založil P. Pitter na Starém Městě pražském křesťanskou duchovní obec, kterou nazval „*Jeruzalém - Místo pokoje*“. [2]

Studia na Husově fakultě zanechal, ale vztahy s některými studenty a pedagogy nepřerušil. Ve svém soukromí se svědomitě nadále učil. Stal se laickým kazatelem, jehož úkolem bylo připomínat občanům prvního československého samostatného státu náboženskou minulost a velikost českého národa dokazovanou skrze „velké postavy“ českých dějin. Zastával názor, že po třech stoletích cizí nadvlády je národní život, vybudovaný bez duchovních základů, příliš vratký na to, aby dokázal čelit otřesům. Kázal pravidelně na nárožích ulic, náměstích, návších, v pronajatých sálech i kostelech, dlouhá léta pak i na Staroměstském náměstí v Praze pod širým nebem. Ve svých proslovech hovořil o křesťanství jako daru lásky, milosrdenství, bez kterého se nelze obejít ani v moderní době, o vzájemnosti národů Čechů a Němců, o vztahu mezi rodiči a dětmi, chudými a bohatými. Apeloval na solidaritu a lásku k bližnímu.

Ve svých kázáních a v přístupech k sociální práci a charitativní činnosti byl propagátorem ekumenismu a prohlašoval: „*Jsem křesťan bez církevní příslušnosti*“. [3] Byl přesvědčen, že každá církev má svá určitá poslání,

svůj zvláštní úkol. Křesťanství podle něho bylo a vždy zůstane univerzální jako radostná zvěst pro všechny lid a pro celý svět.

P. Pitter v českém pacifistickém proudu

a) Vliv učení Petra Chelčického na P. Pittra

V teologických a sociálních naukách byl Chelčický radikální, až někdy extrémní. V duchu reformních myslitelů kritizoval feudalismus a klerikalizaci tehdejší církve, byl proti náboženskému zdůvodňování války, vystupoval proti trestu smrti atd. Jeho kritika, zdůvodňovaná a podávaná v teologických dimenzích nicméně odráží hluboký sociologický přístup. Učení Petra Chelčického ke staru významně značně ovlivnilo spisovatele a filosofa Lva Nikolajeviče Tolstého v jeho nábožensko-sociální fázi.

Velmi absolutně bývá vnímán pacifismus Petra Chelčického, podle kterého je doporučeno neodplácet zlým a dokonce milovat nepřátele. Podle Chelčického si křesťan nesmí za žádných okolností pomáhat násilím [4], které je pohanskou záležitostí a nemůže být užito k prospěchu víry. Společnost a člověka je možné napravit, a to pouze pokojnou cestou evangelia, osobní nápravou každého jednotlivce. Boj mu není nikdy ospravedlnitelným prostředkem a zůstává bytostným pacifistou. Jeho pacifismus je ovšem založen na interpretaci Písma podle zákona Božího, kam příkaz „*nezabiješ*“ [4] neoddiskutovatelně patří. S českou reformací a jejím tvrzením o ospravedlnitelnosti meče k hájení zákona Božího se rozchází radikálně, a dostává se do rozporu s husitskými teology, kteří přistoupili na teorii spravedlivé války - Jakoubek ze Stříbra a Křišťan z Prachatic. [4]

b) Vliv učení Lva Nikolajeviče Tolstého na P. Pittra

L. N. Tolstoj se vyznačuje jako významný ruský a evropský pedagogický teoretik i praktik, který své teorie postavil na myšlenkách svobodné výchovy vycházející především na konceptech J. J. Rousseaua. Byl rovněž značně poznamenaný anarchistickým proudem Pierre-Josepha Proudhona a Petra Kropotkina. Stejně jako P. J. Proudhon požadoval vlastnictví za zločin (obdobně jako jeho známá teze: „*Vlastnictví je krádež*“), peníze za jeden z nejsilnějších nástrojů používaných státem. L. N. Tolstoj ve svých románech a politických spisech zobrazil obraz zkažené a falešné moderní civilizace. [5] Ke spáse lze prý dojít jen životem podle náboženských zásad a návratem k prostému venkovskému životu podle tradičního životního stylu ruského rolnictva. K šíření Tolstého učení, jehož ústřední myšlenkou byl princip nenásilí, se zakládaly komuny. Podle Tolstého si křesťanská úcta k životu vyžadovala, aby nikdo a za žádných okolností proti nikomu nepoužil násilí. L. N. Tolstoj tvrdil: „*Používání násilí proti násilí je totéž, jako hašení ohně ohněm*“. [5]

c) P. Pitter jako utopista a vůdčí osobnost českého křesťanského pacifismu za 1. republiky

V roce 1925 v článku „*Všem, kdo touží po novém životě, lepším národě, spravedlivém řádu*“, definuje zásady své mravní politiky ve třinácti bodech. Dalším důležitým poselstvím časopisu bylo šíření myšlenky k usmíření národů a absolutnímu odmítnutí války. Pitter věděl, že některé z jeho prosazovaných požadavků mají utopický ráz, nicméně zastával stanovisko, že: „*pokrok je uskutečňováním utopii*“. Na stránkách *Sbratření*⁵⁸ byly publikovány též Pittrovy názory na širokou oblast morálních společenských zásad, jako je trest smrti, zprávy o soudních řízeních s odpůrci vojenské služby.

V souvislosti s druhou jmenovanou oblastí – vojenství - se jako pacifista zasazoval o zavedení náhradní civilní služby podle vzoru stejnojmenného mezinárodního spolku založeného Švýcarem Pierrem Ceresolem. Tento spolek pořádal v oné době velkorysé akce na odstranění škod způsobených válkou a přírodními katastrofami. [2] P. Pitter také z důvodu orientace k pacifismu udržoval přátelské vztahy s Jindřichem Groagem, který byl rovněž pacifistického smýšlení a zajímal se o osudy mladých mužů, kteří z důvodu svědomí a náboženského přesvědčení odmítali službu v armádě.

Ve 20. letech založil Pitter se svými přáteli hnutí duchovní obrody a sbratření lidstva „*Nový Jeruzalém*“, kde razil silné protimilitantní názory. [6] Hnutí Nový Jeruzalém si kladlo za cíl pomoci objevovat svým stoupencům poznání pravého smyslu, účelu a krásy života, probouzet touhu po vyšším životě. Pořádá za tím účelem schůze, přednášky, dětská shromáždění, šíří své názory tiskem pro lidi stejně citící a smýšlející bez rozdílu národností i vyznání. V dobovém tisku se jako reakce na Pittrovu činnost objevují i kritické články s titulkou jako: „*List, který vyzývá k odpírání služby vojenské*“, nebo „*Společnost pomáhající mládeži do kriminálu*“. [6] Později si Pittrova nezlomná aktivita hledá i další oblasti působení a to ve spolupráci s nově založenými československými odbočkami světového Hnutí za mezinárodní smír (IFOR - International Fellowship of Reconciliation) a Hnutí pro křesťanský komunismus. [7] Díky pražské pobočce IFOR se zúčastnil i mezinárodních konferencí IFOR v dánském Nyborgu a bavorském Oberammergau. Od roku 1925 byl také po dlouhá léta členem Internacionály odpůrců válečné služby se sídlem v Londýně. Prostřednictvím těchto organizací se P. Pitter seznámil s řadou

⁵⁸ Časopis *Sbratření* vycházel od roku 1924 do roku 1941.

stejně smýšlejících přátel ze zahraničí. Navázané vztahy se staly prospěšnými i pro jeho budoucí sociální práci a charitativní činnost.

Osobnost P. Pittra v proudu křesťanského komunismu - příznivce či odpůrce teologie osvobození

V roce 1927 bylo v Praze ustanoveno Hnutí pro křesťanský komunismus, kde P. Pitter zastával post tajemníka. Hnutí nemělo nic společného s podporou bolševického hnutí v Rusku. Ve své podstatě představovalo protiváhu politického komunismu, který se v Československu vytvářel od počátku 20. let minulého století. Základy jeho ideologie spočívaly ve sdružování stoupců do společenství, která budou díky spolupráci naprosto soběstačná na bázi družstevního hospodaření, kdy každý z členů má podíl na výsledku - po vzoru prvních křesťanů a Českých Bratří. Úkolem spolku bylo tvořit mravní a sociální společenství na základech Kristovy nauky (např. východiska z Horského kázání Ježíše Krista - 5. až 7. kapitola Matoušova Evangelia); tedy poznání práce i chudoby, opovržení prací a útisku, sympatií vždy s chudými, utiskovanými a opovrženými.

Nelze tvrdit, že P. Pitter a jeho Hnutí za křesťanský komunismus bylo „kořenem“ či předchůdcem křesťanského směru teologie osvobození, který vznikl v 60. letech 20. století v Latinské Americe a z katolického prostředí se rozšířil i do protestantských směrů a judaismu. S výjimkou odporu k ateismu, což vyplývá ze samotného názvu, tento křesťanský proud plně inspiruje s marxismem, a to i v otázkách revoluce, třídního boje a diktatury proletariátu. Vzhledem k tomu, že Hnutí za křesťanský komunismus se zaměřilo také na pomoc odpíračům zbraně, tedy odpíralo řešení veškerých společenských sporů násilnými prostředky, nelze jej nijak ideologicky ztotožňovat s teologií osvobození. Stojí také za zmínku, že P. Pitter jako autor zabaveného konceptu provolání k protivojenské problematice s citátem: „*Braňme se výchově v umění zabít*“ [7] určeného pro měsíčník *Sbratření* byl dokonce odsouzen k trestu odnětí svobody na dva měsíce vězení. Na přímluvu světového pacifisty Alberta Einsteina v osobním dopisu zaslaném tehdy prezidentovi T. G. Masarykovi byl P. Pitter omilostněn. Činnost Hnutí za křesťanský komunismus byla zastavena 1928.

Vliv sociálního učení Jana Milíče a významných českých reformátorů na P. Pittra

V osobě Jana Milíče z Kroměříže našel P. Pitter svůj vzor a stal se jeho novodobým žákem a následovníkem, a to ze dvou důvodů. Zaprvé, jej považoval za otce české reformace, neboť přispěl výrazným dílem k přípravě její základny, a to zejména v češtině srozumitelných kázáních prostým lidem s důrazem na zvěstování Božího slova, sociální spravedlnosti, požadavků na nápravu církve i příkladem vlastního života žitého podle ideálů evangelia, přispěl Milíč s českou reformací. Zadruhé, se J. Milíč vedle vlastní kazatelské činnosti věnoval také pedagogické činnosti a sociálně-charitativní práci. Zasloužil se o vzdělávání dalších kazatelů a založil v Praze kazatelskou školu. Počátkem roku 1372 zakládá Jan Milíč z Kroměříže v místě dnešního kostela sv. Bartoloměje kapli sv. Maří Magdaleny. Původně tu stávaly tzv. Benátky, domky prostitutek, které byly právě díky apelaci J. Milíče u Karla IV. zbořeny. Pro kající se nevěstky tu nechal postavit útulek zvaný Jeruzalém. V témže roce vznikl z jeho iniciativy na Starém Městě azylový dům - nazvaný Jeruzalém, kde dostávali novou šanci na začlenění do normálního života bývalé prostitutky, což pro mnoho desítek žen byl Jeruzalém místem nového narození.

Kromě Milíče čerpal P. Pitter i ze života a díla jiných historických osobností. Velkým zdrojem poznání se mu stal Mistr Jan Hus, objevitel pevniny duchovních a mravních hodnot v každé lidské bytosti, a jeho víra ve vnitřní autoritu vlastního svědomí, pravdy, jež ho postavila proti vnějším autoritám a stála život, dále Mistr Jeroným Pražský, Matěj z Janova, Jakoubek ze Stříbra a především pak duchovní otec Jednoty bratrské Petr Chelčický. [4] Právě posledně jmenovaného jihočeského zemana a kazatele považuje za největšího spisovatele husitské revoluce [9], známého svým odporem k násilí a bojujícího proti oplácení zla zlem.

„*Nadevše protiví se učení Kristovu služba mečem, ježto splácí zlo zlem*“. [2] Pitter si uvědomuje, že s myšlenkami osvíceného kazatele Chelčického se jeho vlastní zásady a humánní principy zcela ztotožňují. Pociťuje stále hlouběji, že své poznatky a zkušenosti potřebuje předávat dál a musí se o ně podělit s druhými lidmi. Postupně získává okruh svých věrných stoupců, kteří pravidelně navštěvují tato kázání a vytváří volné společenství, z něhož později vzešla i řada Pittrových spolupracovníků. Jeho projevy a přednášky na různé téma (např. „*Co je to skutečné křesťanství?*“; „*Je možné sblížení Čechů a Němců v naší zemi?*“; „*Máme rádi naše děti?*“) [8] byly rozšiřovány i tiskem, zpočátku v letákové či brožurové podobě, posléze od roku 1924 vycházely v měsíčníku *Sbratření*, který s ním vydávala jemu myšlenkově blízká spisovatelka, literární překladatelka, propagátorka teosofie Pavla Moudrá až do své smrti v září 1940. Úvodní stať měsíčníku nastínila ideovou koncepci časopisu v Pittrově kontemplaci. „*Chceme-li nový svět a nový život, musíme však nejprve chtít nového občana*“. [2] Ve výchovných státech kladl důraz na vědu a umění, a to i v oblasti náboženské („*Pravé náboženství pojíti se musí s nehlubším poznáním*“). [8]

Sociální práce, charitativní a pedagogická činnost P. Pittra

a) Teoretická a koncepční východiska

P. Pitter tak začal rozvíjet sociální práci a mimoškolní pedagogickou činnost v duchu pedagogických a etických zásad významného švýcarského pedagoga, edukačního reformátora, filozofa, filantropa, politika a sociálního reformátora Johanna Heinricha Pestalozziho (1746-1827), který po učiteli národů J. A. Komenském představuje jednu z nejvýznamnějších postav moderní světové pedagogiky. Hlavním cílem teorií J. H. Pestalozziho bylo „*posilovat člověka a přinést mu jen to, co mu může pomoci*“. Zřetel kladl obzvláště na základní vzdělávání dětí. Jeho teorie o nutnosti spojit výchovu a výuku ve třech oblastech spočívá v tvrzení, že vzdělávat se totiž musí hlava (intelekt), srdce (etická a náboženská kritéria) i ruce (řemeslná zručnost) a všechny tři oblasti musí být v rovnováze a harmonii. Jeho myšlenky byly výchozím bodem řady školních reforem 20. století.

b) Práce pro děti mládež jako životní poslání

Z dědictví po otci nezůstalo téměř nic, ale tím se Přemysl příliš netrápil. V té době se mu v hlavě rodil úplně jiný plán, k jehož realizaci ho inspiroval bezcílný život chudých dětí toulajících se v předměstských ulicích. Denně pozoroval jejich potloukání, vzájemné bitky, drobné krádeže, kterých se dopouštěly. To jej vedlo k rozhodnutí stát se důvěrníkem nově vytvořené organizace *Péče o mládež* v žižkovském okrese a o něco později jejím předsedou. Zapojil se do bezplatné práce pro zanedbané děti. Vodil je do školy, navštěvoval jejich rodiny, aby zjistil, v jakých podmínkách žijí, nabízel pomoc a obstarával ošacení. Snažil se všemožně pomáhat, přestože věděl, že bez jejich participace to nejde.

Za účelem sociální integrace dětí z chudých, neúplných, narušených rodin, které potřebovaly především zaujmout pro nějakou prospěšnou činnost si P. Pitter pronajal na Žižkově pronajal zahradní pavilon v restauraci Na Výšince (v dnešní Kubelíkově ulici), kde s podporou několika přátel pořádal pro děti loutkové divadlo, učil se je oslovovat hlasem lásky. Získával je pro takový život, jakému se sám ve svém nitru oddal, tedy životu v křesťanské lásce. P. Přemysl umožnil tak každému dítěti ukázat jeho vlohy a dát příležitost k seberealizaci i těm slabším a méně nadaným. Kromě zábavy jim přednášel i evangelium přijatelnou srozumitelnou formou pro dětské chápání. Byly to právě děti, které zůstávaly jeho největším zájmem a láskou.

c) Pittrův projekt vlastního domova pro děti

Po změně majitele restaurace Na Výšince a zrušení pronájmu sálu musel P. Pitter s dětmi zahradní pavilon opustit. To vedlo P. Pittra k úvahám získat vlastní domov, který by plně sloužil dětem. Navrhl úřadům postavit speciální dům pro denní odpolední pobyt po vyučování, kde by děti mohly trávit volný čas pod výchovným dohledem organizovaně. Jeho žádosti však nebylo vyhověno, neboť tehdejší úřady neměly na stavbu dostatek finančních prostředků. Rozhodl se proto získat prostředky na koupi pozemku a zajistit výstavbu vlastního útulku.

Za tímto účelem založil stavební bytové družstvo s názvem „*Domov mládeže bez přístřeší*“, později přejmenovaným na „*Milíčův dům*“. Konstituování družstva mělo svůj ryze praktický důvod. Tehdejší legislativa umožňovala stavebním a bytovým družstvům, jimž byl ministerstvem sociální péče přiznán statut obecné prospěšnosti, získat řadu výhod a subvencování ze státních financí. Žádnou státní podporu nad rámec zákona však družstvo nezískalo, proto Pitter začal na vybudování domu shánět prostředky od dárců, zejména svých přátel. Pořádal sbírky, vyzýval k poskytnutí příspěvku své čtenáře, posluchače a další příznivce. Mezi nimi ale vesměs nebyli bohatí lidé, proto trvalo několik let, než se podařilo shromáždit potřebný obnos na koupi vhodného pozemku. Projekty vyhotovili bezplatně architekti z řad známých a přátel. Konečně byl vydán i souhlas magistrátu ke stavbě.

Problémem zůstávala skutečnost jak postavit dům, když finančních prostředků byl stále nedostatek, a to i přes rozvinuté fundraisingové metody prostřednictvím veřejných sbírek a poskytováním drobných částek od ochotných přispívatelů. V té době se P. Pitter dozvěděl, že vinohradský stavitel Karel Skorkovský vystavěl a daroval několika rodinám nezaměstnaných dělníků domky. Rozhodl se podnikatele vyhledat a oslovit se svým plánem výstavby domu pro sociální a výchovné účely. K. Skorkovský se realizace stavby ujal a podle projektu architekta Ervína Katony postavil požadovaný dům na parcele u Olšanského rybníčku pod Vrchem sv. Kříže. Slíbená první etapa vlastní stavby domu byla hotova v prosinci 1933, kdy na Štědrý den tohoto roku P. Pitter konal bohoslužbu a v rámci kázání výstižně řekl: „*Chceme tvořit ostrov v příboji vln, na němž by mnozí trosečníci našli záchranu*“. [10] V roce 1936 K. Skorkovský dokončil dostavbu dalších dvou pater a Pittrův sen o vlastním domově pro děti se stal skutečností.

Při výstavbě Milíčova domu si P. Pitter také uvědomil, že by bylo také potřebné získat další zázemí pro zotavení potřebných dětí ve zdravém prostředí. Překážkou byl však nedostatek finančních prostředků, neboť veškeré fundraisingové záměry v období hospodářské krize byly těžko realizovatelné. Realizaci záměru zotavovny v příštích letech napomohla zvláštní náhoda, když jakási vdova nabídla Pittrovi značnou peněžitou

částku, kterou našetřila jako věno své dceři, jež právě zemřela. Původně chtěla, aby ji Pittř použil finanční částku jako příspěvek na domácnost pro sociálně slabé dívky při uzavírání sňatku. Pittř ji přesvědčil o potřebnosti udělat něco pro děti, dokud jsou malé a seznámil ji se svým plánem výstavby zotavovny. S tím vdova souhlasila a byla přesvědčena, že by i její dcera z toho měla radost. Tak došlo ke koupi pozemku a následné stavbě zotavovny (dle projektu architekta Zdeňka Teichmana) pro děti v Mýtě u Rokycan.

d) Pittřova sociální práce a charitativní činnost za nacistické okupace

Pittřovo heslo „*Děti-budoucnost národa*“ [1] dostává v této přetěžké době naléhavý až fatální význam. Boj o národ byl v jeho pojetí tedy spojován s bojem o všestrannou záchranu českého dítěte po stránce fyzické i mravní. Pittř se v hodinách výuky často vracel k „velkým Čechům“ minulosti, jakými byli Tomáš Štítý ze Štítého, Jan Milíč z Kroměříže, Jan Hus, Petr Chelčický, Jan Ámos Komenský a další [11]. Kromě žižkovských dětí do nově otevřené zotavovny v Mýtě u Rokycan byly umisťovány i děti židovských uprchlíků z tehdejšího Německa po nástupu nacismu k moci a později i uprchlíků z oblastí pohraničních Sudet. Azyl zde našly české židovské děti po okupaci českých zemí nacisty, a to až do doby, kdy byly s rodiči povolány na transport do koncentračních táborů.

Informace o Pittřově podpoře a přízni vůči židům pronikla navenek, a kolaborantský časopis *Árijský boj* jej opakovaně obvinil z „židomilství“. To bylo příčinou zájmů gestapa o činnosti P. Pittřa, který byl a předvolán k výslechu na pražskou centrálu do nechvalně proslulého Petschkova paláce. Během výslechu Pittř obstál a gestapo nemělo důvod pro jeho zatčení, neboť hovořil o svých současných a minulých aktivitách v sociální oblasti a zdůraznil, že nejsou žádným rozporu se zájmy říše.

Rovněž v Milíčově domě po okupaci se prohluboval provoz. Několikrát hrozilo, že útulek bude zabrán pro potřeby okupační moci, ale jeho velikost a poloha zřejmě nevyhovovala jejich představám, takže mohl i nadále sloužit svému účelu. Výchovným posláním Pittřa v té době byla záchrana českých dětí před poněmčováním. Souviselo s tím i působení politické. Do útulku začalo docházet ještě více dětí, ale i příznivců, kteří se dětem věnovali s větším úsilím a obětavostí. Rodičovské besedy se nikdy netěšily takové účasti. Přes nedostatek peněz mezi lidmi nepřestaly docházet dobrovolné finanční příspěvky na provoz činnosti Milíčova domu. Významné bylo i dědictví majetku po zemřelém Pittřovi příteli profesoru Miloši Seifertovi⁵⁹. Ten na základě své závěti odkázal veškerý svůj majetek Milíčovu domu ve víře, že mládež zde bude vychovávána také v duchu Lesní moudrosti, tj. v duchu Sentonovy filozofické a etické koncepce, založené na předpokladu, že se člověk rodí jako čistá, nezkažená bytost, která se může výchovou, akceptující přirozené pudy, pod zušlechťujícím vlivem volné přírody přiblížit ideálnímu jedinci. Z celé Seifertovy pozůstalosti byl nejhodnotnější zámeček Kněžice na Sušicku, který P. Pittř prodal a ze získaných prostředků byl financován provoz Milíčova domu po několik válečných let. Také výdaje na akci „*Zámky*“ - tedy záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů v prvních měsících po osvobození v roce 1945 pokrylo dědictví po M. Seifertovi.

e) Publicistická činnost P. Pittřa za okupace - jako podpora sociální a charitativní práce

Již zmíněný měsíčník *Sbratření* redigovaný P. Pittřem vycházel až do svého úředního zastavení v roce 1941. V okupačním období si i přes přísnou cenzuru udržel ducha národně obranné tendence. Přinášel nejen křesťanské úvahy, z nichž mezi řádky bystrý čtenář čerpal mravní posilu ve své každodennosti, ale také pravidelné odkazy na život a dílo J. A. Komenského a T. G. Masaryka. Řada myšlenek, které nebyly v souladu s okupační politikou, unikla cenzuře. Důraz byl kladen především na duchovní a vlastenecký boj, nikoliv násilí.

Příloha „*Zpravodaj z Milíčova domu*“ promlouvala i k dětem. Statě jim objasňovaly, kde je lidské právo, spravedlnost a naproti tomu neskrývaly kritiku bezbřehého násilí. Vyznívaly na podporu pronásledovaných. Zdůrazňování národních tradic bylo spojováno s obhajobou židovství. Předokupační únorové číslo časopisu z roku 1939 přineslo jednoznačně protirasistickou báseň J. Krejzy „*Všichni jsme bratři*“. [11] Z těchto tří slov je patrné, že se jedná o smyslu směřující k obraně lidských práv, humánní a protinacistické jedinečnosti. Další číslo časopisu otisklo kontemplaci profesora M. Fendrycha o rovnocennosti lidských ras s odmítnutím zrušné rasové teorie hitlerovského Německa vedoucí k podpoře nacionalistických plánů. Podobně byly koncipovány některé další články či kázání. Pozdější výtisky již podléhaly tvrdším zásahům a korekturám stejně tak jako ostatní periodika.

f) Sociální a charitativní činnost po osvobození

Již v létě roku 1944 se na chatě architekta Zdeňka Teichmana v Samechově uskutečnilo tajné setkání skupina přátel na poradě o výchově a bezprostřední pomoci dětem postižených válkou v poválečném období. Kromě majitele chaty se tajné schůzky zúčastnil Přemysl Pittř, pedagogové Ferdinand Krch, Olga Fierzová,

⁵⁹ Miloš Seifert (1887 - 1941) byl pedagog, přírodovědec, překladatel a zakladatel *Lesní moudrosti* podle vzoru výchovného hnutí pro děti a mládež. V roce 1912 přivádí do českých zemí *Ligu lesní moudrosti*, která je woodcrafterskou organizací, a jejímž zakladatelem byl v roce 1902 americký přírodovědec, filozof Ernest Thompson Seton. Východiskem byla Setonova filozofická a etická koncepce, založená na předpokladu, že se člověk rodí jako čistá, nezkažená bytost, která se může výchovou, akceptující přirozené pudy, pod zušlechťujícím vlivem volné přírody přiblížit ideálnímu jedinci.

Anna Pohorská a Míla Vavřda. Rozhodli se ihned po válce realizovat záchrannou akci na pomoc dětem z koncentračních táborů a k tomu účelu založili ilegální Výbor křesťanské pomoci židovským dětem, jehož členy se stali zástupci oblasti pedagogické, církevní a YMCA.

Bezprostředně po osvobození získal P. Pitter jako člen zdravotně-sociální komise zmocnění Revoluční národní rady k organizování pomoci dětem z koncentračních táborů. Zároveň se dozvěděl o čtyřech zkonfiskovaných zámcích (Kamenice, Lojovice, Olešovice, Štířín) rakouské šlechty spolupracující s nacisty. Po zevrubné prohlídce zmíněných zámeckých objektů požádal Pitter o jejich přidělení k realizaci ušlechtilé myšlenky - záchrany životů ubohých dětí (zejména židovských) z koncentračních táborů. Tak se, jak sám uvádí ve svých vzpomínkách na inkriminovanou dobu, dne 15. května 1945 za asistence O. Fierzové a Z. Teichmana stal rázem „pánem“ čtyř zámků v rámci záchranné akce „Zámky“. Provoz ozdravoven v těchto zařízeních byl zpočátku financován z prostředků Milíčova domu, především však z dědictví profesora Miloše Seiferta, jak již bylo zmíněno. Později kromě podpory československých úřadů začaly přicházet ze zahraničí dary prostřednictvím UNRRA a jiných organizací, neboť se mezinárodní vystřídal přes 800 dětí. Veřejnost se postupně dozvíдалa o Pittrově humanitární akci na uvedených zámcích.

Klienty sociální a zdravotní péče v rámci akce „Zámky“ staly také německé děti, jejichž rodiny byly určeny k odsunu nebo které přišly ve válce o rodiče a veškeré příbuzné. Pitter plně respektoval princip nestrannosti humanitárního a zdravotního pracovníka ve válečných konfliktech. Právě židovské a německé děti byly podle P. Pittra prvními vlašťovkami česko-německého smíření. Pitter také vyslovil ostrou kritiku proti nelidskému zacházení, kterého se Češi dopouštěli v internačních táborech a při odsunech na Němcích. [8] To mu přineslo značné potíže, vyloučení ze sociálně-zdravotní komise a dokonce obvinění ze strany tehdejších bezpečnostních orgánů. To jej ovšem nijak neodradilo od humanitární a sociální práce. Společně s O. Fierzovou trávili většinu času pátráním po rodinách svých malých svěřenců.

V roce 1949 byl Milíčův dům převzat národním výborem, Pittrovi byl vydán zákaz vstupu a zanedlouho byl obviněn ze špionáže. Hrozilo mu umístění do tábora nucených prací v jáchymovských dolech. [12] To bylo hlavním důvodem k odchodu do emigrace, kde jak bylo již zmíněno působil jako sociální a pastorační pracovník.

Závěrečné zhodnocení osobnosti a odkazu P. Pittra

Jeho přítelkyně a spolupracovnice O. Fierzová o P. Pittrovi ve své knize o tom napsala [13]: „Každé jeho slovo zapadalo do otevřených dětských srdcí. Začal s výkladem písně na Nerudova slova: „Vzhůru již hlavu národe!“ Nezálězelo mu na tom, myslí-li posluchači na národ český nebo židovský - Boží pravda platí pro všechny národy stejně“.

Na základě poznání života, postojů a aktivit Přemysla Pittra lze k jeho osobě přiřadit psychologicky orientovanou typologii osobnosti podle Eduarda Sprangera⁶⁰. [14] Ta spočívá v upřednostňovaných postojích a hodnotách, oč se v životě jedince usiluje. Podle této typologie lze osobnost Pittra zařadit k náboženskému a sociálnímu typu, neboť byl zcela lhostejný k materiálním hodnotám, vše podřizoval vyšším cílům, snadno se dokázal do situace druhých a v jeho životních sociálních vztazích vždy dominovala sympatie a láska. V souvislosti s typologií osobnosti Přemysla Pittra lze zodpovědět na otázku jeho odolnosti proti syndromu vyhoření. Ten vědecky definoval až na sklonku Pittrova života (v roce 1974) americký psychoanalytik německého původu Herbert Freudenberger a za nejvíce ohrožené jedince tímto syndromem právě považoval pomáhající profese v rámci sociální práce. P. Pitter jako sociální pracovník nepotřeboval ani asistenci supervizora, jehož činnost je podle moderních standardů sociální práce velice žádána.

Použitá a doporučená literatura:

- [1] Kohn, P.: *Můj život nepatří mně*. Kalich, 1995.
- [2] Pitter, P.: *Duchovní revoluce v srdci Evropy*. Kalich, 1995.
- [3] Machálek, V.: *Ekumenický rozměr osobnosti Přemysla Pittra*. Nadace Přemysla Pittra a Olgy Fierzové 1996.
- [4] Halama, J.: *Sociální učení českých bratří*. CDK, 2003.
- [5] Faber, C.: *Anarchismus příběh revolty*. Les Essentielles Milan, 2002.
- [6] Křesťan, J.: *Přemysl Pitter a spolky radikálních pacifistů v Československu*. In: *Přemysl Pitter - život - dílo - doba*. Sborník referátů, 1996.
- [7] Jirásek, J.: *Přemysl Pitter*. In *Hovory*, 1996.
- [8] Pitter, P.: *Nad vřavou nenávisti. Vzpomínky a svědectví Přemysla Pittra a Olgy Fierzové*, Paseka, 1996.
- [9] Šťastný, R.: *Čeští spisovatelé deseti století*. Státní pedagogické nakladatelství, 1974.

⁶⁰ Eduard Spranger (1882 - 1963) byl německý psycholog, pedagog a filozof, významný představitel duchovně psychologické a autor typologie osobnosti (typ náboženský, teoretický, estetický, sociální, ekonomický, mocenský).

- [10] Pasák, T.: *Život pro druhé*. Paseka, 1997.
 [11] Kohn, P.: *Kolik naděje má smrt*. PMJAK, 2000.
 [12] Pitter, P.: *Na předělu věků*. Třetí část proslavů vysílaných do vlasti svobodným rozhlasem, 1. vyd., Kruh přátel duchovní obrody 1959.
 [13] Fierzová, O.: *Dětské osudy z doby poválečné*. Nadační fond P. Pittra a O. Fierzové, 1992.
 [14] Zounek, J.: *Nové pohledy na dílo Eduarda Sprangera*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Masarykova univerzita, 2003.

3. Recenze a ohlasy

Kapitoly (nejenom hospodské) z historie žižkovské

Pavel Sirůček

Šesták, Z.: *Jak žil Žižkov před sto lety* (Praha, Academia 2005. 344 s. ISBN 80-200-1305-9), *Jak hřešil Žižkov před sto lety* (Praha, Academia 2006. 305 s. ISBN 80-200-1449-7), *Jak se ze Žižkova stalo velké město 1865 - 1914* (Praha, Academia 2008. 496 s. ISBN 978-80-200-1599-0).

Jak známo: Žižkovákem se člověk nerodí, ale stává. Na Žižkově je patriotismus a zdravý tradicionalismus stále přítomný a patrný. A to i mezi mnoha normálními lidmi, což dokumentuje též Klub přátel Žižkova (<http://www.zizkov-praha3.info>). Vydává občasník *Žižkovské listy*, které občas dýchnou nejen pivní idylkou a nostalgicky připomenou uklidňující klišé i stereotypy slavných žižkovských Pepíků. A úvodem též vzpomeňme na inspirativní úvahy o české národní povaze sociologa E. Chalupného (blíže viz texty in *Marathon*, 2009, č. 2). Tuto Chalupný odvozuje od českého přírodního prostředí, kterým je jednota společnosti roztržena a lid má sklony k separatismu i jisté osamělosti. Kraj však současně probouzí lásku k vlasti, podporuje usedlost a v neposlední řadě přispívá k všeobecnému odporu ke stěhování. Což plně platí též o Žižkovu samostatném i Žižkovu coby součásti města Prahy.

Na úvod něco málo statistiky: Celková rozloha Městské části Praha 3 činí 649 ha. Hranice Prahy 3 stanoveny roku 1960 a roku 1990 se obvod stává Městskou částí Praha 3. Plocha Prahy 3 zahrnuje čtyři katastrální území: Žižkov (553 ha), Vinohrady (66 ha), Vysočany (36 ha) a Strašnice (14 ha). Nejvyšší a nejnižší nadmořská výška činí 280, resp. 190 m.n.m. Počet obyvatel k 1. 1. 2006: 70 481 osob. Žižkov v sobě spojuje brutalitu i poezii ...

A víte, kde uzříte legendárního vojevůdce Jana Žižku z Trocnova sedět za komínem? Projděte ulici Čajkovského a trpělivě hledejte správný úhel. Tedy pohled. Poblíž č. 8 spatříte velkého husitu i s bojovou kobylou stát na střeše. Kousek za křižovatkou s Kubelíkovou ulicí, před č. 22, vyjukne jednooký lapka za komínem. A před č. 25 už trůní přímo na střeše.

Žižkovská trilogie etc.

Odborník na fotosyntézu, rostlinný fyziolog, Zdeněk Šesták má značnou zálibu v psaní a taktéž ve výtvarném umění. Vedle řady vědeckých pojednání, knížky o loutkářství, resp. o Kašpárkovi (*Kašpárek stále aktuální*. Praha, Academia 2000) je autorem i poučně-populární žižkovské trilogie. Čtenářsky úspěšné tituly *Jak žil Žižkov před sto lety* (Praha, Academia 2005, dotisk 2006) a *Jak hřešil Žižkov před sto lety* (Praha, Academia 2006) završuje publikace *Jak se ze Žižkova stalo velké město 1865 - 1914* (Praha, Academia 2008).

Pojednání *Jak žil Žižkov před sto lety* a *Jak hřešil Žižkov před sto lety* přibližují každodenní život jednoho z tehdejších tří největších měst Království českého na sklonku habsburské monarchie. Přesněji v relativně poklidném období 1901-10. Bývalo to město velké a město samostatné, ač vlastně předměstí královské Prahy. S Prahou spojilo Žižkov především odstraňování městských hradeb započaté roku 1874. Taktéž při zkoumání

temnějších, kriminálních, zákoutí žižkovské minulosti (ve druhém díle žižkovské trilogie) se Z. Šesták samozřejmě nemohl vyhnout ani nesčetným žižkovským hospodám, kde se rádo scházivalo nejenom pověstné pepičtvo z okraje společnosti (a zejména „pivní“ historii žižkovské se štekavě věnují díly BPH No. 20, 25, 28 či 52 na <http://www.albertzesokolovce.estranky.cz>).

K serióznějším titulům o Žižkovu náleží text *Praha 3, minulost a současnost* (vydal ONV Prahy 3 roku 1988). O 20 roků později vychází práce *Praha 3 křížem krážem* kolektivu pod vedením Pavla Augusty (Augusta, P. (ed.), Praha, MILPO 1998). A v červenci 2010 je distribuována brožurka *Praha 3 a její místa. Průvodce městskou částí*. A kdepak již Žižkov napodobí Prahu 6, která začala s chvályhodným doplňováním označení ulic tabulemi s bližšími údaji o původu jmen ulic? Což přispívá k zvýšení všeobecného povědomí o historii, místopisu, minulosti i současnosti příslušné městské části. Na srpnových dejvických Farmářských trzích byl k dispozici sympatický a zajímavý 35 stránkový první *Sborník dodatkových tabulí k označení ulic Městské části Praha 6*.

Historické fotografie a pohlednice starého Žižkova (včetně pohostinských zařízení) si lze prohlédnout na nové interaktivní mapě. Stačí najít určitou ulici a kliknutím zobrazit nostalgický dobový snímek. Databáze je zavěšena na <http://www.kauza3.cz> v sekci Historie Prahy 3 - Fotomapa starého Žižkova. Poznání historie lokalit, které lidé obývají významně přispívá k utváření pevnějšího vztahu k tomuto místu. A pomáhá odpověď na otázku, proč Žižkov byl a je právě takový, jaký je. Svou roli sehrál charakter terénního uspořádání i výstavby (především aktivity stavitele a prvního žižkovského starosty K. Hartíga) či dříve převážně chudší a dělnické obyvatelstvo (www.kauza3.cz je otevřená občanská alternativa oficiálních *Radničních novin*; vydává též *Občanský zpravodaj Prahy 3*).

Jak Žižkov žil a hřešil před sto roky

Publikace *Jak žil Žižkov před sto lety* čítá 343 stránek a je rozdělena do 45 kratších kapitol. Milá jsou doprovodná foto i dobové ilustrace a užitečné plánky či rejstříky osob i domů. Autor čerpal téměř výhradně z dobového tisku, který přinášel mnohé informace i „žertovné šlehy“, které bychom v dnešních médiích hledali asi již marně. A vytvořil zajímavý obrázek každodenního života i životního stylu hrdých obyvatel „žižkovské republiky“ z c.k. časů prvního desetiletí 20. století. Žižkov se od těch dob na první pohled změnil od základů. Ale je tomu skutečně tak?

Čtivý, místy i napínavý, a čtenářsky přívětivý text neopomíná konfrontaci původních a dnešních názvů ulic, náměstí, domů i hostinců. V roce 1910 stálo na Žižkově 1 200 domů. Do katastru náleželo též Nádraží státní dráhy (Státní nádraží), dnes Masarykovo. Nejvíce názvů domů a hospod bylo spojeno s českými tradicemi, v čele s husitskými. Hodně se nosilo hrdé slovanství. Vždyť Žižkov byl z naprosté většiny český. V roce 1900 se jen 1,36 % obyvatel hlásilo k obcovi (dorozumiváci) řeči německé, a to byli převážně Židé, kteří rychle k češtině přecházeli taktéž. U naprosté většiny hospod však původní názvy již „zglobalizovaly“ a tudíž, bohužel, definitivně zanikly.

Interesantní jsou pasáže o dobových cenách nemovitostí. Dům se dal koupit již za 1 800 K, ale též i za 146 500 K (na dnešní ceny krát 50-100). Žižkovské pojednání neopomíná ani žižkovské hřbitovy, radnici, obecní dvory (se službami zdravotními a hasičskými), sady, sochy, návštěvy císařského majestátu, ani dlouhé a namáhavé námůvky žižkovských ohledně sloučení s pražskou obcí. A to včetně dluhů a dalších závazků (A bylo sloučení zapotřebí?).

Jedna z kapitol se věnuje též žižkovskému vlastenectví a tzv. rasismu. Žižkovský patriotismus býval vždy pověstný a „byl těsně spřažen s vlastenectvím českým“ (s. 93 rec. publ.). Urážka žižkovské cti nezřídka vyvolala nejednu urputnou rvačku. Žižkováci tradičně nechyběli na protiněmeckých demonstracích. Nicméně „v době mírového dolce far niente citila velká část Žižkovánů i jisté širší, rakouské vlastenectví. Projevovalo se to například při žižkovských návštěvách Františka Josefa I. ...“ (s. 96 rec. publ.). Starého Procházků Žižkováci brali ... Žižkov však byl zakázaným územím pro kočující a potulné cikánské rodiny, které „... jakmile se v jeho policejním obvodu utábořily, policejní hlídka je rychle vyvedla za hranice obvodu“ (s. 98 rec. publ.).

V přílišné oblibě lid žižkovský nemíval ani židovské firmy a občas dokonce proti nim i malinko a manifestačně demonstroval (např. v roce 1903). Označení Žid (tehdy, i bez kurately sebezničující tzv. hyperkorektnosti, psáno vždy s malým písmenem) ovšem obvykle označovalo příslušnost náboženskou. Taktéž tisk žižkovský opakoval „známá klíše podoby Žida: má velký zahnutý nos (okurka, skoba), mluví špatně česky, má podivné náboženské obřady, při nichž se používá ještě podivnější a nesrozumitelná řeč, chce pracovat v neděli a nepracuje v sobotu, jí plno cibule a česneku a proto zapáchá (tehdejší česká kuchyně používala tyto dvě zeleniny výrazně méně než ta dnešní), nemýje se a štítí se vody, neobvykle se chová a obléká, a vůbec: je schopný všeho špatného ... Židů se tehdy zastával sociálnědemokratický tisk, který za to ostatní noviny z důvodů politických silně napadaly (Právu lidu se přezdívalo „Právo židů“)“ (s. 97 rec. publ.).

Na počátku 20. století ovšem proletářský Žižkov neovládala zdaleka pouze sociální demokracie, silný vliv tady mívali i národní socialisté, klerikálové a řada dalších politických stran. Pochopitelně zde působili anarchisté, včetně celé řady opravdu „tajných“ spolků.

Publikace detailněji představuje taktéž vzdělávací ústavy, opatrovny, kostely i dobročinné aktivity. Přibližuje tehdejší výdělky, kdy průměrná denní mzda dělníka v Čechách činila 1,60 K (za měsíc 42 K, neboť se pracovalo šest dní v týdnu). Pro srovnání: v roce 1902 příjem rakouského císaře činil 18 600 000 K a ruský car pobíral dokonce až dvojnásobek. Autor neopomíná přehled cen potravin a pochutin. Od 1. ledna 1900 byla zavedena měna korunová namísto zlatkové. Ceny se zdvojnásobily, protože 1 zlatý nahradily 2 koruny a setinu zlatky (1 krejcar) dva haléře. Namátkou třeba 1 kg vepřového bůčku stál v roce 1902 na trhu na Prokopově náměstí 1,28 K.

Ve svobodném městě Žižkově prý bývala hospoda v každém druhém domě. V roce 1902 Národní listy napočítaly na Žižkově 172 hostinců - tudíž ve skutečnosti (na cca 1 000 domů) byl občerstvovací podnik zhruba až v každém šestém domě. Hostinství a výčepnictví bývalo živností koncesovanou a podle zákona ji měl provozovat sám držitel licence. To se tradičně příliš nedodržovalo. A jenom 39 hostinců zde nebylo vázáno na pivo z určitého pivovaru. Koncesionáři se totiž koncesi snažili nabídnout některému pivovaru, který tam dosadil svého podsudního, jenž se usilovně snažil o růst prodeje.

A ceny? V létě 1901 se na tancovačce v Bezovce čepoval půllitr smíchovského za 14 haléřů, stejné množství piva z měšťanského pivovaru plzeňského však stálo 26 h. V roce 1902 se bojovalo proti zvýšení zemské dávky z piva. Ta se vybírala od 1. 3. 1903 a činila 1,70 K za 100 l. Hostinští však litr pivka nezdražili o 2 h, ale o 4 h. Což vyvolalo protesty. Po roce se ovšem mnozí hostinští navrátili k cenám původním. Ještě dodejme, že černé pivo bývalo dražší než světlé. A např. 7 žižkovských podniků čepovalo 13 % Kamenáč z parostrojního pivovaru v Práčích; mnozí ho ovšem ignorovali kvůli původu majitele pivovaru E. Steina.

Pojednání zevrubně referuje o cenách průmyslového zboží i bydlení, o žižkovských kupcích, společenském životě, důstojné c.k. poště, zastavárnách, lékárnách, všich a epidemických nejenom v žižkovských chudobnicích, o hasičích či namátkou o dopravních nehodách a těžkých kolizích i karambolech způsobených koňskými povozy. Ale na Žižkově jezdily samozřejmě též i tramvaje. Již před rokem 1901 městská elektrická dráha na okruhu Praha - Královské Vinohrady - Žižkov. V roce 1908 vedla na Žižkov trať č. 2 (od Národního divadla k Olšanským hřbitovům) a č. 9 ze Smíchova.

V knize se dozvídáte o daních, v čele s obávaným a nenáviděným akcizem. Šlo o nepřímou daň, o jeden z druhů potravní daně, vybírané z piva, lihovin, cukru, petroleje, masa, vína a moštu. Okolo uzavřených velkých měst monarchie (včetně Prahy i Brna) byla vytvořena potravní čára, na níž byli příchozí kontrolováni bdělými uniformovanými celníky. Kdo přinášel potraviny, musel daň zaplatit. Potraviny prodávané v uzavřených městech tak byly dražší než jinde. Neoblíbení akcizáci číhávali skoro všude a lid se je neustále snažil rafinovaně přelstít. Jedno z míst akcíz bylo původně U Bulhara. A jenom pro zajímavost: celkové roční daňové zatížení občanů Rakouska-Uherska bylo podle statistik roku 1901 v evropském průměru. Činilo 66 K (na dnešní ceny přibližně krát 100).

Dále se dočtete o žižkovských dětech a rošťácích, domácích mazlíčcích (pro chov psů platily přísné předpisy již ve druhé polovině 19. století), žižkovských senzácích (např. že v srpnu 1905 pořádal ve velkorestauraci v městských sadech pod Vítkovem své koncerty „známý cikánský krasavec Rigo“) nebo žižkovských soutěžích krásy. A též o podvodné čarodějce - posluhovačce vykládající karty a prodávající magické okultní předměty, zatčené roku 1901. Tvrdě pracující Žižkováci kouzlům a čárám totiž obecně totiž příliš neholdovali. A nebo o zapomenuté literatuře a kupletech o městě Žižkově. Úsměvné, odpočinkové, ale i poučné a inspirativní čtení.

Což platí i pro pokračování druhé. Tentokráté nazvané *Jak hřešil Žižkov před sto lety*. Na 305 stránkách se Z. Šesták nostalgicky zaměřuje na tehdejší žižkovskou kriminalitu, velké zločiny i menší přestupky a nepravosti. Na základě dobového tisku plasticky vykresluje místní podvodníčky, výtržníky, vyhlášené rváče, nenapravitelné a drzé zloděje, nafintěné prostitutky, ba i sprosté vrahy a další postavičky ze samotného okraje či úplného dna tehdejší společnosti. Kniha usiluje i o rekonstrukci velkých a promyšlených případů či vražd, jejichž věhlas přesáhl hranice tehdy ještě samostatného města Žižkova. A mnohé z nich dlouze probíral denní tisk a řešily je soudy. Na stránkách publikace ožívají aktivity policie, žižkovského okresního soudu i vězení. Ze všech tří dílů je však publikace nejméně poutavá, resp. nejméně informačně bohatá, což je ovšem dáno jejím zaměřením na relativně úzkou sféru žižkovského života.

Žižkov již velkoměstský a kultura hospod

Tituly *Jak žil Žižkov před sto lety* a *Jak hřešil Žižkov před sto lety* zachycují každodennost Žižkova během jediného, a to poměrně klidného, desetiletí v období 1901-10. Uspořádání jeho občanské složky i projevy kriminální. A zajímavý i pestrý obraz všedního života a životního stylu našich předků líčí také díl třetí. Opět na základě dobového, zejména humoristického, tisku. Kniha *Jak se ze Žižkova stalo velké město 1865 - 1914* (Praha, Academia 2008) je však již zaměřena na cca půlstoletí trvající období prudkého rozvoje Žižkova. Obsahuje i jinde jen velmi těžko dostupné ukázky originální žižkovské poezie a žižkovské prózy z této doby. Publikace sestává z 15 čtivých (a chronologicky uspořádaných) kapitol, včetně úvodu. Potěší obrázky, vtípky, karikatury, reprodukce, fotografie, ba i grafy, plánky a tabulky. Zajímavý je seznam literatury a přehled žižkovských ulic; orientaci usnadňuje tradiční rejstřík osob i rejstřík domů.

Žižkov dlouho býval vesnicí na okraji královské Prahy. První zmínky okolo 14. století hovoří o osadě Vítkov. Název má pocházet od pražského měšťana Vítky z Kutné Hory, kterýžto vlastnil na svazích jednu z mnoha vinic pokrývajících oblast dnešního Žižkova, Vinohrad a část Malešic. Věhlas přineslo památné husitské vítězství na vrchu Vítkov. A odtud se odvíjí název vrchu a přilehlé obce - tedy Žižkov. Později se stal samostatnou městskou částí, když se oddělil od Královských Vinohrad po zboření městských hradeb. Obrovský nárůst obyvatel i stavební boom nastává koncem 19. století a dodnes je Žižkov čtvrtí velkých činžovních domů nejčastěji právě z přelomu 19. a 20. století. Usedlosti Komotovka, Opařilka, Preclíkárka či Vyšínka i „Žižkaperk“ ožívají např. ve známém seriálu *Sňatky z rozumu*, odehrávajícím se v časech českých podnikatelů Nedobylů a Bornů, ale i proletářů Pecoldů.

Ze slavné žižkovské chronologie namátkou vybíráme: 1825 založena továrna Sellier & Bellot na Parukářce; 1865 coby rok založení Žižkova (stavitel K. Hartig vypracoval regulační plán a nastínil polohu hlavních žižkovských ulic); 1866 poslední poprava na Židovských pecích; 1867 pojmenování obce královské Vinohrady (královská obec Viničních Hor, s velkým „K“ se píše až od povýšení na město 1879) a Žižkov coby její část; 1868 první snaha nazvat část vznikající obce jménem Žižkov (pod ní podepsán K. Hartig a 56 občanů); 1875 v hostinci U Prokopa Velikého velká oslava 10. výročí založení Žižkova; 1876 prvním starostou se stává Karel Hartig (starostuje 22. 3. 1876 - 20. 11. 1878); 1877 název Žižkov schválen c.k. ministerstvem vnitra; 1881 Žižkov povýšen na město; 1898 Žižkovu udělen městský znak; 1909 zavedena daň ze psů; 1911 do říšské rady zvoleni za Žižkov Bohumír Šmeral (soc. dem.) a František Buřival (nár. soc.).

A co svět hostinců, hospod a výčepů? Trocha sociologie ... Hospoda bývávala tradičně spojována s mužským dělnickým prostředím, samozřejmě nikoli pouze se žižkovským. Pro mnohé bývala druhým domovem a k rodině se přicházeli prakticky jenom najíst a vyspat. Německý historik S. Reck dobově dokonce rozlišuje tři typy dělnických otců: 1) na rodinu orientovaní otcové, 2) hospodští štamgasti, 3) dělníci mezi rodinou a hospodou. Hospodám se rozhodně nevyhýbala ani dělnická mládež. Návštěvy nebyly učňům obvykle (na rozdíl od gymnazistů) zakazovány a mládež mohla pívko a vínko pít již od patnácti. Hospoda tradičně sloužila coby komunikační medium a plnila i funkce zábavní. Dělnická hospoda byla stavěna do protikladu kaváren, navštěvovaných především středními vrstvami. A mezi nimi existovala výrazná společenská přehrada.

Dobový kulturní život líčí čtvrtá kapitola zajímavé sociologické sondy do života pražského dělnictva mezi válkami, včetně pasáže „Kultura hospod“. Pozornost text věnuje sportu, návštěvám biografů, hudbě a tanci, četbě, členství ve spolcích, návštěvám hospod, trampingu, stravování a oblékání. Ukazuje přitom např. na odlišnosti trávení volného času dětí a mládeže od světa dospělých. Jde o náhled do sociálních a kulturních dějin pražského dělnického prostředí období 1918-38 ve studii Stanislava Holubce *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době* (Plzeň, ZU v Plzni 2009). Přibližuje sociální existenci a každodennost pražského dělnictva v době, kdy se Praha rychle mění v moderní velkoměsto. A je místem s největší koncentrací dělníků.

Šestice kapitol sleduje území Velké Prahy, vzniklé v roce 1922 a zahrnující městské části Praha I. - XIX. Mapuje problematiku dělnických rodin, zdraví v dělnickém prostředí, otázku bydlení, kulturní život, život politický a školní docházku dělnických dětí. Včetně např. rozdílů mezi dělnickým a středostavovským prostředím v konzumaci potravin. S řídkou konzumací masa v dělnických rodinách (1 - 2 x týdně), vyšší spotřebou chleba, vařených brambor, daleko menším výskytem sladkostí či exotického ovoce atd. S rozdíly i jak, a čím se jedlo. Ohledně tekutin studie konstatuje, že se dělnické prostředí úřednickému vyrovnávalo ve spotřebě piva. Prakticky zde ale absentuje pití - úředníky oblíbeného - vína. Běžně dělnictvo pilo kávu (či cikorkové náhražky). Čaj v dělnickém prostředí příliš konzumován nebyl. Haf.

A co pivovary na Žižkově a blízkém okolí? Prameny ovšem píší hlavně o Měšťanském pivovaru na Královských Vinohradech. Založen 1893, moderně vybaven a první várku uvařil 1894. Býval chloubou měšťanů, včetně rozsáhlého areálu (s restaurací, biografem samotného Ponrepa, výstavních prostor, ateliérů AB, pozdější Orionky atd.). Vařival Velkopražské pivo, světlé i tmavé, a Královské pivo. Výroba piva byla zastavena v roce 1942. Je znárodněna a od roku 1947 patří ke Staropramenu. Sladovna funguje až do 90. let. Pražské pivovary roku 1998 objekt prodávají formě Praha-SEN. A sen to tedy je. Při „náhodném“ požáru desetiletí 28.

8. 2000 vše vyhoří a následný odstřel dílo zkázy dokončuje. A mezi Žitnou a Řeznickou kdysi stával pivovar U Lajblů a roku 1888 zde byla zřízena dosud fungující restaurace U Právdů.

A jak to vlastně bylo s oním sloučením Žižkova a Prahy? V půli 19. století jsou tady převážně jenom pole a několik osedlostí i osada podél vídeňské výpadovky z Prahy. Území spadá pod Královské Vinohrady, jehož Obecní výbor LP 1869 schvaluje pro vznikající osídlení název Žižkov. Roku 1875 je Žižkov ustaven coby samostatná obec, když dochází k rozdělení vinohradské obce a žižkovská část je nazvána královské Vinohrady I. Na počátku 20. století je Žižkov již velikým a samostatným městem (třetím největším v tehdejší Království českém). Projíždí jím tramvaj a třikrát sem zavítá samotný císař František Josef I. (1891, 1901, 1907). Složitá a dlouhá jednání o připojení předměstských obcí k Praze definitivně završuje vlastně až vznik Velké Prahy roku 1922. A co opětovné odtržení a osamostatnění? (Ostatně ani třeba Horní Heršpice již dneska nechce patřit pod „velké“ Brno).

Žižkovské hospody (a žižkovské figurky) před sto lety

Před sto lety na území Žižkova (cca 70 % dnešního) fungovaly desítky hostinců a výčepů piva. K obrazu všedního dne i životního stylu žižkovské hospody neodmyslitelně náležely. A k nim v neposlední řadě i hospodské rvačky. Alkohol býval příčinou většiny sporů, hádek a rvaček na Žižkově před sto lety. Zdrojem rozepří často bývalo slabší pohlaví (které však v té době v hospodách moc nevysedávalo) a často také čertovy obrázky - kartičky. Třebas U radnice na Basilejském (dnes Havlíčkovo) náměstí třebas 17. 9. 1905. Často se to rvalo v hostinci Pod Vítkovem, U české koruny, U Trojanů v Bořivojce (tehdy delší) či U Klenů tamtéž. Pivko teklo proudem a püllitry i lampy létávaly U Smrčků na Husově třídě, U jelena v Jeseniovcé a leckde jinde. Prával se i personál, kuchařky nevyjímaje. Žižkováci se samozřejmě rádi prali také mimo domácí půdu Žižkova.

Vyskytovali se i podvodníci, kteří velmi rádi zapomínali na známé „*Bez peněz do hospody nelez!*“. Např. v podniku Františka Lébala U Bulhara se v červnu 1904 pokusil jistý obchodní příručí utéci bez placení. A to předtím spořádal gulášek, čtyři uzenáče, porci salámu a tři syrečky. Byl chycen bez haléře (tehdejší 1 h = přibližně 1 Kč) a soudce mu za podvod vyměřil plně 4 dny vězení. K drobným výtržnostem náležely oblíbené, a drsné, „*kanadské*“ žertíky. Kupříkladu v září 1904 na Husově třídě (dnešní Husitská) v hostinci U rytíře pověsili kozu. Ve druhém patře zde totiž sídlila nepřilíš oblíbená krejčovská firma Koza. Publikum říčelo smíchy a Žižkovem se rychle rozneslo, že koza už konečně visí. Chudák zvíře.

Taktéž *Nová kniha o Praze 3* (z roku 1998) neopomíná exkurzi na „*Žižkov pohostinný*“ v době před sto lety. Adresář z roku 1910 na území Žižkova udává 179 hostinců a výčepů piva, 3 kavárny, 13 vináren, 11 výčepů lihovin a 5 jídelen. Tehdy město končilo Domažlickou ulicí, od které se k východu táhly polnosti velkostatku Pražáčka. O bohémském Frantovi Sauerovi se přitom tvrdilo, že na Žižkově napočítal 365 hospod a každý den chodil do jiné. Neboť znal každý hospodský jednou do roka nalil i na dluh.

Jedním z nejznámějších společenských center bývávala od roku 1875 Bezovka, pod vrchem sv. Kříže, zbořená ve 30. letech. Na Olšanském nám. 2 stála zahradní restaurace U zeleného stromu, zbořená roku 1974. Před II. SV byla pověstná atrakcí - veřejným akváriem i svými cenami jídel. V roce 1925 vepřová s knedlíkem a zelím překvapivě stála stejně jako knedlíky s vajíčkem, a to 5 Kč. Polévka či černá káva byly za kačku. Ustálené názvy i klientelu mívaly výčepy Na Smetance (Sudoměřská 58), Na Sklenářce (Seifertova 18), Na Petrohradě (Jeseniova 22), Na Trocnově (Sladkovského nám. 3), U Lipan (Baranova 27), nebo U olše (Ondříčkova 49), U české koruny (Prokopovo nám. 14), U tygra (Milíčova 10) a mnohé další.

V dobách, kdy bývala hospoda na každém rohu hostinští starostlivě opečovávali své štamgasty. Byli to praví páni, se svým místem i püllitrem, s úzkostlivě dodržovanými zvyky a především věrností „vlastní hospodě“ až za hrob. „*Kronikářem hostinského stavu*“ byl nazýván rázovitý nájemce hospody Na Proutkové (Husitská 11) jistý Valenta, jak popisuje znalec staropražských tajností F. L. Kukla. Scházeli se zde pražští kumštýři (třeba J. Arbes). Pivo tehdy muselo mít jiskru i pěknou smetanovou pěnu. Na „čepici“ dokonce složil hymnu pověstný bard Šváb-Malostranský. A pivo muselo být jen za 14 haléřů, aneb vulgárně za „*sedm nových*“. Vyhlášeným tehdy bývalo pivko smíchovské, maximálně se pivař snížil ještě k holešovickému či branickému.

Dalším známým hospodským byl Václav Kopecký, který Na Krenovce (Husitská 22) čepoval přes půlstoletí benešovské. A též bývalý sládek Jan Poláček (přezdívaný pro zálibu v myslivosti „*lesní rada*“) v hospodě na Prokopově náměstí č. 2. Populární bývala korpulentní „Matka“ Žilinová, která vedla proslulý podnik U kulatý báby v Orebitské 18. Do nočního lokálu chodívali i lepší hosté studovat pražské bahno. U Skleničků (Husitská 75) vedla, po smrti svého manžela, dvacet let podnik vdova Marie Skleničková. Až když jí táhlo na osmdesátku, prodala hospodu hostinskému Kozelkovi, a ten ji dal dnešní název Pod vrchem. Žižkov mival i pověstné zahradní restaurace, třebas Na Nové Ohradě (Koněvova 158), řadu hotelů (i hodinových) a pensionů, po hospodách se scházely různé spolky a v podnicích samozřejmě nechyběli ani velmi svérázné žižkovské figurky,

O rázovitých figurkách žižkovských hospod z časů před sto lety referuje též např. již vzpomínaný text *Nová kniha o Praze 3*. Známý na Žižkově býval milovník koní Karel, Poslední Přemyslovec, Baron nebo před I. SV též Jan Petrovič. Tento byl terčem krutých šprýmů, protože neustále žil v domněni, že je příbuzným

černoohorského knížete a pravidelně docházel na poštovní úřad očekávat listiny, stvrzující jeho nástupnictví na trůn po knížeti Nikolovi. K nejproslulejším žižkovským postavám náležel samozřejmě Franta Sauer a též Jaroslav Hašek, o kterých ještě bude řeč podrobněji.

Na kouzlo periferie a proměny Žižkova mnohem později vzpomíná i herec Jiří Krampol. Třebas jak se s kamarádem, ve 14 letech, zmazali desertním vínem jako koně. Krampolova maminka druhý den potkala maminku kamaráda a hned jí za tepla referuje, jak přišel večer Jirka ožralej. Druhá matka velmi způsobně odvětila, že z jejich synka byl též mírně cítit alkohol (a to kamarád Pavel usnul ve sklepe v bedně na papír). Rozdíl v mentalitě je patrný. Krampolovic bydleli v žižkovské Kubeličce, kdežto kamarád Pavel sice o pouhé tři ulice dále, ale již na noblesních Královských Vinohradech.

V kontextu legendárních hostinských možno připomenout Čechoameričana Karla Šnora - bohémského nájemce podniku U kamenáče (Husitská 39), který po uzavření svého podniku zval své hosty jinam a nezřídka je hostil za celodenní tržbu. V roce 1900 žižkovští hostinští založili spolek Fastr, pojmenovaný podle hostinského Petra Fastra, též jednoho z vůdců revoluce roku 1848. Činnost se soustředovala na hájení stavovských zájmů. K významným úspěchům organizovaných hostinských patřilo zavedení průkazu způsobilosti pro hostinskou živnost v roce 1927. V prvních letech své existence se však spolek dostal do rozepře s obcí. To když požadoval zrušení tzv. pivního krejcaru, z jehož výnosu měla radnice pravidelný a pěkný příjem. Vztahy se nicméně stabilizovaly a spolek Fastr dostal na řadu let pronájem obecní dávky z lahvového piva. V roce 1908 žižkovský Fastr vysílá zvláštní deputace do všech pivovarů dodávajících na Žižkov, které varovaly před zdražením piva, kdy hostinští hrozili stávkou. V roce 1910 členové spolku stáli u zrodu úspěšné Hostinské sodovkárny v Košířích. Spolek zaniká v roce 1939, kdy je zřízena jednotná stavovská organizace Národní jednota hostinských. Hezká tradice. Což tahle nejen tuto obnovit?

Atmosféru starého Žižkova, s furiantskými a hrdými fešáky i dalšími rázovitými figurkami, líčí hned několik mimořádných filmů. Notoricky známá je odpočinková komedie *Fešák Hubert* režiséra Ivo Nováka z roku 1984. Jde o pohled zromantizovaný, komediální a velmi idylický, ale samozřejmě proč ne. Naopak. Potěší, pobaví. A mnohé hlášky již zlidověly. „*Já jsem dobrák, ale svině*“, „*To by byly postupy pro každého ...!*“, „*To Vás není důstojný, Bělský, to jste evropská klasa?*“ (jak pravil revírní inspektor Mourek). „*Obživa se vždycky najde, když to není práce*“, „*Já jsem nebožtíka Čerepetky sestřenice syn*“ atd. atd. (Hubert Hrabě, narozený 1894 v Žižkově, příslušný tamtéž). A taktéž: „*Drž se svý Michle - figuro ...!*“ a hlavně „*Nějákej strašnickej pochcánek nebude buzerovat žižkovský grandy*“. A ostatně: „*Manžel se právě koupe*“.

Zapomenout rozhodně nelze na kupodivu často neprávem opomíjenou romanci o žižkovské holce, dvou bratřech, ztraceném ševci a nedozrálých hroznech. Nádherný snímek Karla Kachyni z roku 1979 *Lásky mezi kapkami deště*. Na námět také Jana Otčenáška, též spoluautora dalšího neopakovatelného skvostu *Byl jednou jeden dům*. *Lásky* nostalgicky a věrně zobrazují dělnické a živnostenské prostředí Žižkova 30. let minulého století. Včetně sociálního napětí a nelehké existence. A herecké výkony jsou zde skvostné, roztomilé i sexy ... Do kulis proletářského Žižkova roku 1905 je situována nepříliš známá (a nepříliš povedená) sociální skoro-krimi *Lupič Legenda* Karla Steklého z roku 1972. O anarchistickém lupiči Jindrovi Legendovi. A na Žižkově ostatně bydlíval i podporučík, poručík, kapitán a nakonec doživotní major kriminálky Jan Zeman. Tady ho přece hledal moudrý přítel a soudruh plukovník Kalina, když u Roztok vyplavala „*kvadraturu ženy*“. A na žižkovském Obvodním oddělení VB nakonec přece začíná legendární hororový díl 26. *Studna*.

Stopy Josefa Švejka v žižkovském bahně

Ve vřavě Velké války, uprostřed Haliče, dobrý voják Josef Švejk zpovídá burše (ne)dobrého poručíka Duba Kunerta: „*Vodkud' vlastně seš? Přímo z Budějovic? To chválím, když je někdo přímo vodněkud*“ (s. 574, cit. dle Hašek, J.: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Díl I - IV*. Praha, Práce 1955). A vodkud' vlastně byl Švejk a potažmo jeho duchovní otec Jaroslav Hašek? Kam chodívali na pivo? Sehrál v tom roli i Žižkov?

Hašek (narozen 30. 4. 1883 v Praze) domovským právem náležel do obce Mydlovary u Českých Budějovic. *Osudy a cesty Josefa Švejka* mapuje známý haškolog Radko Pytlík ve stejnojmenné práci s podtitulem *Pojednání se sedmi záhadami* (Praha, Emporius 2003). Rozebírá vznik nesmrtelného anti-románu v kontextu reálií, ke kterým náležely samozřejmě restaurace a hospody. A to i žižkovské. Mnohé důležité se přitom odehrávalo právě tady.

Právě u stolů a lavic hospod starého Žižkova improvizovaně vzniká nesmrtelný Švejk. Začíná to žižkovskou hospůdkou U Pánků ve Veleoslavínově ulici, dnes Víta Nejedlého. Zde se Hašek stravuje a zde také v polovině února 1921 sedí se svou ruskou manželkou Šurou a zapřísáhlým žižkovákem Frantou Sauerem. S ním se po návratu setkává U Jelínků, tehdy podniku s čepovaným silným třeboňským pivem. Proskribovaný navrátilce Hašek získává podnájem v Bořivojově ulici, tehdy ještě Riegerově, a to v č. 33. A právě zřejmě U Pánků vzniká nápad na vydávání humoristických sešitků o příhodách Švejka za světové vojny. A na jejich kolportaci po hospodách. Včetně podniků U Kroužků či U Tábority nebo U Blanických rytířů, kde prý s Haškem rád poseděl i malíř Josef Lada.

Po překonání finančních potíží vychází první sešit Švejka 14. 3. 1921. Hašek je však po návratu zahořklý, krutě sebeironický, má vážné existenční potíže a pro mnohé nese i pečeť vlastizrádce. Nemíní se nikterak plést do politických akcí a odlehlost žižkovské periferie, této proletářsko-bohémské republiky s vlastními zákony, mu zřejmě vyhovuje.

Již před Velkou válkou byly hospody často jedinou jeho tvůrčí dílnou. Pro zrod Švejka se pak stala klíčovou malá žižkovská hospůdka U Kamenáče, kde šéfoval dobrodruh Karel Šnor. Přitom postava Švejka se poprvé objevuje již v roce 1911. Ne zcela objasněnou záhadou stále zůstává jeho předobraz, např. reálný burš u nadporučíka Lukáše, jakýsi František Strašlipka. Peripetie pokračují, přistupují problémy s dramatisací Švejka u E. A. Longena atd. Jaroslav Hašek přitom nespěchá a nakonec zakotví v dobrovolném vyhnanství. V zázavských lesích v Lipnici, kde bydlí v hostinci U České koruny. Zde vznikají další sešity a tady také v nově zakoupeném domku č.p. 185 Hašek 3. 1. 1923 umírá. Osudy dobrého vojáka Švejka zůstávají nedopsány.

Znalci samozřejmě velmi dobře vědí, že ke geniálnímu dílu neodmyslitelně patří nejen obdobně geniální Ladovy ilustrace, ale v neposlední řadě též vysvětlivky. Nejenom kvůli legendárnímu (pravdivému?) výroku vrchního vojenského lékaře jménem Bautze: „*Das ganze tschechische Volk ist eine Simulantenbande*“ (výše cit. Švejk s. 93, resp. 725). Zmiňovány jsou zde i namátkou plzeňská restaurace U Brejšky ve Spálené (s. 53), nuselský podnik U Bansethů (s. 63), U Vejvodů (s. 114), pověstný Kuklík na Petřském náměstí (s. 128), starý hostinec ve Štupartské (s. 195), U Mariánského obrazu v Hybernské (s. 223), noční zařízení U Starý paní v Michalské (s. 533), Černý pivovar na Karláku (s. 559), taneční restaurace s velkým sálem Beseda ve Vladislavově (s. 608) nebo starobylý pivovar a hostinec U Montágů na náměstí Malostranském (s. 641). Dále celá řada pověstných nočních vináren, kaváren a tančiren (Montmartr v Řetězové, Bendlovka v Sokolské, Stoletá na Zderaze, zábavní místnosti v Nekázance, U Špírků v Kožné) či nevěstinců a „*pochybných místností*“ (U Šuhů v Rybné, U Starý paní, U Dvořáků, českobudějovický Port Artur aj.).

Taktéž zde nechybí vyhlášený podnik U Fleků (s. 388), u kterého vysvětlivky půvabně vysvětlují: „... *starodávny pivovar a hostinec v Křemencově ulici v Praze II. Hostinec býval sídlem vlasteneckého pražského maloměšťáka, radikálního jen u pivní sklenice*“ (tamtéž s. 747). Pozornost je věnována také předměstské pivovarské pivnici U Rozvařilů (s. 554), „*s níž soupeřily jiné známé poříčské pivovarské hospody, „u Labutě“ a „u Bucků“; všechny tři hostince pořádaly od sedmdesátých let minulého století a ještě za první republiky ve svých zpěvních síních lidové zábavy („tingtangl“)*“ (dtto s. 758).

Další Švejkovy osudy následně rozvíjí Karel Vaněk. Dokončuje nedopsaný díl IV a přidává V a VI (Vaněk, K.: *Švejk v ruském zajetí a v revoluci. 1 a 2*. Praha, Československý spisovatel 1991). Svěrázná literární kuriozita kvalit originálu samozřejmě dosáhnout nemůže, leč za přečtení stojí. I když Vaňkův bodrý vtíp a drsný humor zdaleka není tolik laskavý jako u Haška. Zmiňován je zde samozřejmě Kalich, dále Banzethovi a některé další podniky, kam se Josef Švejk po válce moc těší (s. 103, 132, 211, 294 (1) či 213 (2)). Povedená je scénka s jídelníčkem pražského hotelu Černý kůň, úspěšně vydávaným za pasport (s. 297-298 (1)) atd.

Některé z připomenutých pohostinských podniků přibližuje výpravná a reprezentativní publikace *Zábava a slavnosti staré Prahy* (Míka, Z., Praha, Ostrov 2008). A to především v kapitole „*Hospody, hostince, vinárny a kavárny*“ (recenzi viz *Marathon*, 2009, č. 4). Do svěrázného staropražského světa nejenom drsných putyk poutavě vtahují dobové reportáže Karla Ladislava Kukly (nalistujte třeba *Pražské bahno*. Praha, Svoboda 1992). Fenomén štamgastenství, nejen staropražské a starožižkovské, detailně mapuje pojednání *Zlatá doba štamgastů pražských hospod* (Altman, K., Brno, Host 2003), které též představilo pivně-superrecenzní povídání v *Marathonu*, 2010, č. 2.

A hold velikánu Jaroslavu Haškovi skládá jeho - téměř jezdecký - crazy pomník. Stojí kde jinde, než na Žižkově. Na Prokopově náměstí, dnes ovšem nepříliš útulném a s obyvatelstvem přehnaně svěrázným, s obyčeji spíše indickými (Tedy svěrázným docela jiným způsobem, než tomu bývalo u původních osídlenců žižkovských a v bohatýrských dobách Sauera a Haška). Na pomník se přitom čekalo hodně dlouho. A rozhodně mohl být povedenější (Leč vydařil se přece jen o něco více než třeba „jezdecká“ obludnost TGM, další z novodobých sochařských pseudoskvostů). Čest Haškově památce!

K prvním nakladatelem *Osudů dobrého vojáka Švejka* náležel jeden z nejznámějších Žižkováků všech dob vůbec - Franta Sauer. A to v Jeronýmově ulici č. 3 (dnes Husitská 58), kde Jaroslav Hašek u Sauera také nějaký čas bydlíval. Kupodivu nechodil prý ke Zlatému andělu, ač byl tento podnik ve stejném domě. Podle Haška samotného se zařízení vyhýbal, neboť jsou tam schody (tři schůdky do výčepu). Možná však nechtěl popíjet v takové blízkosti své milé Šury ... V osudech *Osudů dobrého vojáka Švejka* má své místo hospoda U kamenáče, s hostinským Karlem Šnorem či třebaš již dávno zaniklý podnik Jugoslavie (Vlkova 36).

Legendární František Sauer se narodil na Žižkově, v Dalimilově ulici. 4. 12. 1882; umírá 26. 3. 1947. Jedna z nejstarších (a dnes i nejkratších) žižkovských ulic nese dodnes jeho jméno. Bývá označován za českého proletářského spisovatele, v pozdním věku byl hercem a vždy především členem pražské umělecké bohémy i veleznámým pijanem a výtržníkem. Proslulý byl i skrze svou politickou aktivitu a náležel k zakládajícím členům anarchistického hnutí v Praze. Byl též jedním ze zakladatelů nelegální organizace Černá ruka, která na Žižkově obsazovala prázdné byty, sklady a obchody. Příležitostně se věnoval literární činnosti pod pseudonymem František Kysela. Napsal text *Franta Habán ze Žižkova* (1923), který je částečnou autobiografií a knihu *Pašeráci*

(1929). Žižkovsky věcný a jednoduchý je styl jeho vzpomínkové knížky *Franta Habán ze Žižkova* (Praha, Nakladatelství politické literatury 1965), občas označované dokonce za „Žižkovskou bibli“. Přináší popis porevoluční Svobodné republiky Žižkov, spoustu neuvěřitelných historek nejen o Haškovi (a dalších kumpánech) či o legendárním (a pečlivě připravovaném) stržení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí, který po pádu Rakouska-Uherska se svými přáteli Franta „vlastenecky“ zosnoval.

Další mnohé zajímavosti o Haškovi a Švejkovi (nejenom) na Žižkově lze načerpat z *Encyklopedie pro milovníky Švejka*. S podtitulem *Sepsaná a k vydání připravená Milanem Hodíkem a jeho editorem Pavlem Landou* (Praha, Academia 1998).

P.S. A každý soudný dobře ví, že právě Žižkov je předobrazem magických a generacemi čtenářů Jestřába-Foglara hledaných vontských Stínadel. Starosvětský ráz třebaš kolem Lipanské již sice, bohužel, vzal v mnohém za své, leč žádá Rásnovka, Haštal či dokonce Nusle (!) nebo Vršovice (!) si nárok dělat nemůžou. A hlavně ani nesmí. Ani šipáči nesnesitelní slušníci z Druhé strany, tedy ze slečinkovských Vinohrad - tedy za Rozdělovací třídou. A mazané Bratrstvo Kočičí Pracky? No jasně Suchdoláci! Bez debat! O Suchdolácích, tamějších pohostinstvích i blízkých pivovarech, sedleckém slonu i kapitolách z bohaté historie Městské části Praha-Suchdol (Suchdol a Sedlec jsou přitom místa s nejstarším osídlením v celé Praze) mnohem více na <http://www.albertzesokolovce.estranky.cz> (části 53 + 54).

Kriminologické a bezpečnostní aspekty migrace

Jaroslav Šetek⁶¹

Článek „*Ekonomické teorie a mezinárodní migrace*“ (*Marathon* 2010/5, od autorky Marie Popovová) se zabývá analýzou a komparací projevů migrace na makroekonomické a mikroekonomické úrovni. Je zpracován metodou interdisciplinárního přístupu společenských věd - zejména ekonomie, demografie, sociologie, globalistky apod. Z tohoto důvodu je článek zajímavý nejenom pro ekonoma, ale i pro ostatní čtenáře bádající v této problematice. Na základě historického ohlednutí s patřičnou analýzou statistických dat lze konstatovat, že světová ekonomika se dokáže pohotově vzpamatovat z veškerých projevů a dopadů migrace bez ohledu na její původ.

Po skončení studené války, a to zejména od poloviny 90. let minulého století, si problematika migrace vyžaduje bádání ve světle všech nových společenských multidimenzionálních problémů. Ty právě stále více ukazují na projevy rizikových faktorů migrace, a to zejména její nelegální formy. Ta je z bezpečnostního hlediska v současnosti vážným potenciálním rizikem a prolíná se až do globálních rozměrů, neboť stále více vytváří podhoubí a živnou půdou pro aktivity organizovaného zločinu a mezinárodního terorismu.

Skupiny napojené na organizovaný zločin, jejichž ideologií je síla peněz, a z nich vyplývající moc zneužívající otevřenosti demokratického politického systému, vytváří z nelegální migrace - a následného obchodu s lidmi (zejména „bílim masem“) finanční zdroje v podobě špinavých peněz. Ty jsou investovány do dalších rozvinutých forem, a to obchod s drogami a zbraněmi, korupce apod. Z hlediska kriminologického znamenají příjmy z obchodů s lidmi (jakož formy nelegální migrace) zásadní změnu ve strukturách organizovaného zločinu, neboť v současnosti v evropském regionu akceleruje tzv. kriminalita „bílých límečků“. V rámci nelegální migrace dbá organizovaný zločin na rozdíl od terorismu, aby jeho aktivity probíhaly skrytě, bez jakékoliv publicity.

Z výše uvedených důvodů lze doporučit teoretikům se zájmem o migraci orientaci na její kriminologické a bezpečnostní aspekty. Lze očekávat, že teoretické závěry na základě analytických rozborů budou přínosem pro orgány bezpečnostních složek státu.

⁶¹ Autor se, mimo jiné, zabývá bezpečnostní problematikou i otázkami mezinárodního terorismu. Některé jeho příspěvky z této oblasti se objevily i na stránkách *Marathonu* v minulých letech.

4. K teorii redistribučních systémů (Pracovní materiály)

Teorie her, bankovníctví, riziko a nejistota

Ivo Stáňa

(Pokračování)

2.1.5 Paralelní redistribuční systémy

Paralelní redistribuční systémy jsou v realitě často fungující struktury, které je poměrně problematické modelovat. Jedná se většinou o systémy, které mají parazitní charakter a ke svému fungování potřebují redistribuční systémy elementární, zjevné. Paralelní systémy mají na redistribuční systém zásadní vliv, protože je pokrývají. Existují totiž z důvodů, buď aby redistribuční systém ovládnuli (tj. narušili, či nějakým vlivem ovlivnili přirozené koalice v redistribučním systému), nebo z něj získali určité výhody (např. finanční prostředky). Aby paralelní redistribuce mohla existovat, je třeba, aby někteří hráči z hlavního redistribučního systému na ní přistoupili, či ji alespoň tolerovali (podnět k vytvoření paralelního systému sice může být vně redistribučního systému, ale bez jednotlivých hráčů v něm, nemá paralelní systém šanci existovat) pokud tak budou činit, stávají se fakticky její součástí.

Důvodem pro takové jednání je vždy odměna. Pod odměnou si nesmíme představit pouze nějaký přímý (např. peníze), či nepřímý (např. „přátelské“ služby) užitek pro hráče, který na paralelní redistribuci přistoupil, či ji vědomě toleroval, ale také odměny negativní, či spíše „odměny“. Tyto negativní odměny mají podmínkový charakter (buď toleruj, či se připoj, nebo negativní výplata) a jdou doprovázeny jevy, jako je např. šikana (aby byla hráčům povaha negativní výplaty dostatečně známa). Odměny mohou existovat samostatně, tj. paralelní systém může být v redistribučním systému založen na čistě pozitivních odměnách, tak i na odměnách čistě negativních. Realitě ale nejvíce odpovídá stav, kdy existují odměny obě a to proto, že udržet hráče v paralelním systému bude snazší. Pozitivní odměna však nikdy nebude úměrná odměně negativní. Negativní odměna musí být vždy větší, aby dostatečně odstrašovala účastníky paralelního systému z něho vystoupit, či jeho existenci odhalit.

Paralelní systémy mají už ze své povahy jednu důležitou vlastnost. Jsou skryté všem hráčům v redistribučním systému, kteří nejsou jejich součástí. Pokud se hráči, kteří jsou součástí redistribučního systému a nejsou součástí paralelního systému, o paralelním systému dozví, stávají se jeho součástí, protože i pro ně začne platit negativní výplata. Jinými slovy, paralelní systém je ze své podstaty postaven tak, aby se snažil sám sebe udržovat v chodu a eliminoval nebezpečí svého vlastního rozpadu.

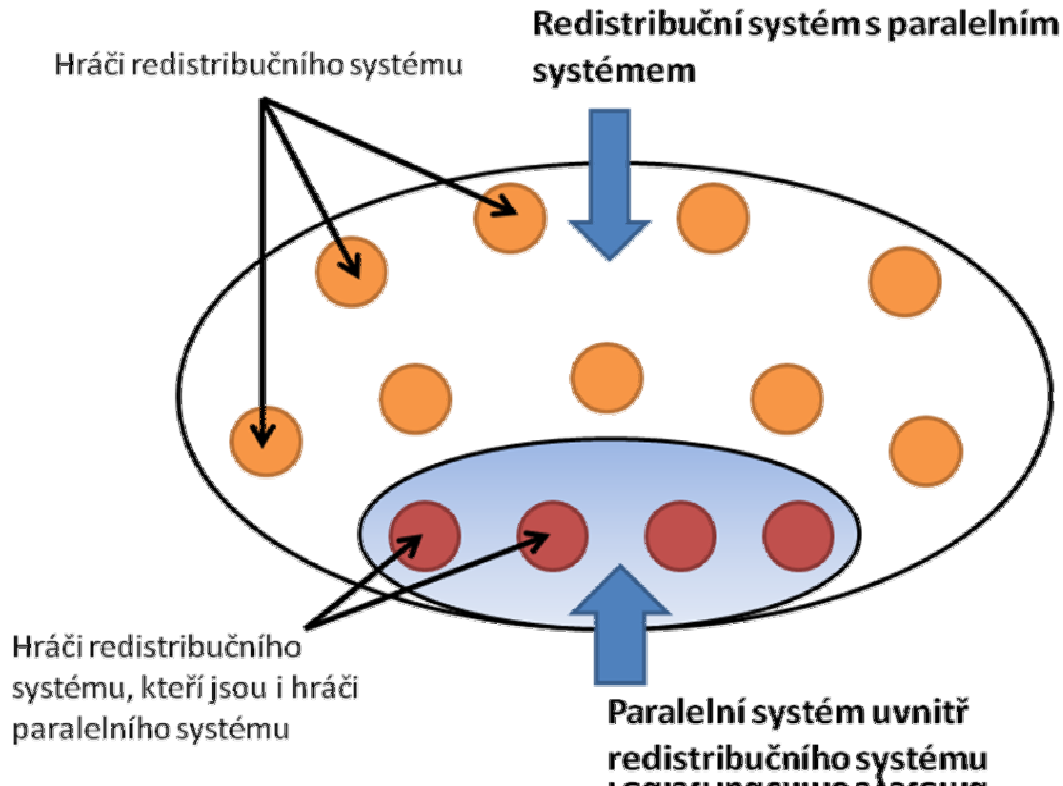
Proč vůbec paralelní systém vzniká? Důvody jsou různé, ale ty hlavní bývají dva. Buď se hráči v redistribučním systému, či mimo něj (zásah z vnějšku), snaží redistribuční systému ovládnout, nebo z něj těžit výplaty. Ovládnutí redistribučního systému spočívá v uzavření koalice, do které, se není možno se dostat podbízením, tak jako při vzniku koalice v systému redistribučním. Tím se zabraňuje, aby po několika kolech, ve kterých se hráči podbízejí, došlo ke vzájemné dohodě hráčů, tak jako je to jeden z možných výsledků redistribučního systému.

Jak už jsem dříve zmínil, součástí paralelního systému jsou hráči, kteří se do něj dostali takřikajíc omylem. Třeba tím, že přišli na jeho existenci a začaly pro ně platit negativní výplaty, aby se třeba nešířili o existenci paralelní redistribuce hráčům dalším. Paralelní systém funguje obdobně, jako systém redistribuční a jsou v něm hráči. Jsou v nich hráči, kteří jsou takřikajíc nedobrovolně udržováni výplatní maticí (ať už negativní, či pozitivní) a hráči, kteří tvoří v paralelním systému koalici, tuto koalici řídí, zprostředkovávají výplaty jak sobě, tak i ostatním hráčům v paralelním systému a ovládají i systém redistribuční, ve kterém se ten paralelní „zahnízdil“.

Paralelní systém získává finanční prostředky parazitováním na systému redistribučním, ve kterém se nachází, nebo parazitováním na systému, ve kterém se nachází systém redistribuční (tj. nějaký větší redistribuční systém, ve kterém jsou redistribuční systémy menší, které vystupují jako jednotliví hráči).

Největším problémem paralelních systémů je jejich dopad. Tím že pokrývají redistribuční systémy ve prospěch zájmových skupin, zabraňují buď spravedlivé redistribuci, či nějaké formě dohody hráčů. Mimo modelovou situaci jsou dopady paralelních systémů daleko katastrofálnější, protože poškozují celou společnost, jak sociálního, právního, finančního i morálního hlediska.

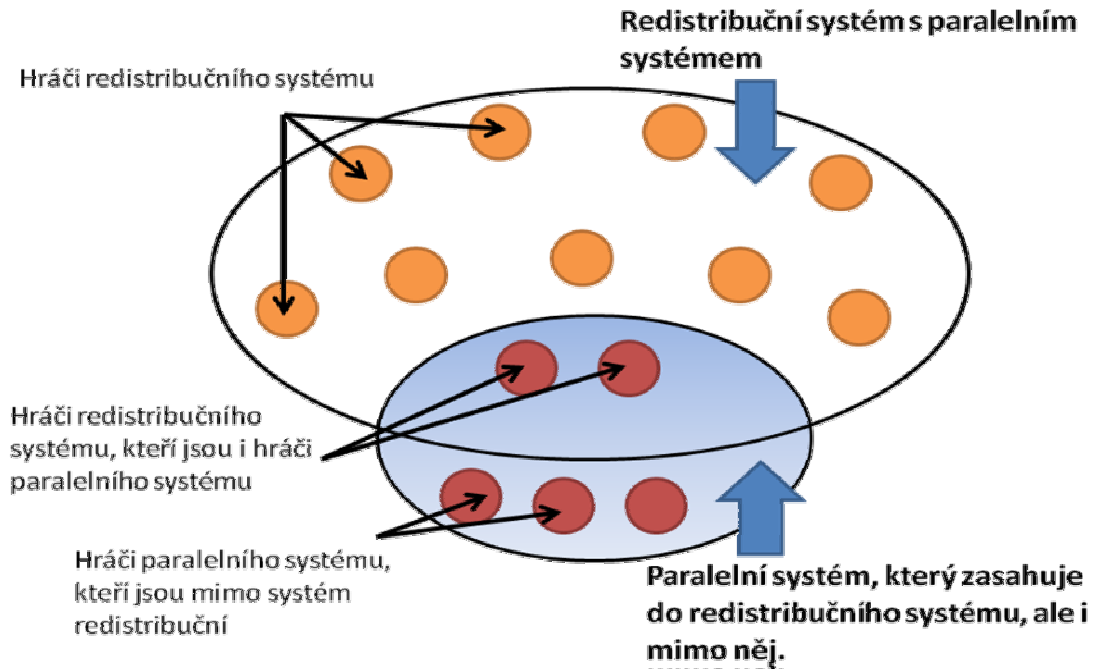
Grafické znázornění paralelní redistribuce:

Obrázek 1: Redistribuční systém s paralelním systémem

V tomto elementárním redistribučním systému vzniknul paralelní redistribuční systém. Hráči paralelního redistribučního systému jsou zároveň hráči systému elementárního. Vzniknul tak samostatný redistribuční systém uvnitř elementárního systému. Paralelní hráči mohou uzavřít takovou koalici, která bude imunní vůči podbízení hráčů mimo paralelní systém, čímž dochází k tomu, že paralelní systém, elementární systém ovládne. Děje se tak díky tomu, že uvnitř paralelního systému dochází k vlastní redistribuci výplat, kterou může paralelní systém buď paraziticky čerpat ze systému elementárního, nebo z vnějšku tohoto systému. Právě díky tomu, že v paralelním systému existují samostatné výplaty pro jeho účastníky (a to jak pozitivní – odměny, tak negativní – šikana), nedaří se hráčům mimo tento systém podbízet. Důvodem je to, že negativní výplaty jsou natolik veliké, že se paralelním hráčům nikdy nevyplatí parazitní systém opustit.

Grafické znázornění paralelní redistribuce s přesahem mimo redistribuční systém:

Obrázek 2: Redistribuční systém s paralelním systémem, s přesahem mimo redistribuční systém

V tomto systému dochází k situaci, kdy paralelní systém přesahuje mimo elementární redistribuční systém. To znamená, že ne všichni hráči paralelního systému jsou součástí systému redistribučního. Taková situace je pro ostatní hráče, kteří stojí vně paralelního systému velmi problematická, protože paralelní hráči, ať už z redistribučního systému, nebo mimo něj, nad nimi mají větší výhodu, než v případě paralelního systému, který nepřesahuje. Důvodem je to, že paralelní systém čerpá prostředky nejen z elementárního redistribučního systému, ale i z jeho okolí. Fakticky tak vzniká nový redistribuční systém, který obklopuje ten elementární s přesahem paralelního. Hráči paralelního systému, kteří se nalézají uvnitř elementárního systému, se snaží ovládnout systém vnitřně, zatímco paralelní hráči vně systému je podporují vnějším ovlivňováním a to např. tak, že upravují prostředí, ve kterém se elementární systém nachází.

3 Hráči na finančních trzích

Aby mohla být teorie her, resp. teorie redistribučních systémů aplikovaná na finanční sektor, musí být nejdříve definovány jednotlivé nuance hry. Tj. které subjekty jsou hráči na finančních trzích, v jakých pozicích se nacházejí, jakou mají sílu a na jakých trzích figurují, neboli, co je redistribučním systémem.

3.1 Účastníci finančních trhů

Účastníci finančních trhů jsou osoby a instituce, které na finanční trhy vstupují s úmyslem uspokojit potřeby statky a službami, které se na těchto trzích nacházejí. Tyto účastníky můžeme rozdělit na tři základní skupiny, podle toho, za jakým konkrétním účelem na finanční trhy vstupují. V rámci jednotlivých skupin účastníků se profilují také jednotliví hráči, kteří jsou pro další postup zcela zásadní. Ony tři základní skupiny jsou domácnosti, fyzické a právnické osoby finančního zprostředkování a veřejné instituce.

3.1.1 Domácnosti

Domácnosti jsou asi nejzřetelnějším subjektem, který na finančních trzích figuruje. Jsou to fyzické osoby, které vstupují na finanční trhy, aby uspokojili své potřeby. Domácnosti jsem rozdělil na jednotlivé hráče do několika skupin, podle důvodu, pro které se rozhodli využít finanční trhy. Pro domácnosti je typické, že na trhu vystupují jako zákazník.

3.1.1.1 Fyzické osoby - investoři

Tato skupina hráčů je identifikovatelná dle toho, že na finančních trzích se snaží umístit svůj kapitál za účelem jeho zhodnocení. Tito hráči jsou poměrně širokou skupinou. Patří sem lidé, kteří si pořizují důchodové připojištění s poplatky kolem několika stovek korun měsíčně, i lidé, kteří investují miliony korun do státních dluhopisů, nebo např. komoditních produktů, či-li finanční rozsah jejich možných investic je velmi široký. Investující fyzické osoby využívají celé řady finančních produktů, od klasických, které nabízí maloobchodní bankovníctví, až po velmi specifické a rizikové produkty.

Zajímavý je také vztah těchto hráčů k riziku, resp. výnosům z investice. Na finančních trzích platí, že čím je větší potencionální výnosnost nějakého produktu, za časovou délku, tím je i vyšší riziko s tímto produktem spojené. U investujících fyzických osob velmi záleží na jejich finančních zázemí a postoji k finančním trhům. Empirickým pozorováním a definováním jednotlivých skupin fyzických osob-investorů se zabývají různé formy finančního marketingu. Tato pozorování a poznatky jsou však vždy subjektivní (byť jsou konfrontovány s objektivní realitou), ale hlavně rychle zastarávají a podléhají trendům, čímž se v některých situacích stávají nepoužitelnými. Pro další popis stačí konstatování, že čím větší mají tito hráči finanční zázemí a čím menší újmu jim ztráta jejich investice může způsobit, tím více budou tíhnout k využívání rizikovějších produktů, které jim potencionálně přinesou vyšší výnosy. Jinak je tzv. „sklon k riziku“, či „tolerance rizika“ naprosto individuální a dokonce často se mění. Podobné konstatování lze použít, i co se finančního objemu investice týče. Drobný střadatel, který dlouho a namáhavě kumuloval kapitál, aby ho mohl umístit na finanční trhy, bude volit produkty, které sice přinesou pouze nízký výnos, ale budou také s velmi nízkým rizikem, protože ztráta tohoto kapitálu pro něj bude výraznou újmou. Na druhou stranu, investor, který má za sebou velké kapitálové zázemí, může investovat velké částky i při vysokém, až hazardním riziku, protože jejich potencionální ztráta jistě zamrzí, ale není na ni nijak existenčně závislý.

Velmi zajímavý pohled je na racionálnost chování těchto hráčů. Tito hráči jednájí velmi racionálně a ať už jsou drobní, i velcí investoři, snaží se využít všech dostupných možností, které mají, aby svoji investici zhodnotili. Pokud se na trhu objeví skutečně výhodné produkty, snaží se do nich investoři rychle investovat, což do určité míry vytváří stádový efekt. Typickými příklady jsou současné státní dotace pro penzijní připojištění, které mohou při adekvátní částce spoření dosahovat až 50%. Byť tyto částky nejsou nijak velké (jsou v řádech stokorun), pro mnoho investorů je pořízení takového produktu důležité. Druhým příkladem jsou opět veřejnými rozpočty dotované produkty. Konkrétně stavební spoření z konce 90. let. Díky štědré státní dotaci byly tyto produkty zajímavé i pro osoby, které za normálních okolností na finančních trzích neinvestují.

3.1.1.2 Fyzické osoby poptávající kapitál na finančních trzích

Tyto osoby, podobně jako fyzické osoby investující, vstupují na finanční trhy s přesně vymezenými cíli. Důvodem pro jejich vstup na finanční trhy je snaha získat na nich kapitál a ten potom nějakým způsobem vynaložit. Tito hráči využívají celé řady různých finančních produktů, jako různé formy úvěrů a hypoték. Dalšími zdroji, kde mohou získat kapitál je jejich samotná emise či upotřebení cenných papírů (směnky, šeky), čímž se na finančních trzích stávají emitenty a možnými partnery pro první zmíněnou skupinu hráčů-fyzických osob. Fyzické osoby shánějící kapitál na finančních trzích mají výrazně jiné postavení, než fyzičtí investoři, protože na finanční trhy vstupují z toho důvodu, že nemají možnost získat kapitál někde jinde, zatímco investoři mohou svůj kapitál zhodnocovat i mimo finanční trhy (např. nákup nemovitostí). S tímto postavením bývá spojena také úplně jiná problematika, „sklon k riziku“ a ne vždy racionální chování. Důvodem pro to jsou konkrétní životní situace jednotlivých hráčů, kdy někteří, vlivem určité zoufalosti své situace vstupují na finanční trhy, aniž by pořádně znali všechna rizika s nimi spojená. Zatímco investor si většinou může svoji investiční pozici předem pečlivě připravit, osoby shánějící kapitál mívají problém s časovým faktorem a proto, tuto výhodu ztrácejí. Dochází tak k situacím, kdy tito hráči nejednají racionálně, protože nemají dostatek informací, ani čas je získat. Jinými slovy, osoby shánějící kapitál na finančních trzích často riskují více, než by měli. Naprosto ukázkovým příkladem je americký hypotéční krize, kdy si hráči brali hypotéky, o kterých si subjektivně mysleli, že je splatit mohou (a zprostředkovatel je v tom utvrzoval), ale reálně to možné nebylo. Konstatujeme, že čím zoufalejší je touha získat kapitál na finančních trzích, tím více jsou tito hráči schopni přijmout vyšší riziko spojené se získáním kapitálu.

3.1.1.3 Nedobrovolní účastníci finančního trhu

Název této kategorie hráčů - fyzických osob je trochu nadnesený, ale v podstatě vystihuje tuto kategorii. Jedná se o hráče, kteří sice dobrovolně, ale pouze z důvodu, že je to od nich vyžadováno využívají finančních trhů. Důvodem pro takové jednání je snaha komfortně žít v lidské společnosti. V případě, že by užívání produktů finančních trhů nepřinášelo těmto hráčům požadovaný komfort, či od nich nebylo vyžadováno, tito uživatelé by jich nevyužívali. Typickými představiteli jsou lidé, kteří využívají služeb osobního bankovníctví, konkrétně svůj bankovní účet, který má však pouze provozní funkci a nedochází na něm k žádnému reálnému zhodnocení uložených financí. Existence takového účtu bývá vyžadována zaměstnavateli, úřady a různými platby, které jsou

pro moderní lidskou společnost typické, takový účet usnadňuje. Primárním důvodem pro užívání produktů finančního trhu je však nutnost.

Racionálnost těchto hráčů je velmi individuální. Zatímco jedni hráči nutnost využívat produkty finanční trhů berou velmi seriózně a díky racionálnímu chování, tuto nutnost dokážou přeměnit ve výhodu (např. diverzifikací rizika, využitím několika produktů od různých zprostředkovatelů zároveň). Jiní hráči mají s užíváním produktů problémy, osobně jim to vadí a tak omezují své aktivity na minimum a volí „cestu menšího zla“, což ne vždy vede k racionálním výsledkům a může jim způsobit problémy. Tolerance k riziku těchto hráčů bývá velmi nízká a tito se snaží užívat produkty bezpečně (když už musí).

Důležitou poznámkou je, že podobně jako v psychologii hrají tito hráči situační role a jejich klasifikace tak není stálá. Tyto výše zmíněné kategorie se mohou vzájemně prolínat a platí pouze situačně. Fyzická osoba - hráč může být investorem i poptávajícím kapitál na finančních trzích. Situačně je však v jedné roli pouze investorem, (když investuje) a v jiné poptávajícím kapitál (když kapitál shání).

3.1.2 Fyzické a právnické osoby finančního zprostředkování

Už z názvu této subkapitoly vyplývá otázka, jak se liší fyzické osoby definované v rámci domácností od fyzických osob, které spadají do kategorie „fyzických a právnických osob finančního zprostředkování“. Odpověď je jednoduchá a zahrnuje ji rovněž název této subkapitoly. Domácnosti vystupují na finančních trzích pouze jako zákazník, zatímco finanční zprostředkovatelé vystupují v roli zákazníka, prodejce i tvůrce trhu. Fyzické osoby finančního zprostředkování jsou profesionálové, kteří touto činností žijí. Osoby finančního zprostředkování zahrnují celou řadu nejznámějších a nejdůležitějších hráčů na finančních trzích. Protože je těchto hráčů skutečně mnoho typů a škálou sahají od fyzických osob, až po mega - konglomeráty s neprůhlednou vlastnickou strukturou, zahrnu do textu jenom ty, které pokládám za nejvýznamnější, tak aby to bylo srozumitelné.

(Pokračování v dalším čísle)